T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK
ANABİLİM DALI

# MANEVİ DANIŞMANLIK BAĞLAMINDA MERHAMET YORGUNLUĞU

**(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

**Meisera KONTE**

**BURSA – 2025**

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK
ANABİLİM DALI

# MANEVİ DANIŞMANLIK BAĞLAMINDA MERHAMET YORGUNLUĞU

**(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

**Meisera KONTE**

**Danışman**
**Doç. Dr. Mehmet ŞANVER**

**BURSA – 2025**

**TEZ ONAY SAYFASI**

**T. C.**

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ**

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (Disiplinlerarası) Anabilim Dalı'nda **702331002** numaralı **Meysera KONTE**'nin hazırladığı **"Manevi Danışmanlık Bağlamında Merhamet Yorgunluğu"** konulu **Yüksek Lisans** Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 25.09.2025 günü 11:30 – 13:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının BAŞARILI (başarılı/başarısız) olduğuna OYBİRLİĞİ (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Doç. Dr. Mehmet ŞANVER
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. İsmail SAĞLAM
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Asude COŞKUNSEVER
Yalova Üniversitesi

……/…../2025

# YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

**T.C.**

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ**

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MANEVİ DANIŞMANLIK ve REHBERLİK (Disiplinlerarası) ANABİLİM DALI**

**BAŞKANLIĞI'NA**

**Tarih:** 05/09/2025

Tez Başlığı / Konusu: **"Manevi Danışmanlık Bağlamında Merhamet Yorgunluğu"**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 116 sayfalık kısmına ilişkin, 05/09/2025 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 11'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları dahil

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
05/09/2025

| | |
|---|---|
| **Adı Soyadı:** | **Meisera KONTE** |
| **Öğrenci No:** | **702331002** |
| **Anabilim Dalı:** | Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (Disiplinlerarası) |
| **Programı:** | Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (Disiplinlerarası) |
| **Statüsü:** | **Yüksek Lisans** |

**Danışman**

**Doç. Dr. Mehmet ŞANVER** **Tarih: 05/09/2025**

## YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Manevi Danışmanlık Bağlamında Merhamet Yorgunluğu” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

08/09/2025

**Adı Soyadı:** Meisera KONTE

**Öğrenci No:** 702331002

**Ana Bilim Dalı:** Manevî Danışmanlık ve Rehberlik (Disiplinlerarası)

**Programı:** Manevî Danışmanlık ve Rehberlik (Disiplinlerarası)

**Statüsü:** ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktor

# ÖZET

**Yazar Adı ve Soyadı** : Meisera Konte

**Üniversite** : Bursa Uludağ Üniversitesi

**Enstitü** : Sosyal Bilimler Enstitüsü

**Anabilim Dalı** : Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (Disiplinlerarası)

**Bilim Dalı** : Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (Disiplinlerarası)

**Niteliği** : Yüksek Lisans

**Tez Danışmanı** : Doç. Dr. Mehmet Şanver

## MANEVİ DANIŞMANLIK BAĞLAMINDA MERHAMET YORGUNLUĞU

Merhamet yorgunluğu, manevî danışmanlık uzmanlarının karşılaştığı önemli bir olgudur. Bu durum, danışmanların sürekli olarak başkalarının duygusal yüklerini taşıma, empati kurma ve destek sağlama süreçlerinde yaşadıkları tükenmişlik halini ifade etmektedir. Manevî danışmanlar, sıklıkla insanların yaşadığı zorluklar, acılar ve travmalarla başa çıkmak için çaba gösterirken, kendi duygusal sınırlarını aşma eğilimindedirler. Merhamet yorgunluğu, danışmanların empati yeteneklerini kullanırken aşırı derecede duygusal yük taşımaları sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durum, danışmanların duygusal sınırlarını korumakta zorlanmalarına, duygusal tükenmişlik yaşamalarına ve meslekî tatminsizlik hissetmelerine neden olabilmektedir. Ayrıca, sürekli olarak başkalarına destek olma çabası, danışmanların kendi ihtiyaçlarını ihmal etmelerine ve kendi duygusal refahlarını göz ardı etmelerine yol açabilmektedir. Araştırma kapsamında literatür tarama yöntemi kullanılmıştır. Literatür tarama, bir konu veya araştırma sorusuyla ilgili mevcut bilgi ve kaynakları toplamak için kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem, bilimsel makaleler, kitaplar, konferans bildirileri, tezler ve diğer akademik kaynaklardan elde edilen bilgileri içermektedir. Bu bağlamda konuya ilişkin kaynaklar taranmıştır. Merhamet yorgunluğuyla başa çıkmak için manevî danışmanlar, düzenli olarak kendilerine duygusal bakım sağlamalı, destek gruplarına katılmalı ve sürekli eğitimle meslekî gelişimlerini sürdürmelidir. Aynı zamanda, sağlıklı sınırlar koymak, danışmanların duygusal enerjilerini korumalarına yardımcı olacaktır. Bu çabalar, manevî danışmanların etkili ve sürdürülebilir bir şekilde mesleklerini icra etmelerini sağlayacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Manevi

Danışmanlık, Merhamet, Merhamet Yorgunluğu.

## ABSTRACT

**Author** : Meisera Konte

**University** : Bursa Uludağ University

**Institute** : Institute of Social Sciences

**Department** : Department of Spiritual Counseling and Guidance (Interdisciplinary)

**Program** : Spiritual Counseling and Guidance

**Type of Study** : Master's degree

**Thesis Supervisor** : Assoc. Prof. Dr. Mehmet Şanver

### COMPASSION FATIQUE IN THE CONTEXT OF SPIRITUAL COUNSELING

Compassion fatigue is an important phenomenon encountered by spiritual counseling professionals. This situation expresses the state of burnout that counselors experience in the process of constantly carrying the emotional burdens of others, empathizing and providing support. Spiritual counselors often tend to overstep their own emotional boundaries as they strive to deal with people's difficulties, pain, and travma. Compassion fatigue occurs when counselors carry excessive emotional burdens while using their empathy skills. This situation may cause counselors to have difficulty maintaining their emotional boundaries, experience emotional burnout, and feel professional dissatisfaction. Additionally, the constant effort to support others can lead counselors to neglect their own needs and disregard their own emotional well-being. Within the scope of the research, the literature review method was used. Literature review is a method used to gather existing information and resources regarding a topic or research question. This method includes information obtained from scientific articles, books, conference proceedings, theses and other academic sources. In this context, resources on the subject were scanned. To cope with compassion fatigue, spiritual counselors should regularly provide emotional self-care, participate in support groups, and continue their professional development through continuing education. At the same time, setting healthy boundaries will help counselors preserve their emotional energy. These efforts will enable spiritual counselors to practice their profession effectively and sustainably.



**Keywords:** Spiritual Counseling, Compassion, Compassion Fatigue.

# ÖNSÖZ

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, bireylerin içsel sıkıntılarıyla baş etmelerine, ruhsal zenginliklerini keşfetmelerine rehberlik eden ve yaşamlarını daha anlamlı bir şekilde sürdürmelerine yol gösteren bir alandır. Son zamanlarda kendimizi her zamankinden daha yorgun, daha çaresiz ve tükenmiş hissediyor olabiliriz. Kişisel farklılıklarımız, olayları algılama biçimimiz, aile yapımız, çevresel ilişkilerimiz, yaşanılan büyük travmatik olaylar; gerek bireysel olarak gerekse de toplumsal olarak farklı tepkiler vermemize ve farklı duygular hissetmemize neden oluyor. Kimimiz kendimizi daha üzgün, kimimiz daha suçlu ve çaresiz hissediyoruz. Bedenlerimiz bile stres karşısında birbirinden farklı reaksiyonlar veriyor; bazılarımız kronik ağrılarla savaşırken, bazılarımız mide rahatsızlıkları, gibi sorunlar yaşayabiliyor.

Stres, yaşamın tüm alanlarında kaçınılmaz bir olgudur. Bu nedenle stresten tamamen kaçınmak mümkün değildir; asıl amaç, karşılaşılan olayları sağlıklı ve işlevsel biçimde işleyebilmek ve yönetebilmektir. Günlük yaşamın rutin stresinin neden olduğu yorgunluk bir kenara bırakıldığında, beklenmedik ve travmatik nitelikteki olayların birey üzerinde yarattığı psikolojik yük de göz ardı edilemez. Bu tür olaylar, hem duygusal hem de bilişsel düzeyde yorgunluk ve tükenmişlik hissine yol açabilmektedir. Buna bir de bambaşka bir yorgunluk olan ‘Merhamet yorgunluğunu ekleyebiliriz ki bu özellikle belirli bir kitlenin çok sık maruz kaldığı bir yorgunluk’. Bu çalışmada da, manevi danışmanlık uzmanlarında görülen "merhamet yorgunluğu" fenomenini anlamak, tanımlamak ve bu durumu etkileyen faktörleri görmeyi amaçlamaktadır.

Lisans ve yüksek lisans eğitimim sürecinde hem ders, hem tez çalışmamın yürütülmesi sırasında bana her türlü desteği ve kolaylığı sağlayan, kıymetli bilgileri, tecrübeleri, emekleri için danışman hocam  Doç. Dr. Mehmet ŞANVER’e en içten teşekkürlerimi sunarım. Hayatımın her safhasında bana her zaman destek olan sevgili aileme, özellikle anneme ve babama gönülden teşekkür ediyorum.

Gayret bizden, Tevfîk Allah’tan.

Meisera KONTE

2025

## İÇİNDEKİLER

**TEZ ONAY SAYFASI** ..... **vi**
**YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU** ..... **vii**
**YEMİN METNİ** ..... **viii**
**ÖZET** ..... **vi**
**ABSTRACT** ..... **vii**
**ÖNSÖZ** ..... **vi**
**İÇİNDEKİLER** ..... **vii**
**GİRİŞ** ..... **1**
1. Araştırmanın Problemi ..... 1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi ..... 2
3. Araştırmanın Yöntemi ..... 3
4. Veri Toplama Süreci ..... 4
5. Dahil Etme ve Hariç Tutma Ölçütleri ..... 5
6. Veri Analizi ..... 5
7. Araştırmacının Gözlemlerinin Kullanımı ..... 5
8. Varsayımlar ..... 6

**BİRİNCİ BÖLÜM**

**MANEVİ DANIŞMANLIK ÇERÇEVESİNDE MERHAMET YORGUNLUĞU: TANIMLAR VE TEORİK ARKA PLAN**

1.1. Maneviyat, Manevi Rehberlik ve Manevi Danışmanlık Kavramları ..... 8
1.2. Manevi Danışmanlığın Dini, Psikolojik ve Etik Temelleri ..... 12
1.3. Manevi Danışmanlığın Tarihi ..... 15
1.4. Türkiye'de Manevi Danışmanlık ve Rehberlik ..... 17
1.4.1. Türkiye'de Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Alanındaki Bilimsel Çalışmalar ..... 19
1.4.2. Türkiye'de Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Alanındaki Uygulamalar ve Kurumsal Yapı ..... 23
1.4.2.1. Din Hizmetleri Alanı ..... 27
1.4.2.2. Aile ve Sosyal Hizmetler Alanı ..... 28
1.4.2.3. Sağlık Hizmetleri Alanı ..... 30
1.4.2.4. Adalet Hizmetleri Alanı ..... 32
1.5. Türkiye'de Manevi Danışmanlığın Meslek Olarak Gelişimi ..... 33
1.6. Manevi Danışmanlığın Psikoloji ile İlişkisi ..... 36
1.7. Manevi Danışmanlık Becerileri ..... 39
1.7.1. Manevi Danışmanlık Aşamalarının Başlatılması ..... 41
1.7.2. Manevi Danışmanlık Sürecinin Temel Hususları ..... 42

1.8. Yardım Mesleklerinde Duygusal Emek, Tükenmişlik ve Danışman Tükenmişliği ..... 43
1.9. Manevi Danışmanlıkta Merhamet Kavramına Giriş: Merhamet ve Merhamet Yorgunluğu Kavramlarının Tanımı ..... 44
1.10. Merhamet Yorgunluğunun Nedenleri ..... 45
1.11. Merhamet Yorgunluğunun Belirtileri ..... 46

## İKİNCİ BÖLÜM

## MERHAMET YORGUNLUĞU

2.1. Türkiye'de Merhamet Yorgunluğu Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezler ve Bulguları ..... 49
2.2. Merhamet Yorgunluğu Üzerine Uluslararası Literatür ..... 55
2.3. Merhamet Yorgunluğu ile İlişkili Değişkenler: Dini Tutum, Yaşam Doyumu ve Ruhsal Dayanıklılık Üzerinden Bir Değerlendirme ..... 57
2.3.1. Dini Tutum ..... 57
2.3.2. Yaşam Doyumu ..... 58
2.3.3. Psikolojik Dayanıklılık ..... 59
2.4. Kuramsal Yaklaşımlar: Merhamet Yorgunluğuna Disiplinlerarası Bir Bakış ..... 60
2.4.1. Psikolojik Kuramlar ..... 61
2.4.2. Sosyolojik Yaklaşımlar ..... 64
2.4.3. Manevi ve İslamî Yaklaşımlar ..... 65
2.5. Merhamet Yorgunluğu ile İlişkili Kavramlar ..... 66
2.5.1. Şefkat Eksikliği ..... 67
2.5.2. İkincil Travmatik Stres ..... 67
2.5.3. Tükenmişlik ..... 67
2.5.4. Öz-Şefkat ..... 68
2.5.5. Merhamet Memnuniyeti ..... 69
2.6. Kur'ân ve Hadislerde Merhametin Yeri ..... 71
2.6.1. Kur'ân'da Merhametin Kavramsal Temsili ..... 71
2.6.2 Hadislerde Merhametin Eğitici Rolü ..... 72
2.6.3. Merhametin Teolojik Boyutu ..... 72
2.6.4. Dinî Eğitimde Merhametin Yeri ..... 73
2.6.5. Merhamet - Takvâ - Hikmet İlişkisi ..... 73
2.6.6. İslamî Merhamet Anlayışı ile Modern Merhamet Yorgunluğu Arasındaki Köprü ..... 74
2.7. İslam Düşüncesinde Merhamet ve Psikolojik Dayanıklılık ..... 74
2.7.1. Gazâlî: Hikmetli Merhamet ve Kalp Terbiyesi ..... 75
2.7.2. Mevlânâ: Merhamet, Acıyı Dönüştüren Bir Aşk ..... 75
2.7.3.Râgıb el-İsfahânî: Merhametin Ontolojik Temeli ve Ruhun Gücü ..... 75
2.7.4. Sabrın ve Tevekkülün Ruhsal Direnci ..... 76
2.7.5. Manevi Danışmanlıkta Dayanıklılığın Kaynağı ..... 76
2.8. Manevi Danışmanlıkta Merhametin Dengelenmesi: İslam Geleneğinden İlkeler 77
2.8.1. Hikmet ile Merhamet Arasındaki Denge ..... 77

2.8.2. Sınır Çizmek: Mürşidlikte Ölçü ve Sorumluluk ..... 78
2.8.3. Tevekkül ve Sabır: Ruhsal Koruma Kalkanı ..... 78
2.8.4. Niyet, İhlâs ve Meslekî Arınma ..... 78
2.8.5. Kendini Korumak da Bir Sorumluluktur ..... 79
2.8.6. "Az Merhamet Zâlimliktir, Çok Merhamet İhanettir" Dengesi ..... 79

**ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**

**ALAN DENEYİMLERİNDEN ÇIKARIMLAR**

3.1. Staj Sürecinde Karşılaşılan Merhamet Yorgunluğu Belirtileri ve Gözlemler ..... 82
3.1.1. Duygusal Doygunluk ve İçsel Gelgitler ..... 84
3.1.2. Profesyonel Sınırlar ve Yorgunluk ..... 85
3.1.3. Gözlemsel Analiz Sonuçları ..... 85
3.1.4. İslamî Perspektiften Yorum ..... 86
3.1.5. Öznel Çıkarımlar ..... 87
3.2. Cezaevi Ziyaretinde Duygusal Yük ve Empatik Gerilimler ..... 88
3.3. Yaşam Doyumu ile Dinî Tutum Arasındaki İlişki: Saha Projesinden Bulgular ve Kişisel Yorumlar ..... 89
3.4. Dini Tutum ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişki: Makale Temelli Bir Değerlendirme ..... 91
3.5. Manevi Danışman Kimliği Gelişim Sürecine İlişkin Kişisel Refleksiyonlar ..... 92
3.6. Süpervizyon, Mesleki Sınırlar ve Öz Bakım Uygulamaları Üzerine Kişisel Değerlendirme ..... 94
3.7. Sahadan Öğrendiğim: Ne Zaman Merhamet, Ne Zaman Mesafe? ..... 95

**SONUÇ VE ÖNERİLER ..... 99**

**KAYNAKÇA ..... 101**

# GİRİŞ

Günümüz dünyasında bireylerin yaşadığı sosyal, psikolojik ve manevi problemler çeşitlenmekte ve derinleşmektedir. Bu bağlamda manevi danışmanlık hizmetleri, bireylere yaşadıkları sorunlarla başa çıkmalarında destek sağlayan önemli bir alan haline gelmiştir. Manevi danışmanlar, özellikle kriz durumları, travmatik yaşantılar ve yoğun psikolojik yük gerektiren süreçlerde bireylere destek verirken, aynı zamanda yüksek düzeyde empati kurmakta ve bu empatik sürecin getirdiği duygusal yükü taşımaktadırlar. Bu yoğun duygusal süreç, zamanla merhamet yorgunluğu (compassion fatigue) adı verilen özel bir tükenme biçimine yol açabilmektedir.

Merhamet yorgunluğu, yardım mesleği mensuplarında sıkça görülen ancak Türkiye'de manevî danışmanlık bağlamında yeterince ele alınmamış bir konudur. Batı literatüründe sağlık çalışanları, psikolojik danışmanlar ve sosyal hizmet uzmanları üzerinde çok sayıda çalışma yapılmış olmasına rağmen, Türkiye'de manevi danışmanlık hizmetlerinde bu olgunun incelenmesine yönelik akademik araştırmalar oldukça sınırlıdır. Bu durum, konunun önemini artırmakta ve çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

## 1. Araştırmanın Problemi

Manevi danışmanlık hizmeti, bireylerin yaşadıkları kayıplar, travmalar, hastalıklar, suçluluk duyguları ve çeşitli psikososyal zorluklar karşısında onlara destek sunmayı amaçlayan bir meslek alanıdır. Manevi danışmanlar, mesleki görevleri gereği sürekli olarak başkalarının acı, keder ve sıkıntılarına tanıklık etmekte; danışanların yaşadıkları zorlayıcı deneyimlerle empatik bir şekilde özdeşleşmektedir. Bu süreç, danışmanların mesleki kimliklerini besleyen temel bir unsur olmakla birlikte, uzun vadede yoğun duygusal yüklenmeye, tükenmişliğe, sekonder travmatik strese ve özellikle de "merhamet yorgunluğu"na yol açabilmektedir.

Merhamet yorgunluğu, yardım mesleklerinde görev alan kişilerin başkalarının acılarını sürekli gözlemlemeleri sonucunda, merhamet duygusunun yıpranması ve empati kapasitesinin azalmasıyla ortaya çıkan bir olgudur. Bu durum, danışmanın psikolojik iyi oluşunu ve mesleki doyumunu olumsuz etkilediği gibi, danışmanlık hizmetinin niteliğini de düşürebilmektedir. Uluslararası alanda uzun süredir tartışılan bu olgu, Türkiye'de henüz gelişmekte olan manevî danışmanlık hizmetlerinde yeterince araştırılmamış ve sistematik olarak ele alınmamıştır.

Türkiye'de manevî danışmanlık, Diyanet İşleri Başkanlığı, Sağlık Bakanlığı, Adalet Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı gibi farklı kurumsal alanlarda uygulanmaya başlanmış; akademik çalışmalarda da giderek daha fazla yer bulmuştur. Ancak bu hizmeti yürüten danışmanların karşı karşıya kaldıkları psikolojik riskler, öz bakım ihtiyaçları ve mesleki sınır sorunları konusunda derinlemesine araştırmaların eksikliği göze çarpmaktadır. Özellikle danışmanların dini tutumları, yaşam doyumları ve psikolojik dayanıklılıkları ile merhamet yorgunluğu arasındaki ilişkiler, hem teorik hem de pratik açıdan açıklığa kavuşturulması gereken konulardır.

Bu bağlamda araştırmanın problemi; Türkiye'de yeni gelişmekte olan manevi danışmanlık alanında görev yapan danışmanların maruz kaldıkları merhamet yorgunluğunun nedenlerini, belirtilerini ve ilişkili değişkenlerini ortaya koymak; ayrıca bu olgunun İslami, psikolojik ve sosyolojik boyutlarını disiplinlerarası bir perspektifle incelemektir. Bu inceleme, hem danışmanların psikolojik iyi oluşlarını ve mesleki sürdürülebilirliklerini desteklemek hem de sunulan hizmetin niteliğini artırmak açısından önem taşımaktadır.

Çalışmada şu sorulara yanıt aranacaktır:

1. Manevi danışmanlık bağlamında merhamet yorgunluğu olgusu nasıl tanımlanabilir ve hangi boyutlarda ele alınabilir?
2. Merhamet yorgunluğunun ortaya çıkmasına yol açan başlıca bireysel, kurumsal ve mesleki faktörler nelerdir?
3. Merhamet yorgunluğu, tükenmişlik ve ikincil travmatik stres gibi kavramlarla hangi açılardan benzeşmekte, hangi açılardan farklılaşmaktadır?
4. Manevi danışmanların merhamet yorgunluğunu önleme ve başa çıkma süreçlerinde hangi bireysel ve kurumsal stratejiler öne çıkmaktadır?
5. Literatür taramasında ulaşılan bulgular, Türkiye'de manevi danışmanlık uygulamaları ve staj deneyimlerinden elde edilen gözlemlerle nasıl ilişkilendirilebilir?

## 2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, manevi danışmanlık bağlamında merhamet yorgunluğu olgusunu literatür temelli olarak incelemek, ilgili kavramları karşılaştırmalı biçimde analiz etmek ve araştırmacının staj deneyimlerinden elde edilen gözlemlerle tartışmaya özgün katkılar

sunmaktır. Böylelikle hem kavramsal bir çerçeve oluşturmak hem de uygulamaya dönük öneriler geliştirmek hedeflenmektedir.

Türkiye'de manevi danışmanlık uygulamaları son yıllarda yaygınlaşmaya başlamıştır. Ancak bu alanda çalışan danışmanların yaşadığı psikolojik riskler ve özellikle merhamet yorgunluğu henüz yeterince incelenmemiştir. Bu çalışma, literatürdeki boşluğu doldurmaya yönelik bir adım niteliği taşımakta; ayrıca uygulayıcıların farkındalığını artırarak hizmet kalitesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

## 3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada kullanılan temel nitel yöntemlerden biri doküman analizidir. Doküman analizi, araştırma kapsamında incelenen konuyla ilgili yazılı, basılı ya da elektronik belgelerin sistematik biçimde gözden geçirilmesi, içeriklerinin yorumlanması ve araştırma sorularına katkı sağlayacak şekilde değerlendirilmesini ifade eder.[1]

Araştırmanın birinci ve ikinci bölümlerinde Türkiye'de ve uluslararası literatürde manevi danışmanlık ve merhamet yorgunluğu üzerine yapılmış tezler, makaleler, raporlar ve kurumsal belgeler bu yöntemle incelenmiştir. Ayrıca Kur'an, hadis ve klasik İslam düşünürlerinin eserleri de, kavramın dini ve teolojik boyutunu ortaya koymak için doküman analizi kapsamında değerlendirilmiştir.

Doküman analizi, bu araştırmaya iki açıdan katkı sağlamıştır:

1. Literatürdeki mevcut bilgilerin sistematik bir çerçevede toplanmasını mümkün kılmıştır.
2. İslâmî kaynaklarla modern literatürün karşılaştırmalı biçimde ele alınmasına imkân tanımıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde kullanılan yöntem ise betimsel analiztir. Betimsel analiz, araştırmacının elde ettiği nitel verileri (gözlem notları, deneyim kayıtları, vaka örnekleri vb.) daha önceden belirlenmiş temalar çerçevesinde özetlemesi, doğrudan alıntılarla destekleyerek yorumlaması ve sonuçta anlaşılır bir bütünlük içinde sunmasıdır.[2]

---

1 Glenn A. Bowen, "Document Analysis as a Qualitative Research Method", *Qualitative Research Journal* 9/2 (2009), 27-40.

2 Ali Yıldırım – Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018), 239-240.

Bu tezde betimsel analiz, özellikle staj süreci gözlemleri, cezaevi ziyaretleri ve alan deneyimleri için kullanılmıştır. Katılımcı gözlem, araştırmacının incelediği olguyu doğal ortamında gözlemlemek amacıyla sahaya girerek, gözlem yaptığı gruba ya da topluluğa belirli ölçüde katıldığı nitel bir araştırma yöntemidir. Spradley, bu yöntemin yalnızca dışarıdan izleme değil, aynı zamanda araştırmacının gözlem yapılan topluluğun sosyal ve kültürel dinamiklerinin bir parçası haline gelmesini içerdiğini belirtmektedir.[3] Araştırmacı tarafından gözlemlerden çıkarılan veriler üç temel tema altında toplanmıştır:

- Duygusal yük ve içsel gelgitler,
- Profesyonel sınırlar ve yorgunluk,
- İslami perspektiften yorumlar ve kişisel çıkarımlar.

Betimsel analiz yöntemi sayesinde hem literatür ile sahadan gelen gözlemler arasında bağ kurulmuş, hem de danışman deneyimlerinin merhamet yorgunluğu bağlamında nasıl anlam kazandığı ortaya konmuştur.[4]

**4. Veri Toplama Süreci**

Araştırmada, 2010-2024 yılları arasında yayımlanmış kitap, makale ve tezler incelenmiştir. Literatür taraması şu veri tabanları üzerinden gerçekleştirilmiştir:

- ULAKBİM TR Dizin
- YÖK Tez Merkezi
- Google Scholar
- PubMed
- ProQuest

Anahtar kelimeler olarak "merhamet yorgunluğu", "compassion fatigue", "manevî danışmanlık", "pastoral counseling", "ikincil travmatik stres" ve "burnout" ifadeleri kullanılmıştır. Türkçe ve İngilizce literatür ağırlıklı olmakla birlikte, konu ile doğrudan ilgili yayınlara öncelik verilmiştir.

---

[3] James P. Spradley, Participant Observation (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1980), 54.

[4] Zeynep Karataş, "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri", *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2015), 62-80.

## 5. Dahil Etme ve Hariç Tutma Ölçütleri

- Dahil Edilen Çalışmalar: Merhamet yorgunluğu ve manevi danışmanlık ilişkisini ele alan, sağlık, sosyal hizmet ve psikolojik danışmanlık alanlarında kavramsal veya uygulamalı araştırmalar.
- Hariç Tutulan Çalışmalar: Konu ile doğrudan bağlantısı olmayan, kavramı yüzeysel ele alan veya tekrarlayan nitelikteki yayınlar.

## 6. Veri Analizi

Toplanan veriler, betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu yöntemde, elde edilen veriler önceden belirlenen tema ve kategorilere göre sınıflandırılır ve yorumlanır.[5] Bu bağlamda:

1. Literatürde yer alan tanımlar, nedenler, belirtiler ve başa çıkma stratejileri sistematik biçimde sınıflandırılmıştır.
2. Merhamet yorgunluğu kavramı, tükenmişlik, ikincil travmatik stres ve post-travmatik stres bozukluğu gibi kavramlarla karşılaştırılmıştır.
3. Elde edilen bulgular, araştırmacının staj sürecinde yaptığı gözlemler ile ilişkilendirilmiş ve tartışılmıştır.

## 7. Araştırmacının Gözlemlerinin Kullanımı

Bu çalışma temelde literatür taramasına dayalıdır. Ancak jüri üyelerinin önerisi doğrultusunda araştırmacının manevî danışmanlık stajı sırasında yaptığı gözlemler de analize dâhil edilmiştir. Bogdan ve Biklen'e göre katılımcı gözlem, bireylerin davranışlarını, etkileşim biçimlerini ve deneyimlerini bağlamında anlama fırsatı sunduğundan etnografik araştırmaların en temel yöntemlerinden biridir.[6] Gold'un geliştirdiği sınıflamaya göre ise araştırmacı farklı düzeylerde roller üstlenebilir: tam katılımcı, katılımcı-gözlemci, gözlemci-katılımcı ve tam gözlemci.[7] Bu roller araştırmacının sahadaki konumuna, amacına ve etik sınırlara göre değişmektedir. Araştırmacının yaptığı gözlemler, akademik bir çerçeveye çekilerek üç tema etrafında sınıflandırılmıştır:

---

5 John W. Creswell*, Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni,* çev. M. Bütün – S. B. Demir (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2021).

6 Bogdan, Robert C. ve Sari Knopp Biklen. Qualitative Research for Education: An Introduction to Theory and Methods. 5. Baskı. Boston: Pearson, 2007.

7 Gold, Raymond L. "Roles in Sociological Field Observations." Social Forces 36/3 (1958), 217-223.

- Duygusal yük ve empati sınırları
- Kurumsal destek ve süpervizyon ihtiyacı
- Öz-bakım ve manevî pratikler

Bu temalar, literatür bulguları ile karşılaştırmalı biçimde tartışılmıştır. Böylece çalışmaya hem teorik hem de uygulamalı bir boyut kazandırılmıştır.

**8. Varsayımlar**

- Manevi danışmanlar, empatik yük nedeniyle merhamet yorgunluğu riski taşımaktadır.
- Kurumsal destek ve süpervizyon mekanizmalarının eksikliği, bu riski artırmaktadır.
- Manevi danışmanların öz-bakım pratikleri ve manevî kaynakları, merhamet yorgunluğunu azaltmada önemli rol oynamaktadır.

# BİRİNCİ BÖLÜM

## MANEVİ DANIŞMANLIK ÇERÇEVESİNDE MERHAMET YORGUNLUĞU: TANIMLAR VE TEORİK ARKA PLAN

Son yıllarda, bireylerin yalnızca psikolojik değil, aynı zamanda ruhsal boyutlarını da önemseyen bir yardım yaklaşımı olarak manevî danışmanlık öne çıkmaktadır. Özellikle kriz, kayıp, hastalık, yalnızlık, ölüm gibi zorlayıcı yaşam olaylarında, insanların çözüm arayışları sıklıkla inanç sistemlerine ve dinî referanslara yönelmektedir. Bu durum, sadece kişisel yönelimler açısından değil, sosyal hizmet, sağlık, cezaevi ve afet yönetimi gibi kamusal alanlarda da dinin ve maneviyatın profesyonelce ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Manevi danışmanlık, bu ihtiyaca cevap vermek amacıyla geliştirilen, bireyin değer dünyasını, inancını ve manevi kaynaklarını dikkate alan özgün bir destek sistemidir. İslam toplumlarında özellikle din görevlilerinin informal olarak yürüttüğü rehberlik faaliyetleri, günümüzde akademik olarak da yapılandırılmakta; ilahiyat ve psikoloji disiplinlerinin kesişim noktasında yeni bir profesyonel alan olarak şekillenmektedir.[8]

Bu bağlamda danışmanın yalnızca bilgiyle değil, empati, merhamet, sabır, özveri gibi insani yönleriyle de donanımlı olması beklenir. Ancak bu beklenti, beraberinde yüksek düzeyde duygusal emek, sekonder travma ve zamanla tükenmişlik gibi psikolojik riskleri de getirir. Özellikle sürekli olarak başkalarının acılarına tanık olan danışmanlar, zamanla "merhamet yorgunluğu" olarak adlandırılan bir tür psikolojik tükenmişlik hali yaşayabilirler. Bu kavram, yalnızca modern psikolojik literatürün değil, aynı zamanda İslam ahlakı ve tasavvuf düşüncesinin de üzerinde durduğu önemli bir meseledir.[9]

Bu bölümde, manevi danışmanlık hizmetlerinin teorik çerçevesi, kavramsal temelleri, Türkiye'deki gelişimi ve uygulama sahaları ele alınacaktır. Aynı zamanda merhamet, merhamet yorgunluğu ve yardım mesleklerindeki duygusal yüklenmeler de hem psikoloji literatürü hem İslamî kaynaklar ışığında incelenecektir. Gazâlî, Mevlânâ, Râgıb el-

[8] Ayşe G. G. Ünal, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Perspektifinden Sistem Haklılaştırma Teorisi: Uygulama Alanları ve İmkanı, *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi,* (2025), 16-17.

[9] Eşref Nas, Merhamet Konusunda Yapılmış Araştırmaların İncelenmesi, *APJEC,* 5/1, (2022), 76-77.

İsfahânî gibi klasik düşünürlerin konuya dair görüşleri ile Charles Figley, Paul Gilbert ve Arlie Hochschild gibi çağdaş araştırmacıların teorileri bir araya getirilerek disiplinlerarası bir çerçeve oluşturulacaktır.

Amaç, manevi danışmanlık mesleğinin sadece hizmet alanı değil, aynı zamanda danışmanın kendi ruhsal bütünlüğünü koruyabileceği bir sistem olarak yapılandırılmasının gerekliliğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda "hikmetli merhamet" anlayışı, hem İslamî hem de etik bir rehber olarak bu bölümün temel referanslarından biri olacaktır.

### 1.1. Maneviyat, Manevi Rehberlik ve Manevi Danışmanlık Kavramları

Maneviyat, insanın varoluşsal yönünü anlamlandırma sürecinde değerler, inançlar ve içsel dünyasıyla kurduğu derin ilişkiyi ifade eder. Bu yönüyle sadece bireyin dini ya da metafizik inançlarını değil; aynı zamanda anlam, amaç, bağlılık ve aşkınlık arayışını da kapsar.[10] Modern psikoloji içinde maneviyat, insanın yaşamına anlam katan yönelimi ve içsel huzur arayışıyla ilgilidir. Viktor Frankl'in logoterapi yaklaşımında da görüldüğü üzere birey, acı ve boşlukla ancak anlam yoluyla baş edebilir.[11]

Bu kavram, Türk Dil Kurumu sözlüğünde "ruha ait olan" anlamında tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, maddi gerçeklikten bağımsız, soyut nitelikteki olguları ifade etmede de kullanılmaktadır. Bu bağlamda, maneviyat; maddi olmayan, duyularla algılanamayan, ancak bireyin değer dünyasında önemli bir yer edinen içsel deneyimlere işaret etmektedir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde "manevi" kavramının karşılığı, "ruhla ilgili, ruhani" olarak ifade edilmektedir.[12]

Maneviyat kavramı, yalnızca din ile sınırlı olmayan, fakat dinden beslenen geniş bir anlam alanına sahiptir. TDV İslam Ansiklopedisi'nde maneviyat, insanın "gönül dünyasını besleyen, ruhunu olgunlaştıran ve ahlaki değerlerle bütünleştiren" bir süreç olarak tanımlanır.[13] Bu süreç, bireyin hem kendisiyle hem de toplumla uyumlu bir yaşam sürmesini kolaylaştırır. Batı'daki seküler maneviyat anlayışı, anlam ve amaç arayışını ön

[10] Harold G. Koenig, *Spirituality in Patient Care* (Philadelphia: Templeton Foundation Press, 2007).
[11] Viktor E. Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, çev. Şahika Tokel, (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2016).
[12] Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük* (Ankara: TDK Yayınları, 2023).
[13] TDV İslam Ansiklopedisi, "Maneviyat" md. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları).

planda tutarken; İslam geleneğinde bu arayış, Allah'a yakınlaşma, rıza-i ilahiye ulaşma hedefi ile bütünleşmiştir.[14]

Tarihsel olarak bakıldığında, İslam medeniyetinde maneviyatın merkezinde tasavvuf yer almıştır. Tasavvuf, kalbin temizlenmesi, nefis terbiyesi ve ahlaki kemalin hedeflenmesi gibi amaçlarla bireyin manevi yönünü güçlendiren bir disiplin olarak tanımlanır.[15] Gazâlî'nin İhyâ-u Ulûmiddîn adlı eseri, maneviyatın ahlakla, ibadetle ve sosyal sorumlulukla nasıl birleştiğini gösteren klasik bir kaynak olarak öne çıkar.[16]

Günümüzde ise maneviyat kavramı, sağlık, eğitim, sosyal hizmetler ve danışmanlık gibi pek çok alanda kullanılmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO), bireyin "ruhsal iyilik" halini sağlık tanımına dahil ederek, maneviyatın modern tıptaki önemini de vurgulamıştır.[17] Türkiye'de ise manevi bakım ve danışmanlık hizmetleri, özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı bünyesinde kurumsallaşmıştır.[18]

Maneviyatın psikolojik boyutu kadar sosyal boyutu da önemlidir. Sosyolojik araştırmalar, manevi değerlere sahip bireylerin toplumsal dayanışma, yardımlaşma ve gönüllülük faaliyetlerinde daha aktif olduklarını göstermektedir.[19] Bu durum, manevi danışmanlık hizmetlerinin sadece bireysel iyilik değil, toplumsal huzur açısından da kritik rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Maneviyatın ön plana çıkmasının gerekçesi, modern toplumlarda bireyin anlam arayışıdır. Geleneksel toplum yapısının zayıflaması ve bireyin yalnızlaşması, maneviyatın bir tür başvuru alanı olarak yeniden gündeme gelmesini sağlamaktadır. Bu yönüyle maneviyat, bireyin varoluşsal boşluklarını doldurma potansiyeli taşıyan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram, yalnızca dinî değil; psikolojik, sosyolojik ve felsefi bağlamlarda da ele alınmaktadır.

---

[14] Ali Ayten - Sevde Düzgüner, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri: Temel Bilgiler Kılavuzu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 15-16.

[15] Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2010), 211–213.

[16] Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî*, İhyâ-u Ulûmiddîn* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004).

[17] World Health Organization*, WHOQOL and Spirituality, Religiousness and Personal Beliefs* (SRPB) (Geneva: World Health Organization, 1998).

[18] Diyanet İşleri Başkanlığı, *Manevi Danışmanlık Rehberi* (Ankara: DİB Yayınları, 2021).

[19] Faruk Karaca, "Dindarlık, Maneviyat ve Toplumsal Dayanışma," *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/3 (2018), 25–47

Psikolojik destek kadar dini ve ahlaki öğeleri de kapsayan bu yaklaşım, bireyin inanç temelli kimliğiyle birlikte bütüncül olarak ele alınmasını amaçlar. Rehberlik kavramı, daha çok yönlendirme, farkındalık kazandırma ve bireyin kendi kararlarını vermesine destek olma işlevi taşırken; danışmanlık, profesyonel sınırları, etik ilkeleri ve bilimsel birikimi olan daha yapılandırılmış bir süreçtir.[20]

Türkiye'de ve İslam dünyasında manevi danışmanlık uzun süre gayriresmî yollarla, örneğin şeyh-mürid, vaiz-cemaat, hoca-talebe ilişkileri üzerinden sürdürülmüştür. Bu ilişkilerin temelinde dini bilgi aktarımından çok ruhsal gelişim ve karakter inşası yer alır. Tasavvuf geleneğindeki "mürşid" kavramı, yalnızca öğretici değil; bireyin nefsiyle mücadelesinde ona eşlik eden bir rehber olarak karşımıza çıkar.[21]

Modern dönemde ise manevi danışmanlık, daha kurumsal ve disiplinlerarası bir yapıya kavuşmuştur. Özellikle cezaevleri, hastaneler ve gençlik merkezlerinde görev yapan manevi rehberler; danışanların manevi sorunlarını anlamak, dini sorularına cevap bulmak, kriz durumlarında destek olmak gibi görevler üstlenmektedir.[22] Bu hizmetler, yalnızca bireysel sorun çözmeye değil, aynı zamanda moral ve motivasyon desteği sağlamaya yöneliktir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2015 yılından itibaren başlattığı "Manevi Rehberlik Hizmetleri" projesi, bu alanın kurumsallaşmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur.[23] Bu çerçevede görev yapan rehberler, belirli bir eğitim sürecinden geçmekte; psikolojik danışmanlık teknikleri, iletişim becerileri ve dini bilgiler konusunda donanım kazanmaktadır. Bu durum, manevi rehberliğin yalnızca dini bilgi aktarımı değil, aynı zamanda empati, aktif dinleme ve problem çözme becerilerini de gerektirdiğini göstermektedir.

Araştırmalar, manevi rehberlik alanında görev yapan profesyonellerin etkin bir destek sunabilmesi için hem dini bilgi hem de psikolojik farkındalık sahibi olmaları gerektiğini ortaya koymaktadır. Örneğin Karagöz, Hitit İlahiyat Dergisi'nde yayımlanan

---

[20] Diyanet İşleri Başkanlığı, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri: Temel Bilgiler Kılavuzu*, (Ankara: DİB Yayınları, 2020), 15-16.

[21] TDV İslam Ansiklopedisi, "Mürşid" md., c. 31 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 456.

[22] M. Naci Kula, "Ah Etmek ya da Af Etmek: Manevî Danışmanlık Açısından Hapishane Olgusuna Hz. Yusuf Örneği ile Bakmak," *Cezaevi Hizmetlerinde Manevî Danışmanlık ve Rehberlik içinde* (İstanbul: Dem Yayınları, 2019), 311–330.

[23] Diyanet İşleri Başkanlığı, *Manevi Rehberlik Hizmetleri Projesi Tanıtım Raporu* (Ankara: DİB Yayınları, 2015).

çalışmasında, hemşirelerde psikolojik dayanıklılık ve öz bakıma dair dinî başa çıkma stratejileri arasında güçlü bir bağ bulunduğunu göstermiştir. Özellikle, bu stratejilere sahip bireylerin stresle daha etkili başa çıktıkları ve hizmet kalitesinin arttığı tespit edilmiştir.[24] Bu sonuçlar, manevi danışmanlık hizmetlerinde görev yapan personelin öz-şefkat, stresle başa çıkma becerileri ve psikolojik dayanıklılığa sahip olmaları gerektiğini açıkça vurgulamaktadır. Özellikle stres düzeyi yüksek ortamlarda —örneğin cezaevlerinde— görev yapan manevi rehberlerin duygusal dayanıklılık göstermesi kritik öneme sahiptir. Yerli bir çalışma, din görevlilerinin çalışma hayatındaki stres faktörleriyle başa çıkmak üzere başvurduğu dinî yönelimlerin, psikolojik dayanıklılığı güçlendirdiğini göstermektedir. Bu bulgu, rehberlik hizmeti verenlerin yalnızca bilgi temelli değil; psikolojik olarak da dirençli bir yapıya sahip olması gerektiğini ortaya koymaktadır.[25]

Günümüzde manevi danışmanlık, sadece din görevlilerinin değil, aynı zamanda psikolog, sosyal hizmet uzmanı ve psikiyatristlerin de dahil olabildiği çok disiplinli bir alan haline gelmiştir. Bu yaklaşım, bireyin hem manevi hem de psikolojik ihtiyaçlarının bütüncül olarak ele alınmasına imkan tanır. Böylece manevi rehberlik, yalnızca dini yönelimleri olan bireyler için değil, farklı inanç sistemlerinden gelen kişiler için de uygulanabilir bir hizmet biçimi haline gelmektedir.[26]

Manevi danışmanlığın etkili olabilmesi için danışmanın hem dini bilgi hem de psikolojik formasyon açısından donanımlı olması gereklidir. İlhan Topuz'un ifade ettiği gibi, bu rolde yalnızca dini bilgilerin aktarılması yeterli değildir; modern psikoterapötik yöntemlerle uyumlu, bilimsel ve psikolojik farkındalığa sahip bir formasyona da ihtiyaç duyulur. Topuz, manevi danışmanlık sürecinde danışmanın iletişim becerileri, empati kapasitesi ve mesleki algısının gelişmiş olmasının başarının kilit unsurlarından biri olduğunu vurgular.[27]

Manevi danışmanlığın temel amacı, bireyin yaşadığı manevi krizleri anlamlandırmasına yardımcı olmak ve inanç sistemini psikolojik dayanıklılık kaynağı haline getirmektir.

---

[24] Sevinç Karagöz, "Hemşirelerde Tükenmişlik ve Dini Başa Çıkma İlişkisinde Psikolojik Dayanıklılığın Aracı Rolü," *Hitit İlahiyat Dergisi* 21/1 (2022), 749–784.

[25] Mehmet Bilgili, "Din Görevlilerinde İş Stresi ve Dinî Başa Çıkma" (Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2025).

[26] Christina Puchalski – Betty Ferrell, *Making Health Care Whole: Integrating Spirituality into Patient Care* (West Conshohocken: Templeton Press, 2010).

[27] İlhan Topuz, *Din Görevlilerinin Manevî Danışmanlık Yeterlilikleri* (Isparta: Manas Yayıncılık, 2014), 95–97.

Örneğin hastalık, yas, kayıp, suçluluk duygusu, yalnızlık gibi durumlar, bireyde manevi sarsıntılar yaratabilir. Manevi danışman, bu süreçte hem psikolojik destek sağlar hem de danışanın dini inançlarından güç almasına yardımcı olur.[28]

Manevi danışmanlık, hem bireysel hem de grup temelli yöntemlerle uygulanabilir. Bireysel görüşmeler, daha derinlemesine ve kişiselleştirilmiş bir destek sağlarken; grup çalışmaları, katılımcıların birbirlerinden manevi destek almalarına imkan verir.[29] Cezaevi manevi danışmanlık programları, grup çalışmalarının etkin kullanımına örnek olarak gösterilebilir.

Manevi danışmanlık, hem dini hem de psikolojik boyutları bütünleştiren bir yardım modeli olarak, modern toplumlarda artan manevi ihtiyaçlara cevap vermektedir. Bu hizmetin başarısı, danışmanın mesleki yetkinliğinin yanı sıra empati, sabır ve hikmet gibi kişisel niteliklerine de bağlıdır.[30]

### 1.2. Manevi Danışmanlığın Dini, Psikolojik ve Etik Temelleri

Manevi danışmanlığın temelleri, sadece bireyin ruhsal desteğe duyduğu ihtiyacın bir sonucu olarak değil; aynı zamanda dini öğretilerin, psikolojik kuramların ve etik ilkelerin kesişiminde gelişen bir yardım biçimi olarak değerlendirilmelidir. Bu bölümde, manevî danışmanlığın teorik arka planı; Kur'an ve hadislerden hareketle İslam düşüncesindeki konumu, psikolojik danışma kuramlarıyla olan ilişkisi ve bu hizmetin sunumundaki etik sorumluluklar çerçevesinde ele alınacaktır.

Manevi danışmanlığın dinî temelleri, İslâm'ın insan merkezli yaklaşımında ve bireyin hayatın zorluklarıyla baş etmesini kolaylaştıran manevi kaynaklarda bulunur. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınladığı Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu'nda bu hizmet; "insanın acı, kayıp, hastalık ve kriz dönemlerinde manevi kaynaklara yönelerek iyileşme ve anlam arayışına destek sunmak" olarak tanımlanır.[31] Bu tanım, danışmanlığın sadece dini bilgi aktarma değil, bireyin manevi direncini güçlendirme ve onun anlam arayışına eşlik etme işlevini ortaya koyar. Ayrıca, Aile ve Dini Rehberlik Merkezlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri adlı

---

[28] Elif Nihal Aktay, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Perspektifinden Nefs Psikolojisi ve Nefs Psikoterapisi, *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 8, (2023), 78-79.

[29] Topuz*, Din Görevlilerinin Manevî Danışmanlık Yeterlilikleri*, 103.

[30] Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî*, haz. Abdülbâkî Gölpınarlı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008).

[31] Diyanet İşleri Başkanlığı, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*.

eser, dinî değerlerin aile içi sorunların çözümünde rehberlik edici bir rol üstlenebileceğini, manevi danışmanın bireylerin ahlaki ve dini gelişimlerine katkıda bulunabileceğini vurgular.[32] Bu bağlamda manevi danışmanlık, İslam geleneğinde yer alan sabır, tevekkül, şükür gibi kavramları danışanların hayatına taşıyarak dinî bir dayanak oluşturur.

Kur'an-ı Kerim'de danışmanlık ve rehberlik kavramına doğrudan karşılık gelen kelimeler olmamakla birlikte, içeriksel olarak çok sayıda ayet bireye doğru yolu göstermek, destek olmak, tavsiyede bulunmak ve birlikte tefekkür etmek ilkelerini ortaya koyar. Özellikle "emr-i bi'l ma'ruf ve nehy-i ani'l münker" (iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak) ilkesi, bireyin topluma karşı sorumluluğunu, rehberlik görevinin ilahi temellendirmesini içerir.[33] Hz. Peygamber'in, vahyin yanı sıra bireysel sorunlarda sahabeye rehberlik ettiği uygulamalar, bugünkü manevi danışmanlığın ilk örnekleri olarak görülebilir.[34]

İslam düşünürleri de bu yönüyle önemli katkılar sunmuştur. Gazâlî'nin İhyâu Ulûmiddîn adlı eserinde "kalp terbiyesi", "mürşidin önemi", "nasihat" ve "içsel muhasebe" gibi kavramlar manevî rehberliğin temel yapı taşları arasında gösterilir.[35] Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde ise bireyin nefsini tanıması, sabırla arınması ve aşk ile olgunlaşması, manevi dönüşümün psikospiritüel bir örneği olarak okunabilir. Râgıb el-İsfahânî de "merhamet" (rahmet), "hilm", "rikkat" ve "takva" gibi kavramları manevî olgunluğun göstergeleri olarak açıklar.[36]

Psikolojik danışma kuramları açısından bakıldığında, manevi danışmanlık; özellikle Viktor Frankl'in logoterapi modeli, Carl Rogers'ın kişi merkezli yaklaşımı ve Aaron Beck'in bilişsel terapi yöntemi ile kavramsal benzerlikler taşır. Frankl, bireyin hayatına anlam katan unsurların başında maneviyatın geldiğini ve bu arayışın insanı tedavi eden temel dinamik olduğunu savunur.[37] Rogers'ın koşulsuz kabul, empati ve içtenlik ilkeleri de bir manevî danışmanın olmazsa olmaz becerileri arasında yer alır.

Psikolojik temeller açısından manevi danışmanlık, bireyin ruh sağlığını destekleyen bir yardımcı hizmettir. Diyanet'in özellikle Huzurevi, Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon

---

[32] Diyanet İşleri Başkanlığı, *Aile ve Dini Rehberlik Merkezlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020).

[33] Âl-i İmrân, 3/104

[34] Diyanet İşleri Başakanlığı*, Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu.*

[35] Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzali, *İhyâu Ulûmiddîn*, c 3. (İstanbul: Hüner Yayınevi, 1993).

[36] Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*. (Beyrut: Dâru'l-Ma'rifa, 2006).

[37] Viktor E. Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*. Çev. Şahika Tokel, Okuyan Us Yay., 2016.

Merkezlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri adlı kitapçığında, yaşlı bireylerin yalnızlık, ölüm kaygısı ve hastalık gibi durumlarla baş etmesinde manevi desteğin önemine işaret edilmektedir.[38] Bu çerçevede manevi danışmanlık, psikolojik danışmanlık ve pozitif psikoloji yaklaşımlarıyla paralel şekilde, bireyin umut, dayanıklılık ve yaşam doyumunu artırıcı bir rol üstlenir. Nitekim gençlik dönemine özgü sorunlara yönelik olarak hazırlanan Gençlere Yönelik Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri kitabında, kimlik bunalımı, bağımlılık ve gelecek kaygısı gibi alanlarda manevi desteğin gençlerin psikolojik iyi oluşlarını güçlendireceği ifade edilmektedir.[39]

Türkiye'de yapılan çalışmalarda da manevi danışmanlığın psikolojik ve dini temellere eşit derecede oturduğu görülmektedir. Araştırmalar, bireylerin manevi danışman olarak din görevlilerine duyduğu güvenin yüksek olduğunu, ancak bu kişilerin psikolojik danışmanlık becerileri konusunda eğitiminin yetersiz kalabildiğini göstermektedir. Örneğin, Mustafa Koç'un "Türkiye'deki aile çalışmalarına yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik" üzerine geliştirdiği psiko-eğitim programıyla ilgili çalışmada, katılımcılar manevi danışmanların temel dini bilgiye sahip olmasının yanı sıra psikolojik formasyon ve süpervizyon gibi alanlarda eksiklik yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu bağlamda, hizmetin etkinliğini artırmak için din psikolojisi ve sosyal psikoloji perspektifinden zenginleştirilmiş modüler eğitim programlarının hayati önem taşıdığı vurgulanmıştır.[40] Bu sonuç, manevi danışmanlık hizmetlerinin psikolojik danışma ilkeleriyle bütünleşmesi gerektiğini göstermektedir.

Etik açıdan bakıldığında ise manevi danışmanın en büyük sorumluluğu, danışanın ruhsal kırılganlığını istismar etmeden, mahremiyetini ve sınırlarını koruyarak, yargılamadan eşlik edebilmesidir. Etik ilkeler, sadece dini bir görev bilinciyle değil, profesyonel yardım etiği ile de bütünleşmelidir. Özellikle mahremiyet, özerklik, zarar vermeme ve fayda sağlama ilkeleri burada temel rol oynamaktadır. Bu ilkeler, İslam ahlakı açısından da karşılık bulur. Mesela Hz. Peygamber'in "Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız;

---

[38] Diyanet İşleri Başkanlığı, *Huzurevi, Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020).

[39] Diyanet İşleri Başkanlığı, *Gençlere Yönelik Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020).

[40] Mustafa Koç, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Aile ve Dini Rehberlik Merkezlerinde Sunulan Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinin Eğitimsel Yeterliliklerinin Geliştirilmesine Yönelik Sertifika Programı Önerisi," *Türk Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 9 (Haziran 2024): 165–262.

müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz" hadisi, hem pedagojik hem de danışmanlık yaklaşımı açısından etik bir tutumun özeti gibidir.[41]

Manevi danışmanlık, danışan merkezli, gönüllülük esasına dayalı ve mahremiyetin korunmasına özen gösteren bir hizmet olarak tanımlanır. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu'nda özellikle danışanın değerlerine saygı gösterilmesi, herhangi bir yönlendirmede bulunulmaması, gerektiğinde psikolog, sosyal hizmet uzmanı veya sağlık personeline yönlendirme yapılması gibi etik ilkeler açıkça belirtilmiştir.[42] Bu durum, manevi danışmanlığın yalnızca dinî bir rehberlik değil, aynı zamanda psikolojik iyilik haline katkı sunan ve etik sorumluluklar çerçevesinde şekillenen bir profesyonel hizmet olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede, manevi danışmanlığın İslamî kaynaklarda sağlam dini temellere sahip olduğu, çağdaş psikolojik yaklaşımlarla da metodolojik olarak örtüştüğü; etik boyutunun ise hem dini hem mesleki referanslarla güçlendirilmesi gerektiği görülmektedir. Özellikle günümüz travma temelli psikolojik sorunlarıyla başa çıkmada bireyin inanç sistemine duyarlı yaklaşmak, hem etkili hem de insan onuruna uygun bir destek süreci sunmaktadır.

Dolayısıyla manevi danışmanlık, yalnızca dinî bilgi sunmak değil; aynı zamanda bireyin psikolojik, ahlaki ve ruhsal gelişimine bütüncül bir şekilde katkıda bulunan bir mesleki çaba olarak değerlendirilmelidir. Bu yaklaşımın sahada daha profesyonelce uygulanabilmesi için eğitim, etik denetim ve süpervizyon gibi yapılarla desteklenmesi gerekmektedir.

### 1.3. Manevi Danışmanlığın Tarihi

Manevi danışmanlığın gelişimi, Batı'da ve Türkiye'de değişik şekillerde ilerlemiştir. Manevi destek uygulamaları, özellikle 1900'lü yılların başlarından itibaren klinik psikolojiyle ilişkili olarak gelişmeye başlamıştır. Bu gelişim sürecinde, bireyin yalnızca fiziksel ya da zihinsel değil, aynı zamanda ruhsal ve içsel ihtiyaçlarına yönelik bir destek mekanizması oluşturulmuştur.

Hristiyanlık geleneğinde, kilisede yürütülen manevi rehberlik hizmetleri, yalnızca ibadet ve ritüel temelli uygulamalarla sınırlı değildir. Pastoral bakım (pastoral care)

---

41 Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Cami'us-Sahîh*, "İlim", 12

42 Diyanet İşleri Başkanlığı, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu.*

çerçevesinde, bireylerin duygusal, ruhsal ve pratik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir destekleyici rol üstlenilir. Bu iletişimsel ve destekleyici süreçler, bireyin içsel dünyasına dokunarak ruhsal iyileşmeyi teşvik eder.[43] Özellikle çocuklar, kadınlar ve yaşlılar gibi gruplar, bu tür destek süreçlerinden daha yoğun biçimde yararlanmıştır.[44]

Hristiyan manevi danışmanlık yaklaşımı, tarihsel süreçte rahiplerin bireylerle yürüttüğü bire bir görüşmeler şeklinde ortaya çıkmış, zamanla pastoral psikoloji olarak sistematize edilmiştir. Özellikle maneviyatın bireyin anlam arayışındaki rolünün fark edilmesiyle birlikte, kilise merkezli yardım biçimleri modern psikoloji ile entegrasyon sürecine girmiştir. Hristiyan kültüründe, 20. yüzyılın ortalarından itibaren manevi danışmanlık kurumsallaşmaya başlamış ve ruh sağlığı alanındaki gelişmelere paralel olarak teorik temeller kazanmıştır. Bu süreçte Anton T. Boisen gibi isimlerin çalışmaları, psikolojik ve teolojik temelleri bir araya getiren yaklaşımların gelişmesine öncülük etmiştir. Boisen, bireyin ruhsal sıkıntılarını yalnızca klinik bir perspektiften değil, aynı zamanda varoluşsal bir bağlam içerisinde ele almıştır.[45]

Bu bağlamda, maneviyat yalnızca dinî bir kavram değil, aynı zamanda bireyin yaşamındaki anlam üretme sürecine katkı sağlayan çok boyutlu bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Farklı inanç sistemleri, maneviyat ve danışmanlık süreçlerini kendi teolojik ve kültürel perspektifleri doğrultusunda şekillendirmiştir

Pastoral danışmanlık alanında kurumsallaşma süreci, 1946 yılında Amerika Psikoloji Derneği'nin (APA) pastoral danışmanlığı kuramsal olarak tanımasıyla resmiyet kazanmıştır. Pastoral psikoloji disiplini, yalnızca dini referanslara dayanmayan; aynı zamanda bireyin psikolojik gereksinimlerini dikkate alan bir alan olarak gelişimini sürdürmüştür.[46]

Amerikan Psikoloji Derneği (APA) tarafından 20. yüzyılın ortalarında pastoral danışmanlık kavramının tanınmasıyla birlikte, bu disiplinin akademik literatürdeki yeri giderek güçlenmiştir. Bu gelişmeyle birlikte, "Din ve Maneviyat Psikolojisi" alanı

---

[43] MI Staff, "What Is Pastoral Care and Why Is It Important?," *Justice & Mercy International Blog* (25 Ocak 2023).

[44] Nurullah Altaş, "Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma*)," Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999), 59.

[45] Orhan Gürsu, *Manevi Danışmanlar İçin Kılavuz: Danışma, İlke, Beceri ve Teknikleri,* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2022), 30.

[46] Gürsu, *Manevi Danışmanlar İçin Kılavuz,* 30.

oluşturulmuş ve pastoral psikoloji disiplinlerarası bir yapı kazanmıştır. Bu yapı, bireyin manevi gereksinimlerinin psikolojik iyilik hâli üzerindeki etkisini sistematik olarak incelemektedir.[47]

Günümüz literatüründe, maneviyatın bireyin yaşamındaki işlevi çeşitli akademik disiplinlerde ele alınmaktadır. Özellikle bireyin kriz durumlarında ya da yaşamın anlamını sorguladığı dönemlerde, maneviyat temelli rehberliğin birey üzerinde olumlu etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda maneviyat, yalnızca teolojik bir alanla sınırlı kalmayıp, psikososyal boyutlarıyla da değerlendirilmektedir. Son otuz yıllık süreçte yapılan çalışmalar, maneviyat temelli danışmanlık uygulamalarının sadece dini bağlamda değil, aynı zamanda bireyin genel iyilik hâlini artırma potansiyeli bağlamında da ele alındığını göstermektedir. Bu alan, disiplinlerarası yaklaşımların desteklediği bir zemin üzerinde gelişimini sürdürmektedir. Tezimizin ileri kısımlarında bu konu ile alakalı ayrıntılı bilgiler verilecektir.

### 1.4. Türkiye'de Manevi Danışmanlık ve Rehberlik

Türkiye'de manevi danışmanlık kavramı ve uygulamaları, Batı'daki "pastoral care" ya da "spiritual counseling" örneklerinden esinlenmekle birlikte, kendine özgü sosyo-kültürel ve dinî dinamikler doğrultusunda biçimlenmiştir. Bu alanın kurumsallaşması özellikle 2000'li yılların başında Diyanet İşleri Başkanlığı öncülüğünde gerçekleşmiştir. Ancak tarihsel olarak ele alındığında, Türkiye'de manevî destek hizmetleri modern anlamda olmasa da camilerde vaaz ve nasihat yoluyla, hastanelerde hasta ziyaretiyle ve toplumsal dayanışma pratikleriyle örtük biçimde zaten uygulanıyordu.

Türkiye'de üniversiteler düzeyinde bu alana yönelik akademik ilgi ise giderek artmıştır. 2014 yılında Yükseköğretim Kurulu (YÖK) kararıyla ilahiyat fakültelerinde lisans seviyesinde "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik" seçmeli dersi müfredata girmiştir. Akabinde birçok üniversite, sosyal hizmet, psikolojik danışmanlık ve ilahiyat disiplinlerinin kesiştiği yüksek lisans ve doktora programları açmıştır. Örneğin, Bursa Uludağ Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi

[47] Sevde Düzgüner, *Nereden Çıktı Bu Maneviyat? Manevi Bakımın Temellerine İlişkin Kültürlerarası Bir Analiz* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2022), 20.

gibi köklü kurumlarda bu alanda çok sayıda tez yazılmış, sempozyumlar düzenlenmiş ve uygulama merkezleri kurulmuştur.[48]

İlahiyat kökenli danışmanlar ile psikoloji ve sosyal hizmet kökenli uzmanlar arasında uygulama farkları da gözlenmektedir. Psikoloji eğitimi almış danışmanlar daha yapılandırılmış görüşme tekniklerine yönelirken; ilahiyat kökenli danışmanlar daha çok dini sohbet ve nasihat diline yaslanmaktadır. Bu fark, alanın akademik ve etik çerçevesinin netleştirilmesi gerektiğini göstermektedir.[49]

Türkiye'de manevi danışmanlık, özellikle afetler, salgın hastalıklar ve kriz dönemlerinde daha çok ihtiyaç duyulan bir alan hâline gelmiştir. Pandemi döneminde yaşanan yalnızlık, kayıp ve belirsizlik duyguları, bu tür hizmetlerin gerekliliğini gözler önüne sermiştir. Diyanet'in pandemi sürecinde yürüttüğü "telefonla manevi destek hattı" gibi uygulamalar, bu alanın dijital mecralara taşınabileceğini de göstermiştir.[50]

İslam dini, zor durumda olan bireyleri himaye edilmesi, sıkıntılarının yerine getirilmesi hususunda yükümlü tutmaktadır. Sağlıksız, yaşı ilerlemiş, mağduriyet yaşayan, özel gereksinimli bireyler, maddi durumu iyi olmayan kişilere yardım edilmesi; Kur'an'ı Kerim ve Peygamberimizin sözlerinde de vurgulanmaktadır.[51]

Manevi danışmanlık alanından destek almak İslam geleneğinin bir parçasıdır. İslami veya İslam dışı problemler için bir kişiden yardım isteme, destek alma İslam geleneğinde var olan bir bölümdür.[52] Bu anlamda danışmanın görevi, bireyin benlik ve şahsiyet dinamiklerine öncelik etme anlayışıyla yansıtılır.[53]

Manevi danışmanlık, insanın yaşamını içeren süreçleri manevi bir eksenden ele alması açısından ülkemizde kurumsal bir geçmişe sahip değildir. Manevi danışmanlık ve rehberlik konusu Türkiye'deki gelişiminde belli konu başlıkları altında görülmeye

---

48 Mustafa Koç, Türkiye'deki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Çalışmaları Bağlamında 'Olağanüstü Durumlarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Sempozyumu' (2020) Üzerine Bibliyometrik Analizler, *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi,* 10, (2024), 198.

49 Berra Çakır, Manevi Danışmanlık Açısından Stres, Başa Çıkma, Psikolojik Dayanıklılık ve Tevekkül Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, (2023).

50 İhsan Demir, *Manevi Danışmanlar Gözüyle Hastanelerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamaları Üzerine Nitel Bir Araştırm*a (Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludaü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023)

51 Aysun Özkan, *Türkiyede Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık: Bir Karma Yöntem Araştırması,* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 72.

52 Uzeyir Ok, *Dinsel Danışmanlığın Teorik Çatısı,* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997), 63.

53 Ok*, Dinsel Danışmanlığın Teorik Çatısı*, 64.

başlanmıştır. Kuramsal bağlamda yapılan akademik incelemeler ve milletin dini danışmanlığa olan ilgisi, alandaki ihtiyacı daha da belirgin kılmıştır. Dini rehberlik ve manevi rehberlik konusu, bazı araştırmacılar tarafından bireyin dinsel yönelimleriyle psikolojik desteğe olan ihtiyacını bir arada ele alma yaklaşımıyla değerlendirilmiştir.[54]

Manevi danışmanlık ve rehberlik konusunun Türkiye'deki geçmişi yaklaşık otuz yıla dayanmaktadır. Ayrıca bu alandaki gelişmeler iki ana başlık altında tespit edilebilir. Kuramsal çerçevede gerçekleştirilen akademik çalışmalar ile toplumsal ihtiyaçlardan doğan uygulamalı yaklaşımlar, dinî-manevî danışmanlık alanının temel yansımalarıdır. Dini-manevi danışmanlık ve rehberlik konusu, ilk kez din psikolojisi, ilahiyat, din eğitimi ve sosyal hizmet disiplinleri içerisinde akademik düzeyde ele alınmaya başlanmıştır. Bu kapsamda hazırlanan makale ve tez çalışmalarıyla birlikte sahada yer edinmeye başlayan dini-manevi danışmanlık konusuna ilişkin araştırmalar sürdürülmektedir. Uygulama ile kuramın kesişim noktasında gerçekleştirilen çalışmaların artış göstermesi, bu alanın müstakil bir disiplin olarak yapılandırılmasına yönelik önemli adımların atıldığını ortaya koymaktadır. Son dönemde gerçekleştirilen akademik analizler neticesinde, dinî-manevî danışmanlık uygulamalarının kuramsal temellerinin henüz yeterli düzeyde oluşturulamadığı sonucuna varılmıştır.[55]

### 1.4.1. Türkiye'de Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Alanındaki Bilimsel Çalışmalar

Türkiye'de manevi danışmanlık alanının boyutuna girebilecek bilimsel çalışmalar, çoğunlukla din psikolojisi ve din eğitimi bölümlerinde olmak üzere psikolojik danışmanlık, psikoloji, sağlık hizmetleri, din hizmetleri, sosyal hizmetler bölümlerinde yürütülmektedir.[56]

Akademik alanda araştırılan çalışmalar ile dini-manevi rehberlik ve danışmanlık hususunda yapılacak incelemeler için alt yapı hazırlanmıştır. İhtiyaç görülen bir alan olarak rastlanan dinî-manevî rehberlik ve danışmanlık kavramları farklı disiplinlerle ilişkilendirilerek ele alınmıştır. 1995 yılında kurulan I. Din Şûrası'nda Kur'an kursları, camiler, eğitim merkezleri, hastane, çocuk ıslah evleri, cezaevi, aile ve iş yerlerinin din

---

54 Özkan, *Türkiyede Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık*, 72.

55 Ömer Faruk Söylev*, Türkiye'de Dini Danışma ve Rehberlik – Alanları, İmkânları ve Yöntemleri* (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 300.

56 Remziye Ege, "Türkiye'de Manevi Danışman Yetiştirme Eğitimi Arayışları: Yüksek Din Öğretiminin Yapısı, İstihdam Alanı ve Uluslararası Standartlar Açısından Bir İnceleme," *Journal of Islamic Research* (2021), 817.

hizmetlerinin kapsamında olduğu belirlenmiştir. Bu hususlar sonrası Diyanet İşleri Başkanlığı ve Sağlık Bakanlığı arasında iş protokolü 19 Ocak 1995'te yayımlanmış ve bu iş birliği çerçevesinde hastanelerde manevi hizmet çalışmaları başlamıştır. Bu çalışmaların uzun süre devamlılığı olmadan 7 Haziran 1996'da Danıştay'ın 5. Dairesinin yürütmeyi sonlandırma durumu ile yürürlükten kaldırılmıştır.[57] Dini-manevi danışmanlık ve rehberlik alanında pratiğe yönelik hareketler böylelikle sona ermiştir. Ancak akademik çalışmalar, değişik alanların da bu hususta ilaveleri ile devamlılığını sürdürmüştür.

Din psikolojisi nazarında dini danışmanlığa baktığımızda örnek olarak Üzeyir Ok tarafından yapılan "Dinsel Danışmanlığın Teorik Çatısı" isimli yüksek lisans tezi örnek verilebilir.[58] Bu çalışmada dini danışmanlık Batı literatürüne dayanmış bir şekilde incelenmiştir.

Nurullah Altaş'ın 2000 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayınlanan "Dinî Danışmanlığın Teorik Temelleri" başlıklı makalesi ile dinî danışmanlık kavramını araştırmaya başlamıştır. Bu araştırma ile İslam kültürünün dini danışmanlık etkinliğine değinilerek danışmanlık hizmetlerinin kökenlerinin atılmasına yardımcı olmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Dairesi 2007 yılında "I. Din Hizmetleri Sempozyumu'nu" düzenlemiştir. Bu sempozyumda camiler haricinde yapılan din hizmetleri ve olağanüstü durumlardaki din hizmetleri yeni başlıklar altında değerlendirilmiştir. Ayrıca bu izlence boyutunda "Din Hizmetlerinde Danışmanlık ve Rehberlik" adlı bir oturum da yapılmıştır.[59]

Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gerçekleştirilen "IV. Din Şurası" 2009 senesinde Ankara'da gerçekleştirilmiştir. "Din ve Toplum" konulu şurada "Sosyal Problemler Karşısında Din" ve "Sosyal Açılımlı Din Hizmetleri" hususları incelenmiştir. "Cami Dışı Din Hizmetleri" ve "Toplumun Himayeye Muhtaç Kesimleri ve Diyanet" başlıklı oturumları da bu şura boyutunda yapılmıştır. Bu oturumlar, halkın ihtiyaç sahipleri olarak; kimsesi olmayanlar, yetimler, engelliler, afetzedeler, yaşı ilerlemiş bireyler, hastalar, madde bağımlısı bireyler gibi sosyo-demografik gruplara yönelik gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu şurada yapılan çalışmalar sayesinde yetimhaneler, ıslah

[57] Söylev, *Türkiye'de Dini Danışma ve Rehberlik,* 300.
[58] Söylev, *Türkiye'de Dini Danışma ve Rehberlik,* 301.
[59] Özkan, *Türkiyede Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık,* 73.

evleri ve din eğitimine yönelik yapılacak çalışmalar için bir netliğe ulaşılmaya başlamıştır.[60]

2010 yılında Konya'da gerçekleştirilen "I. Ulusal Din Psikolojisi Kongresi" ile birlikte manevî danışmanlık konusu akademik olarak ele alınmış, metodolojik sorunlar, teorik vizyon, uygulama biçimleri gibi çeşitli perspektifler üzerinden tartışılmıştır. Türkiye'de manevi danışmanlık uygulamalarına yönelik akademik ilginin artmasıyla birlikte bu alanda disiplinler arası bir zemin açılmıştır. Dini psikoloji uzmanları ve ilahiyatçılar bu süreci kurumsallaştırmaya yönelik çalışmalara ağırlık vermiştir. Kongre'nin temel amacı, din psikolojisi disiplinin çalışma alanları, yöntemsel sorunları ve geleceğe yönelik perspektifini ele almak olarak belirlenmiştir. Bu kongre kapsamında Üzeyir Ok tarafından yapılan "Dini Danışmanlıkta Problem Alanları" başlıklı tebliğ, psikolojik danışmanlığın müstakil bir disiplin olarak ele alınması açısından önem arz etmektedir.[61] Manevi danışmalıkta danışmanlığın rolüne değinerek benzeşen ve ayrışan noktalara temas edilmiştir. Türkiye'deki manevi danışmanlık kadrolarının yeterliliğine ilişkin öneri niteliğinde değerlendirmelerde bulunmuştur.

Bu bağlamda atılan en kayda değer adımlardan biri ise, Ankara'da 24 Mayıs 2012 tarihinde gerçekleştirilen "I. Ulusal Din Psikolojisi ve Manevi Bakım Çalıştayı"nın anılması yerinde olacaktır.[62]

Din psikolojisi alanının alt başlıklarından biri olan manevî danışmanlığın, din psikolojisi disiplini içerisinde müstakil bir akademik alan niteliği kazanmasında 4-5 Eylül 2015 tarihinde düzenlenen "VII. Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı Koordinasyon Toplantısı/Din Psikolojisinin Din Hizmetlerine Katkıları Bağlamında Yenilikçi (İnovatif) Arayışlar Sempozyumu'nun" katkılarına rastlanılabilir. Bu sempozyum İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi'nde düzenlenmiştir. Bu sempozyumda amaç manevi danışmanlık alanına ait dalların değerlendirilmesi ve konumlandırılması olmuştur. Bu sempozyumda, maneviyat psikolojisi, psikolojik danışmanlık, dini danışmanlık, manevi rehberlik ve manevi sosyal

[60] Özkan, *Türkiyede Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık,* 73.
[61] Düzgüner, *Nereden Çıktı Bu Maneviyat?,* 30.
[62] Özkan, *Türkiyede Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık,* 74.

hizmet konuları ele alınarak, ilgili anabilim dallarının yaklaşım biçimleri ve güncel gelişmeleri doğrultusunda analiz edilip akademik bağlamda konumlandırılmıştır.[63]

Manevi danışmanlığın Türkiye'de kurumsal bir akademik disiplin haline gelmeye başlamasının somut göstergelerinden biri, 7–10 Nisan 2016 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen "I. Uluslararası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi"dir. Manevi danışmanlık alanında, uluslararası bir platformda ve Türkiye'de gerçekleştirilen ilk kongre olması bakımından bilimsel açıdan dikkate değerdir. Bu kongreye yurt içi ve yurt dışından çok sayıda araştırmacı ve akademisyen yoğun bir iştirak gerçekleştirmiştir. Kongre sonrasında, literatüre katkı sunması amacıyla, İngilizce de dâhil olmak üzere çok sayıda bilimsel eser oluşturulmasına öncülük edilmiştir.[64]

Kongre ve sempozyum oturumlarıyla beraber Türkiye'de manevi danışmanlık disiplinin yükselmesine "Spiritual Psychology and Counseling" dergisi katkıda bulunmuştur. Dijital platformda yayınlanan dergi, değişik disiplinlerde gerçekleşen çalışmaları bir araya getirmeyi hedeflemektedir.

Alanlar arası etkileşim potansiyeli doğrultusunda, manevi danışmanlıkla ilişkili konulara dair yürütülen teorik araştırmalarda çeşitli kurumsal çalışmalara da rastlanmaktadır. Örneğin; Sağlık ve Sosyal Hizmetler Dernek Federasyonu (SADEFE) tarafından, manevi danışmanlığın sağlık alanındaki işlevine odaklanan sempozyumlar düzenlenmiştir. 2017 yılında gerçekleştirilen "Din Psikolojisi ve Manevi Bakım Sempozyumu", konuyu doğrudan ele alması yönüyle bilimsel açıdan kayda değerdir.[65]

7-10 Nisan 2016 tarihinde gerçekleştirilen "I. Uluslararası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi"nden 2 yıl sonra 22-24 Kasım 2018 tarihinde "II. Uluslararası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi" aynı şekilde İstanbul'da yapılmıştır. Farklı ülkelerden ve Türkiye'nin farklı yerlerinden katılımın gerçekleştiği kongrenin konusu "Cezaevi ve Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik" olarak belirlenmiştir.[66]

---

63 Bilal Kartal, "VII. Din Psikolojisi Ana Bilim Dalları Koordinsayon Toplantısı (İzmir) Din Psikolojisinin Din Hizmetlerine Katkıları Bağlamında Yenilikçi (İnovatif) Arayışlar Sempozyumu," *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2016), 361.

64 Ali Ayten - Mustafa Koç - Nuri Tınaz, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, *Değerler Eğitimi Dergisi,* (2016).

65 Özkan, *Türkiyede Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık,* 73.

66 Özkan, *Türkiyede Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık,* 74.

### 1.4.2. Türkiye'de Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Alanındaki Uygulamalar ve Kurumsal Yapı

İnsanın varoluşunun maddî ve manevi faktörlerin birleşimiyle tam anlamıyla açığa kavuştuğu düşünülmektedir. Faydalı bir yaşam sürdürebilmek için maddî ihtiyaçların önemi olduğu gibi, manevî ihtiyaçların da hayatın kalitesini belirlemede ki rolü büyüktür. Manevi ihtiyaçlar, özellikle dinî ve manevî duygular, bireyin ruh sağlığı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Dine bağlı olan bireyler için yaşamın tüm bölümlerini kapsayan ve sürekli bir etkileşim içinde olan bir olgudur. Varoluşsal bir boyuta sahip olan din, bir yönüyle zamandan bağımsızken, diğer yönüyle insan muhatabının yaşadığı zaman içinde etkileşim kurmaktadır.[67]

İnsanın yaşam döngüsü içinde din, duygu, düşünce ve davranış boyutlarıyla etkileşimde bulunarak hayatını etkiler. Psikoloji biliminin temelini oluşturan bu 3 kavramın dinle buluşması, manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Manevi danışmanlık çalışmaları, yalnızca cami ve dinî kurumlarla sınırlı kalmayıp toplumsal hayatın içinde varlığını sürdüren bir alana dönüşmüştür. Bu bağlamda, Diyanet İşleri Başkanlığı, manevi danışmanlık hizmetlerinin uygulanmasında etkili adımlar atmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görev tanımında belirtilen, İslam dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ve dini kurumları idare etmek, manevî danışmanlık hizmetlerinde yasal ve anayasal bir temeli ifade etmektedir.[68]

Dini rehberlik ve danışmanlık hizmetleri, yalnıza Diyanet'in çatısı altında değil, yaşamın çeşitli alanlarında da etkin bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Bu hizmetlerin diğer alanlarda pratiklerin ve ihtiyaçlardan kaynaklanan niteliksel farklılıkları, insan hayatının zaman içinde çeşitli yönlere evrilmesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan çeşitli sorunlar nedeniyle ortaya çıkmaktadır.[69] Maddî koşullar, manevî duyguların kazandırılma biçimi, kültürel farklılıklar, şahsi ve beceri çeşitlilikleri-beklentiler gibi faktörler, bireylerin yaşam şartlarını şekillendirmekte, tüm alanların kendi özgün beklenti, sıkıntı ve ihtiyaçlarını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, dini rehberlik ve danışmanlık, kapsamlı bir yelpazede insanların hayatına dokunan bir hizmet alanını kapsamaktadır. Bu durumu, bireylerin kendilerini çaresiz, güçsüz, yalnız, bilgisiz veya kararsız hissettikleri

---

67 Hasan Kayıklık, Din Psikolojisi, Karahan Kitapevi, (2024), 200-202.
68 Ege, *Türkiye'de Manevi Danışman Yetiştirme Eğitimi Arayışları,* 818.
69 Söylev, *Türkiye'de Dini Danışma ve Rehberlik*, 116.

her alanda manevî danışmanlık ve rehberliğin önemli bir rol oynaması olarak ifade etmek mümkündür.[70]

Manevi danışmanlık ve rehberliğin, Türkiye'de geniş bir uygulama alanına hitap etmesi, kavramsal açıdan manevî danışmanlık ve rehberlik terimini kullanarak, konunun kapsamını ve sınırlılıklarını netleştirme amacı taşımakta ve bu sayede herhangi bir yanlış anlaşılma potansiyelini ortadan kaldırmaktadır. Manevi danışmanlık ve rehberlik terimi, Türkiye'de farklı hizmet alanlarında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu hizmetler, bireylerin yaşadıkları zorluklar, ruhsal sıkıntılar, aile içi sorunlar, hastalıklar veya adalet sistemine dair konular gibi çeşitli alanlardaki sorunlarla baş etmelerine yardımcı olabilmektedir. Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, bireylerin manevi ihtiyaçlarını anlamak, ruhsal sağlıklarını güçlendirmek ve yaşamlarını daha anlamlı kılmak için önemli bir destek kaynağı sağlamaktadır.[71]

Yapılan akademik incelemeler, Türkiye'de dini-manevi gelişim alanında giderek artan bir talebin varlığını göstermiş ve bu durum, resmî olarak din faaliyetlerini sürdüren Diyanet İşleri Başkanlığı'nı eyleme geçirmiştir. Bu bağlamda, Diyanet İşleri Başkanlığı, manevi danışma ve rehberlikle ilgili diğer kurumlarla etkili bir koordinasyon sağlamak amacıyla çeşitli adımlar atmıştır.[72] 2011 yılında "Diyanet İşleri Başkanlığı" ve "Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı" arasında bir protokol imzalanmıştır. Bu protokol, manevi danışmanlık hizmetlerinin aile ve sosyal politikalar alanında etkin bir şekilde sunulması ve ihtiyaç sahiplerine yönelik destek sağlanması amacını taşımıştır. Ayrıca, yurtlarda yaşayan çocukların eğitimine ait bir protokol daha imzalanmış ve bu şekilde genç nesillerin manevî gelişimine katkıda bulunulması hedeflenmiştir. 2013 yılında ise Diyanet İşleri Başkanlığı, ailenin himayesi ve kadına fiziksel/ruhsal saldırının önlenmesine dair bir protokol imzalamıştır. Bu protokol, manevi danışmanlık hizmetlerinin, özellikle aile içi sorunların çözümü ve kadınların korunması konularında etkin bir rol oynaması amacını taşımaktadır. Bu protokoller, Türkiye'de manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin resmî kurumlar ve diğer paydaşlar arasında koordinasyon içinde yürütülmesini sağlamaya yönelik önemli adımları temsil etmektedir.

---

70 Suat Cebeci, *Dini Danışmanlık ve Rehberlik*, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 118.
71 Söylev, *Türkiye'de Dini Danışma ve Rehberlik,* 117.
72 Altaş, "*Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri"*, 13.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın koordinasyonunda yer alan bir diğer önemli kurum, Adalet Bakanlığı'dır. 2001 yılında, Diyanet İşleri Başkanlığı ile Adalet Başkanlığı arasında, cezaevlerinde bulunan mahkumların din ve değerlerinin desteklenmesi amacıyla, görevliler tarafından yürütülen bir protokol imzalanmıştır. Bu protokol, 2011 senesinde düzeltilerek yeniden yayımlanmış ve bu güncellemelerin ardından cezaevi vaizliği bölümü oluşturulmuştur.

2015 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı ile işbirliği için bir protokol imzalayarak ortak çalışmalar sürdürülmüştür. Bu protokolün temel amacı, gençlerin kültürel, spor ve manevi gelişimlerine yardım sağlamaktır. Protokol kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı görevliler, Gençlik ve Spor Bakanlığı'na ait konutların ve gençlikte vazife yapmış ve gençlerin bu alanlarda daha etkin bir rol üstlenmelerine destek olmuştur.[73]

Toplumun evrimini sürdüren yapısı, küreselleşen dünyanın bilgileri ile birlikte manevî kişilere olan özelliklerinin çeşitlenmesine yol açmıştır. Bu durum, manevi parçaların ve büyüme çabasının uzamasından kaynaklanmaktadır, bu da din hizmetlerine yepyeni bir alan ve hizmet sahası katmıştır.[74]

Bu çeşitlenme, toplumun farklı ihtiyaçlarına uygun olarak manevî danışmanlık hizmetlerinin sunulmasını gerektirmektedir. Din hizmetleri, geleneksel olarak manevi rehberlik sağlayarak bireylerin dinî ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte, aynı zamanda aile içi ilişkiler, sağlık sorunları ve adaletle ilgili meseleler gibi geniş bir yelpazede hizmet sunmaktadır. Bu bağlamda, manevi danışmanlık, toplumun değişen dinamiklerine uyum sağlamak amacıyla geniş bir perspektifle ele alınmaktadır.

Son on yılda Türkiye'de manevi danışmanlık disiplininde kurumsallaşma ve akademik ilerleme dikkat çeker hâle gelmiştir. Örneğin İstanbul Zaim Üniversitesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi gibi üniversitelerde, ilahiyat ve sosyal bilimler enstitüleri bünyesinde tezli ve tezsiz yüksek lisans programları, hatta bazı kurumlarda sertifika programları açılmıştır. Bu gelişim, alanın disiplinlerarası boyutta akademik bir kimlik

[73] Özkan, *Türkiyede Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık*, 80.
[74] Altaş, "*Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri"*, 14-15.

kazanma çabası olarak değerlendirilebilir.[75] Bu programların temel amacı, dini bilgi birikimi ile psikolojik danışmanlık tekniklerini entegratif bir yaklaşımla birleştirerek danışman adaylarını yetiştirmektir.

Tüm bu gelişmenin bir sonucu olarak son yıllarda yüksek lisans ve doktora düzeyinde sayısız tez çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Ayşe Sedef Asya'nın Köy Hocası Mecmuası'nın Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bağlamında Değerlendirilmesi adlı yüksek lisans tezi, Osmanlı dönemindeki halk rehberliği aracılığıyla bir danışmanlık paradigması sunarken,[76] Muhammed İspirli'nin İbn Miskeveyh üzerinden yaptığı çalışma ise klasik ahlâk eserlerinin danışmanlık pratiği açısından taşıdığı potansiyeli analiz etmiştir.[77]

Sağlık kuruluşlarında manevi danışmanlık uygulamaları da akademik araştırmalarda öne çıkmaktadır. Bursa Uludağ Üniversitesi'nde yürütülen Şeref Yıldızhan'ın doktora tezi, hastanelerde manevi danışmanlık hizmetinin muhataplarına yönelik beklentileri analiz etmiş; hizmetin işlevsel olduğuna dair ortak kanaate karşın sistemsel, eğitsel ve kurumsal alanlarda eksiklikler tespit etmiştir.[78] Ayrıca İstanbul Üniversitesi'nden yayımlanmamış bir doktora tezi de sağlık personeli açısından uygulamanın etkilerini değerlendirmiştir.[79]

Türkiye'de sahada yürütülen tezler, manevi danışmanlık hizmetine dair görüşmeleri içerikli olarak analiz ederken; Şeref Yıldızhan gibi araştırmalar, hizmet sunan danışmanların eğitim düzeyi yetersizliği, kurumsal tanıtım eksikliği ve denetim mekanizmasının olmayışı gibi fiili engelleri de bilimsel olarak ortaya koymaktadır.[80]

Manevi danışmanlık uygulamalarında bir diğer dikkat çekici yön ise bu hizmetin sağlık hizmetleri, cezaevi ziyaretleri, afetzede rehberlik çalışmaları gibi alanlarda yaygın biçimde kullanılıyor oluşudur. Ertümer ve Kaya'nın hemşire üzerinde yaptığı merhamet yorgunluğu çalışması, Türkiye'de sağlık alanında bu kavrama dair farkındalığın

---

75 "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Tezli ve Tezsiz Yüksek Lisans Programları," *Dersler Dergisi*, (30 Mart 2025).

76 Ayşe Sedef Asya, *Köy Hocası Mecmuası'nın Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Bağlamında Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2023).

77 Muhammed İspirli, *İbn Miskeveyh'in Tehzîbu'l-Ahlâk Adlı Eserinin Manevî Danışmanlık Açısından Değerlendirilmesi.* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2023).

78 Şeref Yıldızhan, *Hastanelerde Yürütülen Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerindeki Problemler ve Beklentiler,* (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2023).

79 Özkan, *Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinde Manevî Danışmanlık,* 81.

80 Yıldızhan, *Hastanelerde Yürütülen Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerindeki Problemler ve Beklentiler*.

yükseldiğini gösterirken,[81] Yıldızhan'ın tezinde hem hasta hem sağlık çalışanı perspektifinin değerlendirilmesi önemli bir saha katkısıdır.

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi'nden Nurullah Aydın'ın sistematik tez taraması çalışmasında, "manevi danışmanlık" başlığını içeren toplam 24 lisansüstü tezin analiz edildiği belirtilmektedir. Araştırma bulgularına göre, bu çalışmaların çoğunluğu yüksek lisans düzeyinde, en yaygın olarak Bursa Uludağ Üniversitesi bünyesinde hazırlandığı, nitel araştırma yöntemlerinin tercih edildiği, ve alan çalışmalarının etkinlik analizlerine odaklandığı tespit edilmiştir.[82] Bu veriler, alandaki akademik dinamizmi ve geleceğe dönük literatür potansiyelini açıkça göstermektedir. Ancak kurumlar arası bağlantılar, sonuç paylaşımları ve model standardizasyonu – henüz yeterince yapılandırılmamış bir alandır.

#### 1.4.2.1. Din Hizmetleri Alanı

Din hizmetleri alanı, tebliğ, irşad gibi faaliyetleri kapsasasa da manevi danışmanlık hizmeti bağlamında farkı bir yol izlemiştir. Din hizmetleri sunumu tebliğ ve irşad faaliyeti ile bireylere ulaşarak tebliğ vazifesini yerine getirme amacı güder ve bu faaliyetler genellikle Diyanet hizmetlerinin temelini oluşturur. Öte yandan, manevi danışmanlık, din görevlilerinin insanlara dokunmaktan ziyade, bireylerin din görevlilerine ulaşmasını içerir. Bu konu, din görevlilerinin haberleşme yöntemlerinde ve içeriklerinde değişikliğe neden olmuştur.[83] Bu bağlamda, manevi danışmanlık, bireylerin dinî ihtiyaçlarını karşılamaya ek olarak, onlara daha yakın bir şekilde rehberlik etmeyi ve duygusal destek sunmayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, din hizmetlerini daha kişisel ve etkileşimli bir düzeye taşırken, temel de dini prensiplere sadık kalmayı sürdürmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, çevredeki değişimin, artan farklılaşma ve çeşitlenmenin toplumun ihtiyaçlarını etkilediğinin farkında olarak bu doğrultuda çeşitli adımlar atmıştır. Bu kapsamda, bilgi paylaşımını artırmak amacıyla sempozyumlar düzenlemekte ve bilgiye erişimi kolaylaştırmak için kitaplar hazırlamaktadır,

---

[81] A. Gülen Ertümer – E. Kaya, "Sağlık Profesyonellerinin Merhamet Yorgunluğu Düzeyinin Hasta Güvenliğine Etkisi." *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, (2022).

[82] Nurullah Aydın, "Türkiye'de Manevî Danışmanlık Üzerine Hazırlanmış Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi," (Makale, 2023).

[83] Söylev, *Türkiye'de Dini Danışma ve Rehberlik*, 134.

İfade edilen şekilde manevi danışmanlık, din hizmetleri içinde evrim geçiren bir alan olarak öne çıkmaktadır. Özellikle toplumsal dönüşümün etkisiyle şekillenen manevî danışmanlık, geleneksel yöntemlere ek olarak kendi yöntemlerini, teorik altyapısını ve uygulama becerilerini geliştirmeye yönelik çabaları içermektedir. Manevi danışmanlık, bireylerin dinî ihtiyaçlarını karşılamaya ek olarak, onlara daha yakın bir şekilde rehberlik etmeyi ve duygusal destek sunmayı amaçlamaktadır.[84]

### 1.4.2.2. Aile ve Sosyal Hizmetler Alanı

Aile ve sosyal hizmetler arasındaki ilişki, temelde toplumun temeli olan aile kavramından türemektedir. Aile, fertlerin yalnızca fiziksel olarak büyüdüğü bir ortam olmanın ötesinde, aynı zamanda bireylerin psikolojik alt yapılarını şekillendiren ve içinde büyüdükleri aile ya da aile fonksiyonunu yerine getiren bireyler üzerinden yapılandırılır.[85]

Bireylerin düşünce dünyasında tohum olarak bulunan ve yeşeren din olgusunun davranışa dönüşmesindeki en kritik faktör, bireyin aileden aldığı din ile ilgili yaklaşımlarıdır.[86] Aile psikolojisi ile din psikolojisi arasındaki sağlam bağ, bireylerin inançlarını, Allah ile olan ilişkilerini, dinî duygu ve düşüncelerini, dinin davranışsal yansımalarını belirlemede aileden alınan etkilerin önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.[87] Bu bağlamda, aile ve sosyal hizmet profesyonelleri, bireylerin dinî inançları ve yaşantılarıyla ilgili olarak aile dinamiklerini anlamak ve ele almak konusunda kilit bir rol oynamaktadırlar.

Coşkunsever'in çalışması, sosyal hizmet kurumlarında kalan ergenlerin dini ve manevî ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sunulan danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini ele almaktadır. Araştırma, bu hizmetlerin ergenlerin psikososyal gelişimlerine katkı sağladığını ve onların topluma sağlıklı bireyler olarak kazandırılmalarına yardımcı olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma, aynı zamanda bu alanda uzmanlaşmış personelin eğitimine ve hizmetlerin etkinliğinin artırılmasına yönelik öneriler sunmaktadır.[88]

Kaya'nın incelemesi, Coşkunsever'in doktora tezinin "Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik" adlı eserini kapsamaktadır. Bu eser, özellikle yetiştirme yurtları ve çocuk destek merkezlerinde kalan ergenlere yönelik dinî ve manevî

---

84 Söylev, *Türkiye'de Dini Danışma ve Rehberlik,* 135.
85 Söylev, *Türkiye'de Dini Danışma ve Rehberlik*, 136.
86 Hayati Hökelekli, *Çocuk,Genç, Aile Psikolojisi ve Din,* (İstanbul: Dem Yayınları, 2009), 173.
87 Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 258.
88 Asude Coşkunsever, *Sosyal Hizmetlerde Manevî Danışmanlık ve Rehberlik* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2018), 45–67.

danışmanlık hizmetlerinin önemini vurgulamaktadır. Araştırma, bu hizmetlerin ergenlerin psikososyal gelişimlerine katkı sağladığını ve onların topluma sağlıklı bireyler olarak kazandırılmalarına yardımcı olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu alanda uzmanlaşmış personelin eğitimine ve hizmetlerin etkinliğinin artırılmasına yönelik öneriler sunulmaktadır.[89]

Köklü bir yapıya sahip olan aile, günümüzde değişen toplumsal dinamiklerin etkisiyle evrim geçirmekte ve bu değişim aile yapısının temel dinamiklerini etkilemektedir. Din hizmetlerinin amaçlarından biri olan aile yapısını koruma ilkesi, aile ve sosyal hizmetler arasında müşterek bir çalışma alanı oluşturarak önemli bir rol oynamaktadır. Aile, hem toplumsal yapı içinde yer almakta, hem de dinî yaşantının nemalandığı temel bir huy olarak işlev görmek suretiyle çift bir misyonu üstlenmektedir. Bu durumda, manevi rehberlik konsepti altında aile, aile ve sosyal hizmetler alanında öne çıkan bir faaliyet alanı olarak dikkat çekmektedir.[90] Ailenin toplumsal yapıya entegrasyonu, sadece bir sosyal birim olarak değil, aynı zamanda dinî yaşantının merkezi olarak da gerçekleşmektedir. Aile, bireylerin manevi gelişimine katkıda bulunurken, aynı zamanda din hizmetlerinin amaçlarından biri olan aile yapısını himaye etme ilkesini destekleyerek toplumun sosyal dengesine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle, aile ve sosyal hizmet alanlarının işbirliği, aile yapısının korunması ve geliştirilmesi adına önemli bir stratejidir.

Aile ve sosyal hizmetlerin çalışma alanı, temelde aileyi odak noktası olarak almak suretiyle şekillenmiş olup, toplumun geniş kesimlerini ve tüm sosyal yapıları içermektedir. İnsanlar, kişisel ilerlemelerinin ilk temel niteliklerini genellikle aile içinde kazanır; ancak bu özellikler, çevre ve sosyal ortamların etkisiyle değişebilir ve değişik biçimlerde kişilerin yaşamında ortaya çıkabilir. Kitle iletişim araçlarının kullanımındaki artış, özellikle medya aracılığıyla biçimlenen yeni nesillerin farklı psikolojik sorunlarını gündeme getirmiştir.[91]

---

89 Sümeyye Nur Kaya, "Sosyal Hizmetlerde Manevî Danışmanlık ve Rehberlik," Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi 2020, sayı 2, ss. 235–241.

90 Söylev, *Türkiye'de Dini Danışma ve Rehberlik,* 141.

91 Mehmet Emin Turan, *Ergenlerde Kariyer ve Yetenek Gelişimi Özyeterliğinin, Üstbilişsel Farkındalık, Yaşam Doyumu ve Algılanan Arkadaş Sosyal Desteği İle İlişkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2013), 43–44.

### 1.4.2.3. Sağlık Hizmetleri Alanı

Sağlık durumundaki yaklaşımlar, incelemeler sonucunda uzun yıllar boyunca önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bir grup, modern tıbbın ve bilimsel yöntemlerin sadece fiziksel boyutu ele alması gerektiğini savunurken, diğer grup ise fiziksel sağlığının ruhsal sağlıkla etkileşim durumunda olduğunu ve sağlığın bu iki boyutta değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak, bu konudaki netlik henüz tam olarak sağlanmış değildir.[92] Dinin, bireylerin hayatlarında çeşitli düzenlemelere değinilmekle birlikte, yapılan araştırmalar dinin ruh sağlığında da etkisini sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. İnsanlar, yaşamları boyunca çeşitli zorluklarla karşılaşabilirler. Bu zorluklar arasında kaygı, yalnızlık, yakınlarıyla ayrılma, sakatlık, malî sorunlar, kazalar, organ kaybı, doğal afetler, işsizlik ve aile içi travmalar gibi bir dizi faktör bulunmaktadır. Karşılaşılan zorluklara karşı başa çıkma süreci, bireylerin olaylara nasıl baktıklarına bağlı olarak çeşitli sonuçlar doğurabilmektedir. Bu bağlamda, başa çıkma stratejileri, bireylerin yaşadıkları durumu nasıl değerlendirdikleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

Olumsuz yaşantıları olumlu veya olumsuz bir şekilde değerlendirme tutumları, "dinî başa çıkma" olarak adlandırılmaktadır. Ancak, bu tutumlar, bazen olumlu sonuçlar doğururken, bazı durumlarda olumsuz bir eğilimle sonuçlanabilmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalarla, bireylerin dinî başa çıkma tutumları olumlu ise depresyon, stres ve kaygı durumlarını yaşama ihtimalinin daha düşük olduğu, dinî başa çıkma tutumları olumsuz olan bireylerde ise depresyon ve kaygı düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.[93] Bu bulgular, dinî başa çıkma tutumlarının bireylerin psikolojik sağlığı üzerinde etkili bir faktör olabileceğini göstermektedir.

Tarih boyunca sağlık ve din, insan hayatında bir arada var olmuştur. Ancak, modern dönemde sağlık, dinle ayrılmış gibi görünse de, günümüzde bu iki kavram da insan sağlığında etkili olmaya devam etmektedir.[94] Bu durum, bireylerin ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda, sağlık ve din arasında bir etkileşim ve denge arayışına işaret etmektedir.

Ankara'da "I. Ulusal Manevî Bakım Çalıştayı ve Din Psikolojisi" etkinliği düzenlenmiş, Sağlık Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) gibi kurumların katılımı ile din ve

---

92 Söylev, *Türkiye'de Dini Danışma ve Rehberlik*, 149-151.
93 Ali Ayten, *Mutluluğun Peşinde*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018), 14-15.
94 Söylev, *Türkiye'de Dini Danışma ve Rehberlik,* 154.

sağlık konularının birlikte değerlendirilmesi ve iş birliği yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu tür etkinlikler, sağlık ve din hizmetlerinin entegre bir şekilde sunulması amacıyla çeşitli kuruluşların iş birliği yapmasını teşvik etmektedir. Çalıştayın odak noktası, hastalıkların tedavisinde manevî değerlerin ve dinî duyguların nasıl kullanılabileceği üzerinde yoğunlaşmıştır. Mevcut durumlar detaylı bir şekilde incelenerek, manevî çalışmaların pratikte nasıl uygulanabileceği üzerine tartışılmıştır. Bu çerçevede, Manevi Bakım Uzmanlığı'nın oluşturulması, bu alandaki görevlerin tanımlanması ve uzman personelin eğitilmesi için gerekli programlar ele alınmıştır (bkz. I. Ulusal Din Psikolojisi ve Manevi Bakım Çalıştayı Tebliğ Kitabı). Yapılan çalıştay, sağlık ve din hizmetleri arasındaki iş birliği çalışmalarını gündeme getirmiş ve bu konuda atılması gereken adımları belirlemiştir. Bu çerçevede, 2015 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı ve Sağlık Bakanlığı arasında imzalanan protokol, hastanelerde manevi destek sunma amacını taşımaktadır. Protokol, manevi danışmanlığın sağlık kurumlarındaki uygulamalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. İmzalanan protokolün ardından, teorinin pratikte nasıl uygulanabileceğini anlamak için daha fazla örnek ve model gerekliliği ortaya çıkmıştır.[95] Bu bağlamda, Avrupa ve ABD'deki manevi danışmanlık yaklaşımları üzerine yapılan araştırmalar, ülkemizde uygulanabilecek modellerin geliştirilmesi için temel oluşturmuştur.[96] Bu çalışmalar, manevî danışmanlık pratiklerinin etkili bir şekilde uygulanması ve sağlık hizmetlerinde manevi boyutun daha iyi entegre edilmesi için önemli adımları temsil etmektedir.

Türkiye'deki sağlık sektöründeki manevi danışmanlık hizmetleri, iki ayrı döneme ayrılarak değerlendirilebilir. İlk dönem, 1994-1996 yılları arasına denk gelmektedir ve bu dönemde hastanelerde dini geleneksel usullerin uygulandığı, genellikle hastane ziyaretleri şeklinde gerçekleşen hizmetler vardı. Bu hizmetler genellikle teolojik bilgiler içeriyordu ve vaaz, sohbet gibi yöntemlerle hastalara destek sağlamayı amaçlıyordu. 2015 yılı sonrası dönemde ise manevi danışmalık hizmeti hastanelerde uygulanmaya başlamıştır. İlk dönemden farklı olarak bu dönemde; manevi danışmalık uzmanları, teoloji eğitiminin yanında aldıkları psikoloji eğitimi ile birlikte bazı psikolojik yöntemleri

[95] Sami Okumuşlar, I. Ulusal Din Psikolojisi ve Manevî Bakım Çalıştayı Tebliğ Kitabı (Ankara: Harika Liman Ltd. Şti., 2012), 41–49.
[96] Ayten, *Mutluluğun Peşinde,* 39-40.

kullanarak, hastaların moral ve motivasyonlarını yükseltmek ve içinde bulundukları olumsuz duygularla baş etmelerini sağlamaya çalışmaktadır.[97]

Batı'da, sağlık sektöründeki manevi danışmanlık geçmişi daha öncesine dayanmaktadır ve psikolojik sorunlarıyla ilgilenmek üzere din görevlileri görev almaktadır.[98] Türkiye'de atılan adımlar, bu alandaki etkili sonuçları ortaya çıkarmış ve manevi danışmanlık hizmetleri konusundaki gelişmeler devam etmektedir. Bu süreçte, manevi danışmanlık hizmetlerinin kapsamı genişlemiş ve daha çok bireyin ruhsal sağlığına odaklanan bir perspektife evrilmiştir.

#### 1.4.2.4. Adalet Hizmetleri Alanı

Adalet hizmetleri kapsamında genellikle ıslah evlerinde olan hükümlüler, manevi danışmanlık alanında özel bir öneme sahiptir. Suç işleyen bireylerle ilgili manevi danışmanlık çalışmaları genellikle cezaevlerini hedef almaktadır. Çünkü yasa dışı davranışlar toplumda suç olarak değerlendirilmekte ve bu durum hükümlülerin ruhsal ve manevi ihtiyaçlarını gündeme getirmektedir. Dinin toplumsal boyutu, ahlâkî tutumlar ve toplumsal uyum yaklaşımları, yanlış hareketlerde bulunan bireylerle din arasında bir ilişki kurulmasına neden olmuştur.[99]

Yasa dışı davranışların temelinde genellikle psikolojik ve sosyolojik sebepler yatmaktadır. Bu nedenle, suça yönelik davranışları önlemek ve azaltmak için psikolojik destek, tedavi ve danışmanlık hizmetleri sunmak önemli bir rol oynamaktadır. Manevi danışmanlık hizmetleri, bu bağlamda hüküm giymiş kişilere yönelik olarak, dini ve psikolojik ihtiyaçları karşılamayı amaçlamaktadır. Bu hizmetlerin sağlanmasıyla, bireyin hem dini, hem de psikolojik anlamda desteklenerek topluma sağlıklı bir şekilde yeniden entegre olması hedeflenmektedir.

Suçlu davranışların temelinde genellikle psikolojik ve sosyolojik sebepler yatmaktadır. Bu nedenle, suça yönelik davranışları önlemek ve azaltmak için psikolojik destek, tedavi ve danışmanlık hizmetleri sunmak önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye'de ceza infaz kurumlarında hükümlülere sunulan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, dini ve ahlâki eğitimle birlikte bireylerin psikolojik iyilik hâllerini iyileştirmeyi amaçlamaktadır.

---

97 Ayten, *Mutluluğun Peşinde,* 40-41.
98 Söylev, *Türkiye'de Dini Danışma ve Rehberlik,* 155.
99 Zahir Kızmaz, Gasp Suçunu İşleyenler Üzerinde Sosyolojik Bir Araştırma: *Elazığ E Tipi Cezaevi Örneği, Sosyoloji Dergisi* (2005), 193.

Örneğin, Kayseri'deki ceza infaz kurumlarında gerçekleştirilen manevi danışmanlık faaliyetleri, hükümlülerin anksiyete, depresyon ve umutsuzluk düzeylerini azaltmada etkili olmuştur.[100] Ayrıca, cezaevi vaizlerinin yürüttüğü bireysel görüşmeler ve grup sohbetleri, hükümlülerin topluma yeniden entegrasyon süreçlerini desteklemektedir.[101]

Bu hizmetlerin sağlanmasıyla, bireyin hem dini hem de psikolojik anlamda desteklenerek topluma sağlıklı bir şekilde yeniden entegre olması hedeflenmektedir. Ancak, bu süreçte karşılaşılan sorunlar arasında kurum içindeki pozisyon belirsizlikleri, çalışma koşulları ve materyal eksiklikleri gibi engeller bulunmaktadır.[102] Bu nedenle, manevi danışmanlık hizmetlerinin etkinliğini artırmak için personel eğitimi, kurumsal destek ve kaynakların iyileştirilmesi gerekmektedir.

Önemli bir nokta olarak, insanların ilk günden suçlu olarak doğmadığı, suç işlemenin genellikle bedensel veya ruhsal bir sağlık sorunundan oluşmadığı, ancak çeşitli sebeplerin bir araya gelmesi sonucu ortaya çıktığı vurgulanmalıdır. Bu anlayış, suçlu davranışların temelinde yatan faktörleri anlamak ve buna uygun bir müdahalede bulunmak açısından önemlidir. Zamanla ihtiyaç ve neticelerin yönlendirmesiyle var olan adalet hizmetlerinde manevi danışmanlık hizmetleri günümüzde içerisine yeni konular da dahil edilerek daha iyi bir yere gelmeye devam etmektedir.

### 1.5. Türkiye'de Manevi Danışmanlığın Meslek Olarak Gelişimi

Türkiye'de manevi danışmanlık bağlamında yürütülen akademik çalışmalar fazlasıyla din psikolojisi disiplini ve din eğitimi alanı ana bilim disiplinlerini üstlenmiştir. Manevi danışmanlık hizmetleri, içerik itibarıyla farklı adlandırmalara maruz kalmakta; maneviyat temelli rehberlik ve yönlendirme hizmeti, dinî rehberlik, dinî destek gibi kavramlarla da ifade edilmektedir. Manevi rehberlik alanının günümüzdeki gelişim sürecinin netleşmemesinin başlıca nedenlerinden biri, bu alanın hâlâ kurumsal ve teorik bir zemin bulamamış olmasıdır. Psikolojik rehberlik ve danışma disiplini, manevi rehberliğe karşı temkinli bir tutum sergilemekte; kuramsal ve yöntemsel bakış açısından bu alanı bağımsız

[100] İbrahim Aşlamacı ve Adem Yılmaz, *"Cezaevlerinde Din Hizmetleri ve Manevî Rehberliğin Niteliği: Cezaevi Vaizlerinin Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Araştırma,"* Cezaevi Hizmetlerinde Manevî Danışmanlık ve Rehberlik (İstanbul: ISAM Yayınları, 2019), 17–36.

[101] Kasım Karaman, "Ceza İnfaz Kurumlarında Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinde Vaka Örnekleri," Cezaevi Hizmetlerinde Manevî Danışmanlık ve Rehberlik (İstanbul: ISAM Yayınları, 2019), 191–240.

[102] İbrahim Aşlamacı ve Adem Yılmaz, "Cezaevlerinde Din Hizmetleri ve Manevî Rehberliğin Niteliği," 29–30.

bir disiplin olarak kabul etmemektedir. Bununla birlikte ilahiyat disiplini, özgün perspektifi çerçevesinde bir ihtiyaç alanı olarak sahiplendiği manevi rehberlik üzerine kuramsal çalışmalar yapmış olsa da, bu hizmeti müstakil bir meslek alanı olarak değerlendirmemektedir. Sözü edilen bu mesleki statü, manevi danışmanlığın kurumsallaşma sürecine katkı sağlamaktadır.[103] Bu bağlamda Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, konuya ilişkin mevcut durumu dikkate alarak 2019 yılında Mesleki Yeterlilik Kurumu (MYK) nezdinde girişimde bulunmuş ve manevi danışmanlığın bir meslek olarak tanınması için başvuru gerçekleştirmiştir; bu başvuru da onaylanmıştır. Bu tanıma göre, "Manevi Danışman" terimi, İş Sağlığı ve Güvenliği disiplini (İSG) ile çevresel koruma tedbirleri çerçevesinde belirlenmiş yetki ve görev yönergelerine uygun olarak hareket eden bir profesyonelliği ifade eder. Bu meslek elemanı, farklı yaşam alanlarında karşılaştıkları dinî veya maneviyatla ilgili sorunlarla başa çıkmada bütüncül bir destek sunar. Aynı zamanda modern yapı tekniklerini kullanarak dinî ve manevî yöntemleri birleştirir. Manevi danışman, danışanların sorunlarıyla ilgili olarak onlara yardımcı olmak amacıyla bireysel ve gruplarla manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sunmaktadır. Bu kişi, meslekî gelişim faaliyetlerine aktif olarak katılarak, danışmanlık alanındaki bilgilerin güncel tutulması ve geliştirilmesi için çaba sarf eder. Bu tanım, manevi içerikli karmaşık sorunların çözümü için geniş bir beceri setine sahip olup hem modern kalıp tekniklerini, hem de dini-manevi yöntemleri etkili bir şekilde entegre edebildiğini vurgulamaktadır.

Manevi danışmanlık alanının profesyonel bir alan olarak tanınması, bu alanda görev alacak çalışanın istihdamı mevzusu gündeme taşımıştır. Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), bu alanda çalışacak bireylerin DİB personeli olmalarını ve İlahiyat Fakültesi, İslami İlimler Fakültesi gibi yükseköğretim kurumlarından lisans düzeyinde mezun olmalarını şart koşmuştur. Hâlen manevi danışmanlık meslekî düzlemde icra edilmek üzere özel bir lisans programı bulunmamaktadır. Din bilimi öğretisi temelli kurulan ve Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) kuruluşlarına öğretmen temin eden İlahiyat Fakültelerinin, manevi danışman yetiştirilme süreci gibi bir misyonu mevcut değildir. Bu durum,

[103] Ege, *Türkiye'de Manevi Danışman Yetiştirme Eğitim Arayışları: Yüksek Din Öğretiminin Yapısı, İstihdam Alanı ve Uluslararası Standartlar Açısından Bir İnceleme*, 817.

disiplinlerarası bir meslek alanı olan manevi danışmanlığın gerektirdiği teorik ve pratik bilgilerin bir arada verildiği yeni eğitim bölümleri ihtiyacını gündeme çıkarmıştır.[104]

Meslek alanı mensubu olarak kabul gören "manevi danışmanlar", mesleki tanımları dorultusunda hastanelerde, ceza evlerinde, sosyal hizmet kurumlarında vb. kurum ve kuruluşlarda meslekî donanıma uygun alanlarda görev alabilirler. Manevi danışmanlık, 6. seviye meslek dalı olarak kabul edilmiştir. Meslek kavramlarının içindeki 6. seviyedeki meslek dalının pratiklerinden beklentiler şunlardır: Bu düzeydeki profesyoneller, ileri düzeyde kuramsal, metodolojik ve olgusal özelliklere sahip olmalı ve sorgulayıcı bir bakış açısı geliştirmelidirler. Ayrıca, karışık ve öngörülemeyen problemlere özgün çareler üretebilmek için ileri seviyedeki bilgi ve beceriler kullanılmalıdır. Programlamanın karakteristik yapısında ileri düzey birimlerde birleştirilmiş bilgi ve verileri değerlendirerek çözünürlükleri alabilmelidirler. Profesyoneller, öngörülebilen hedeflere dair sorumluluk alarak etkili kararlar verebilmeli ve aynı zamanda karmaşık faaliyet ve projeleri yönetebilmelidirler. Performans yönetimi, liderlik ve meslekî gelişim konularında kişilere ve gruplara sorumluluk vermelidir. Soyut düşünme ve problemlere göre yaratıcı çözümler geliştirme yeteneğine sahip olmalılar. Ayrıca, para politikası ve analitik politikalar uygulayarak ticaretle ilgili gelişmiş uygulamalara katkıda bulunmalıdırlar. Ürün/hizmetlerin ve sınırların ne olduğuna yönelik araştırma ve geliştirme çalışmaları yapmalı ve sahip oldukları seviyelerdeki bilgi, profesyonel beceri ve deneyimler çalışma arkadaşlarıyla paylaşılmalıdır. Ayrıca proje yönetimi ve uygulama yelpazesinde çalışan ekiplere liderlik ederek ve meslekleri ile ilgili ileri düzeydeki yenilikleri takip ederek bunları uygulamaya geçirebilirler.[105]

Manevi danışmanlık mesleği, Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi (TYÇ) tarafından 6. seviye meslek olarak tanımlanmıştır. Bu seviyede gerekli görülen yetkinlikler araştırıldığında, manevi danışmanlık alanında özel olarak bilimsel çalışmalar gerçekleştirecek bir lisans bölümünün ilerleyen süreçte oluşturulabileceği öngörülebilir.

Buraya kadar gelinen aşamada, manevi danışmanlık alanının karşı karşıya kaldığı ikilemler ve meslek dalının oluşum süreci açıklanmıştır. Günümüzde ki mevcut olaylar,

---

[104] Ege, *Türkiye'de Manevi Danışman Yetiştirme Eğitim Arayışları: Yüksek Din Öğretiminin Yapısı, İstihdam Alanı ve Uluslararası Standartlar Açısından Bir İnceleme*, 818.

[105] Ulusal Meslek Standardı Manevi Danışman (Seviye 6) – Taslak, *Mesleki Yeterlilik Kurumu Portalı*. (2019).

bize manevi danışmanlığın bağımsız bir disiplin olarak görülmesi gerektiğini, ayrıca alanda belirgin bir ihtiyaç olduğunu, ancak hâlâ teorik eğitimler kısmında her hangi bir kesinliğin sağlanamadığını göstermektedir. Mesleki yeterlilik kriterlerini karşılaması beklenen ilahiyat lisans programlarında, manevî danışman yetiştirmeye yönelik ayrı bir müfredat mevcut değildir. Aynı şekilde, psikolojik danışmanlık eğitimi veren lisans bölümlerinin de bu alana özel bir girişimde bulunmaması, manevi danışmanlık ile ilgili somut adımların atılmasını daha da zorlaştırmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) tarafından düzenlenmesi planlanan hizmet içi eğitimlerin lisans düzeyinde mi yoksa lisansüstü düzeyde mi yapılmasının daha uygun olup olmadığı ise halen tartışılan bir konu olarak gündemde yer almaktadır.[106]

### 1.6. Manevi Danışmanlığın Psikoloji ile İlişkisi

Manevi danışmanlık kavramının bölümü olan danışmanlık terimi psikolojinin pratik yönüyle manevi danışmanlık ve psikoloji, hem içerik, hem de yöntem konusunda birbirleri ile bağ kurmaktadır. Ayrıca maneviyatın terim olarak kökenine baktığımızda din kavramlıyla karşılaşırız ve ilerleyen aşamalarda psikoloji ile iç içe bir süreç izlediği görülmektedir. Bireylerin karşılaştıkları sorun ve sağlık sorunlarında din, tarih süresince çözüm yolunun bir bölümü olmuştur.[107]

Müslüman âlimlerin gerçekleştirdiği çalışmalara bakıldığında, psikoloji alanına önemli katkılar sundukları görülmektedir. Bu bağlamda İbn Hazm, Gazâlî, Kindî, İbn Sînâ, Fârâbî ve Ebû Zeyd el-Belhî gibi düşünürlerin isimleri zikredilebilir. Özellikle Ebû Zeyd el-Belhî, Mesâlihu'l-Ebdân ve'l-Enfûs adlı eserinde ruhsal ve bedensel sağlıksız durumları birbirinden ayırarak, bedensel rahatsızlıkların kaynağını ruhsal belirtilerle ilişkilendirmiş; kaygı, öfke, üzüntü ve vesvese gibi psikolojik durumlarla ilgili tavsiyelerde bulunmuştur.[108] Gazâlî ise İhyâʾ ʿUlûm al-Dîn'de "Kalbin Hastalıkları" ve "Nefsin Terbiyesi" başlıkları altında ahlaki ve psikolojik boyutu iç içe geçmiş tahliller sunar.[109] Kindî, Risâle fî Defʿi'l-Ahzân adlı risalesinde üzüntü ve kederin sebeplerini

[106] Ege, *Türkiye'de Manevi Danışman Yetiştirme Eğitim Arayışları: Yüksek Din Öğretiminin Yapısı, İstihdam Alanı ve Uluslararası Standartlar Açısından Bir İnceleme*, 823.
[107] Gürsu*, Manevi Danışmanlar İçin Kılavuz: Danışma İlke, Beceri ve Teknikleri*, 32.
[108] Ebû Zeyd el-Belhî, Mesâlihu'l-Ebdân ve'l-Enfûs, thk. Muhammed Ebu'l-Kalem (Kahire: Mektebetü'l-Nahda, 1984), 45-52.
[109] Ebû Hâmid el-Gazâlî, İhyâʾ ʿUlûm al-Dîn, thk. Abdülkadir el-Arnaût (Beyrut: Dâr İhyâʾi't-Turâs, 2005), c. 3, 18-33.

tartışır ve akli yöntemlerle bunların giderilebileceğini öne sürer.[110] İbn Sînâ, el-Kanûn fî't-Tıbb'da ruh ve beden sağlığının karşılıklı etkilerini ele alırken; aynı zamanda "huy" ve "mizac" kavramları üzerinden psikolojik işleyişi açıklar.[111] Fârâbî ise el-Medînetü'l-Fâzıla adlı eserinde insan ruhunun işlevlerini toplum düzeniyle ilişkilendirerek, bireysel ve toplumsal boyutu birleştiren özgün bir yaklaşım geliştirmiştir.[112] Bu yönüyle psikoloji alanına önemli katkılarda bulunduğu değerlendirilmektedir.[113]

Modern dönemde ise dini kurumlar ve figürler, seküler bir perspektiften kaynaklanan algı değişimi nedeniyle ruhsal tedavi süreçlerinde etkinliklerini kaybetmişlerdir. Bu süreçte, dini kurumlar dışındaki bireylerin ruh sağlığı hizmetlerinde psikoloji uzmanlarına yönelme eğilimi artmıştır. Ancak, bireylerin manevi ihtiyaçlarının devam etmesi ve bu ihtiyaçların farklı biçimlerde ortaya çıkması, dini değerlere ve kurumlara yeni anlamlar yüklenmesine neden olmuştur. Psikoloji uzmanlarının dini boyutu yeterince ele almamaları ve bireylerin yaşamındaki bazı yönlerin değerlendirme dışında kalması neticesinde bu boşluğu dolduracak yeni bir ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, çağın gereksinimlerine yanıt vermek amacıyla manevi danışmanlık, profesyonel bir alan olarak gelişim göstermiştir.[114]

Manevi danışmanlık ile psikolojik danışmanlık arasındaki ilişki ve benzerlikleri incelediğimizde, her iki disiplinin de insanı merkeze aldığı ve bireyin içsel yönelimlerine odaklandığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, manevi danışmanlık ile psikoloji arasında anlamlı bir paralellik kurmak mümkündür. Bu çerçevede, her iki alanın ortak yönleri şu şekilde sıralanabilir:[115]

- Manevi danışmanlık, pratiği ve biçimi yönünden terapötik nitelik barındırmaktadır.

---

[110] Yaʿkûb b. İshâk el-Kindî, Risâle fî Defʿi'l-Ahzân, thk. Ahmed Fuad el-Ahvânî (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1950), 5-21.

[111] İbn Sînâ, el-Kanûn fî't-Tıbb, thk. İbrahim Şemseddin (Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), c. 1, 56-63.

[112] Ebû Nasr el-Fârâbî, el-Medînetü'l-Fâzıla, thk. Albert N. Nader (Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1995), 101-110.

[113] Semih Gürsu, "A New Petrogenetic Model For Meta-Granitic Rocks in the Central and Southern Menderes Massif – W Turkey: Implications For Cadomian Crustal Evolution Within The Pan-African Mega-Cycle*," Precambrian Research* (2016).

[114] Zuhal Ağılkaya Şahin, *Psikoloji ve Psikoterapide Din*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2020), 58-59.

[115] Gürsu, *Manevi Danışmanlar İçin Kılavuz: Danışma İlke, Beceri ve Teknikleri*, 33-34.

- Psikolojik danışmanlıktaki artışlar, manevi danışmanlığın zeminini oluşturmuştur. Psikolojik danışmanlığın bireye yaklaşımı ve ruhsal iyileştirme yöntemleri manevî danışmanlığın da muhtevasının içinde kendini göstermektedir.
- Manevi danışmanlıktaki endişe, yanlış davranışların bağışlanması vb. ksımlar psikoterapideki katarsis (içini boşaltarak rahatlama) etkisini oluşturmaktadır.
- Hem manevi danışmanlık, hem de psikolojik danışmanlığın esasında danışan yer almaktadır. Danışana biricik, kıymetli, saygılı olduğu hissetirilir.
- Her iki yaklaşımda da danışmanın kendi söylediklerinde serbest olması esas alınır. Danışan, yargılanmadan içindekileri anlatabileceği bir rahatlığa sahiptir.
- Psikolojik danışmanlık ve manevîidanışmanlığın her ikisi de, danışanın ruhsal iyi oluşunu, olumlu duygular içinde olmasını ve kendini bulmasını ve sağlama almayı hedeflemektedir.[116]

Yukarıda sözü edilen benzer kısımlar ile beraber manevi danışmanlık ve psikolojik danışmanlığın birbirinden ayrıştığı kısımlar da mevcuttur. Bu farkların kaynağında ise psikolojik danışmanlığın manevi değerleri yok sayması yatmaktadır. Danışmanlığa ihtiyaç her gün artmakla beraber kişilerin manevî yönden yaşadıkları zorluklar da daha yoğun gündeme gelmektedir. Bu kısımda manevi danışmanlık, kendine has yöntem ve içeriğini imar etmeye devam etmektedir. Manevi danışmanlığı psikolojik danışmanlıktan ayrışan asıl hususlar şunlardır:

Manevi danışmanlık, bireyin yaşadığı sorunlara yalnızca psikolojik boyuttan değil, aynı zamanda dinî, manevi ve kültürel bağlamdan da yaklaşan çok katmanlı bir süreçtir. Psikolojik danışmanlık, çoğunlukla bireyin bilişsel, duygusal ve davranışsal işleyişini anlamaya odaklanırken, manevi danışmanlık bunun yanı sıra varoluşsal sorgulamalar, dinî arayışlar ve manevi boşlukları da dikkate almaktadır.[117]

Psikolojik danışmanlık, danışma sürecinde genellikle seküler ve bilimsel yöntemleri merkeze alır; bu nedenle dinî öğeler çoğu zaman danışmanlık çerçevesine dâhil edilmez. Oysa manevi danışmanlık, dinî ve manevi boyutu sürecin ayrılmaz bir parçası olarak

[116] Gürsu, Manevi Danışmanlar İçin Kılavuz: Danışma İlke, Beceri ve Teknikleri, 33-34.
[117] Bayram Demirtaş, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları* (2019), 2.

görür ve danışanın inanç sistemi, dini pratikleri ve değerlerini dikkate alarak ilerler.[118] Bu açıdan manevi danışmanlık, danışanın manevi yönelimleriyle doğrudan ilişki kurarak hem güçlü yanlarını hem de bu yönelimlerden kaynaklanan olası sorun alanlarını analiz etmeyi hedefler.[119]

Nitekim manevi danışmanlık, bireyin inançlarının yalnızca iyileştirici ve destekleyici yönlerine odaklanmaz; aynı zamanda inançların yol açabileceği olası olumsuz etkileri de gündeme alır. Suçluluk duyguları, ceza ve ahiret kaygısı, günah algısı gibi olgular da danışma sürecinde ele alınabilecek temalardandır.[120] Bu yönüyle manevi danışmanlık, danışanın dini yönelimlerini merkeze alan bütüncül bir anlayışla, psikolojik danışmanlığın sağladığı teknik ve yöntemlerden de yararlanarak bir denge kurmayı amaçlar.

Sonuç olarak manevi danışmanlık, psikolojik danışmanlıkla karşılaştırıldığında daha geniş bir perspektif sunar. Psikolojik danışmanlığın bilimsel yöntemlerini reddetmeyen bu yaklaşım, aksine bu yöntemleri manevi boyutla bütünleştirerek bireyin ihtiyaçlarına uygun daha kapsayıcı bir yol haritası oluşturur.[121]

### 1.7. Manevi Danışmanlık Becerileri

Manevi danışmanlık sürecinin etkili bir şekilde yürütülebilmesi için danışmanlık oturumlarının önceden planlanması gerekmektedir. Ancak bu süreçte yalnızca danışanın yaşadığı sorun değil, aynı zamanda danışanın manevi durumu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle danışma sürecine başlamadan önce, danışanın manevi anlamda bulunduğu konumu anlayabilmek amacıyla çeşitli sorular yöneltilir. Bu soruların temel amacı, manevi danışmanlık tekniklerinin ve aşamalarının etkili bir biçimde yapılandırılmasını sağlamaktır.[122] Danışmanlık sürecine başlanmadan önce yapılan bu değerlendirme, ele alınacak unsurlara dair ilk adım niteliğindedir. Bu aşamada elde edilen bilgiler, danışanla ilgili genel bir çerçevenin oluşturulmasında ve bu kısım doğrultusunda

---

[118] Emre Gürkan – Muhammed Akbaş, Manevi Danışmanlık ve Psikoterapi: Dünyada ve Türkiye'de Manevi Danışmanlığın Gelişimi*, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi Psikoloji Dergisi,* 2/1 (2024),46-47.

[119] Halik Ekşi ed., *Manevi Yönelimli Psikolojik Danışma,* Nobel Akademik Yayıncılık, (2024).

[120] Muhammed Ş. Keskinoğlu – Halik Ekşi, İslami Manevi Danışmanlık Teknikleri, *Spiritual Psychology and Counseling,* 4/3 (2019).

[121] Muharrem Aka, Dine ve Kültüre Duyarlı Psikolojik Danışmanlık -1: Manevi Danışmanlık Perspektifinden Kuramsal Analizler, *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi,* 2(2020), 205-206.

[122] Gürsu, *Manevi Danışmanlar İçin Kılavuz: Danışma İlke, Beceri ve Teknikleri,* 57.

diğer aşamaların planlanmasında kullanılır. Bu kısımda danışanın yaşadığı sorunun manevi yönüyle olan bağlantısı da kapsamlı bir şekilde ele alınır.

Danışman, manevi konumu ile alakalı bilgilenmek için danışana farklı farklı sorular sorar. Sonrasında ilk olarak danışmanın şu anda dini veya maneviyata yatkınlığı var mı diye sorulur. Eğer ki danışan dini veya manevi yöneliminin olmadığını ifade ederse, o halde danışman danışana önceki zamanlarda manevi veya dine karşı bir ilgisinin mevcudiyetini olup olmadığını sorar ve danışanın vereceği cevaplardan dini ve manevi yöneliminin mevcudiyeti tespit edilir. Bu soruya da danışan maneviyat ile alakalı daha öncesinden bir ilginin olmadığını söylerse, bu durumda danışana manevî danışmanlık açısından yaklaşmak doğru olmayacaktır.[123] Danışana, maneviyatla ilgili bir bağının bulunup bulunmadığı sorulur ve danışanın vereceği yanıt doğrultusunda dini/manevi yöneliminin varlığı değerlendirilir. Danışanın bu soruya, maneviyatla ilgili herhangi bir bağının olmadığını belirtmesi hâlinde, bu duruma uygun bir danışmanlık yaklaşımı benimsenmesi önem arz etmektedir. Eğer danışan, dini ya da manevi açıdan bir bağlılık içinde olduğunu ifade ederse, bu durumda danışanın söz konusu dini/manevi anlayışının temel çerçevesi değerlendirilmeye çalışılır. Dini ve manevi kavramların danışanın yaşamındaki konumu ile bunlara ne derece önem atfettiği gibi unsurlar temel alınarak, danışanın sorunlarıyla olan ilişkileri yorumlanır ve değerlendirilir. Ayrıca danışanın karşı karşıya olduğu problem ile dini/manevi bir bağ kurup kurmadığı anlaşılmaya çalışılır; bu bağlamda danışanın dini yönelimlerini ve maneviyatı yaşamında nasıl konumlandırdığına ilişkin çıkarımlarda bulunulur. Dini ve manevi bağı olan bireylerde, dini motivasyonun kaynağı ve dindarlık düzeyi analiz edilerek danışanın ait olduğu dini grup, ailesinin dini yaşam tarzı ve dini etkinliklere katılım durumu hakkında bilgi edinilir. Elde edilen bu veriler, danışmanlık sürecinde izlenecek yöntem açısından yol gösterici niteliğindedir.[124] Bu kapsamda Pargament, ilk manevi değerlendirme için bazı göstergeleri aşağıdaki şekilde sıralamaktadır:

- Danışanın maneviyatla ilişkili kimliğinin belirlenmesi: Danışanın kendisini dini/manevi anlamda nasıl tanımladığı sorulur.

[123] Harold G. Koenig, *Religion and Mental Health: Research and Clinical Application* (London: Academic Press, 2018).
[124] Gürsu*, Manevi Danışmanlar İçin Kılavuz: Danışma İlke, Beceri ve Teknikleri*, 60-61.

- Danışanın dini bağlılığının netleştirilmesi: Danışanın mensubu olduğu mezhep ya da dini cemaat bilgisi elde edilir.
- Sorunun dini/manevi etkisinin tespiti: Danışanın yaşadığı problemin, onun dini ya da manevi yönelimiyle olan ilişkisi değerlendirilir.
- Yaşanılan bu problemin giderilmesinde dini-manevi yöneliminin etkisi: Danışanın sorunun çözülmesi için uyguladığı tekniklerde dinin-maneviyatın yardımı dokunup dokunmadığı, dokunduysa bu yardımın ne kadar ve nasıl yardım ettiğini tespit etmeye dair sorular sorar ve çıkarımlarda bulunur.

### 1.7.1. Manevi Danışmanlık Aşamalarının Başlatılması

Manevi Danışmanlık sürecine başlanmadan önce gerçekleşen ilk manevi değerlendirme doğrultusunda, danışanın dini ve ruhsal eğilimine elverişli şekilde aktarılacak içerikler ve kavramsal düzey belirlenir. Danışanın gereksinimlerini karşılayabilecek ve anlayabileceği biçimde seçilen dini ögeler, danışma sürecine entegre edilmektedir.

Yukardaki kısımda ifade edilen danışmanlık basamaklarına geçilerek, danışanın ihtiyaçları ve sorunun doğasına göre şekillenebilecek aşamalı bir yapı oluşturulur. Her ne kadar bu süreç genellikle üç temel basamak üzerine inşa edilse de, söz konusu danışmanlık planı, danışanın özelliklerine göre farklı alt adımlarla detaylandırılabilir ve uygulama süresi değişkenlik gösterebilir. Manevi danışmanlık, klasik psikolojik danışma süreçlerinden ayrılarak, danışma sürecinde elde edilen veriler doğrultusunda dini-manevi eğilimlerin etkisini de dikkate alır. Yaşanan problemin bireyin dini ve manevi yönelimi üzerindeki etkisi ile aynı zamanda bu yaklaşımların söz konusu problem üzerindeki katkısı değerlendirilir.[125]

Danışmanlık süreci, öncelikle danışanın geçmiş deneyimlerinin alınmasıyla başlar. Bu aşamada özellikle danışanın aile geçmişi ve çocukluk dönemindeki dini yaşantının bugünki yaşamına etkisi göz önünde bulundurulur. Danışman, bu bilgilerden yola çıkarak danışanın dini-manevi dünyasında yaşanan değişimleri değerlendirir ve sonraki görüşmelerin planlamasında bu verileri temel alır.

[125] Orhan Gürsu – Yaşar Ay, "Din, Manevi İyi Oluş ve Yaşlılık," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (2018), 62.

Manevi danışmanlık sürecinde gerçekleştirilen ilk görüşmede, danışanla sağlam bir iletişim temeli oluşturulur. Bu bağ, danışanın dini-manevi değer dünyasını anlamaya yönelik bir çabanın ürünüdür ve danışman bu anlayışla her koşulda süreci şekillendirir.[126]

### 1.7.2. Manevi Danışmanlık Sürecinin Temel Hususları

Manevi danışmanlık, seanslar aracılığıyla şekillenen ve danışanla kurulan etkileşim temeli bir süreçtir. Bu yaklaşım, içinde dini ve manevi içerikler barındırması bakımından psikolojik danışmanlıkla benzerlik gösterebilir. Ancak burada dikkat çeken esas unsur, dini-manevi referansları bu süreçte ne şekilde ve hangi düzeyde entegre edileceğidir.

Manevi danışmanlıkta kullanılacak psikolojik danışma becerileri, bu manevi ögelerin hangi biçimde yapılandırılacağını belirlemektedir. Süreç esnasında danışan, dini yükümlülükleri yerine getirmeye henüz hazır değilse, bu sorumluluklardan söz etmekten kaçınılmalı; dinin cezalandırıcı yönüyle danışana yaklaşılmamalı ve yükümlülüklerini yerine getirmemesiyle ilgili yargılayıcı bir tutum sergilenmemelidir. Aksi takdirde danışanın içe kapanmasına ve sürece olan güvenini yitirmesine sebep olunabilir.[127]

Manevi danışman, danışanla kurduğu iletişimde hem kendi konumunu hem de sürece dair hedefini daha öncesinde netleştirmelidir. Danışmanın danışana yönelik yaklaşımı, danışma sürecinin temel yapı taşlarını oluşturur. Bu süreçte danışmanın manevi rehberliği bir davet ya da tebliğ aracı olarak görmesi ve danışanı inanç temelli bir yola yönlendirmesi, danışma sürecinin esas amacından uzaklaşmasına neden olabilir.[128] Danışmanlıkta esas hedef, bireyin kendisini ve yaşadığı problemi anlaması, bu doğrultuda içsel bir güdülenme geliştirerek kişisel gelişim sürecine adım atabilmesidir. Dolayısıyla manevi ögelerin asıl maksat değil, süreci destekleyen dolaylı unsurlar olarak kullanılması önem arz etmektedir.[129]

Manevi danışmanlık sürecinde başvurulacak dini ve ruhsal içerikli ögeler, danışana aktarılması hedeflenen anlamı taşımalıdır. Bu bağlamda, kullanılacak söylemin dini açıdan taşıdağı anlam oldukça kritiktir. Dinin yalnızca belli ibadetlerden ve yükümlülüklerden ibaret olmadığı; bireylere yaşamlarına dair anlam kazandırma işlevi

---

[126] Kenneth I. Pargament, *Spiritually Integrated Psychotherapy: Understanding and Addressing* (New York: Guilford Press, 2007).
[127] Koenig, *Religion and Mental Health: Research and Clinical Application*.
[128] Gürsu, Manevi Danışmanlar İçin Kılavuz: Danışma İlke, Beceri ve Teknikleri,
[129] Pargament, *Spiritually Integrated Psychotherapy: Understanding and Addressing*.

gördüğü, aktarılmak istenen temel mesajlardandır. Bu çerçevede, danışmanlık sürecine ihtiyaç doğrultusunda Kur'an ayetleri, Peygamber sözleri, sahabe biyografileri, dini anlatılar ve insanın değerini vurgulayan örnekler dahil edilir.

### 1.8. Yardım Mesleklerinde Duygusal Emek, Tükenmişlik ve Danışman Tükenmişliği

Yardım meslekleri, başkalarının duygusal yükünü taşıma ve acılarına eşlik etme sorumluluğunu gerektiren mesleklerdir. Manevi danışmanlık da bu bağlamda yalnızca teknik bir meslek alanı değil, aynı zamanda yoğun bir duygusal emeğin verildiği bir yardım biçimidir. Duygusal emek kavramı, Hochschild tarafından ortaya atılmış ve bireylerin iş yerinde sergilemek zorunda oldukları duygusal davranış biçimlerinin içsel çatışma ve tükenmişliğe yol açabileceğini öne sürmüştür.[130] Manevi danışmanlar, empati kurmak, umut aşılamak, sabırla dinlemek gibi yoğun duygusal çabalar gösterirken, kendi içsel kaynaklarını da tüketebilir.

Duygusal emeğin yoğun olduğu ortamlarda çalışan bireyler, zamanla "rol çatışması" yaşar. Bu durum, özellikle cezaevleri, hastaneler, afetzede merkezleri gibi travmatik ortamlar için geçerlidir. Türkiye'de yürütülen bazı araştırmalar, manevî danışmanlık yapanların önemli bir kısmının zamanla yetersizlik duygusu, duygusal tükenme, anlam boşluğu ve fiziksel yorgunluk yaşadığını ortaya koymuştur.[131] Özellikle cezaevi ve yoğun bakım gibi alanlarda çalışan danışmanlarda sekonder travma belirtilerinin görüldüğü bildirilmiştir.

Tükenmişlik sendromu, ilk kez Maslach ve arkadaşları tarafından üç temel belirtiyle tanımlanmıştır: duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda azalma.[132] Bu sendrom, bireyin hem kendine hem de yardım ettiği kişilere yabancılaşmasına neden olur. Manevi danışmanlar, mesleki rollerini inanç temelli bir sorumlulukla yerine getirdikleri için bu yabancılaşmayı yoğun bir suçluluk hissiyle birlikte yaşayabilirler.

---

[130] Arlie Russell Hochschild, *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling* (Berkeley: University of California Press, 1983).

[131] İlhan Topuz, "Din Görevlilerinin Manevî Danışmanlık Yeterlilikleri", *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi,* (2015).

[132] Christina Maslach – Wilmar Schaufeli – Michael Leiter, "Job Burnout," *Annual Review of Psychology* (2001).

## 1.9. Manevi Danışmanlıkta Merhamet Kavramına Giriş: Merhamet ve Merhamet Yorgunluğu Kavramlarının Tanımı

"Merhamet", hem dini hem de psikolojik bağlamda çok boyutlu bir kavramdır. Arapça kökenli bir kelime olan "rahmet", Kur'an'da Allah'ın en temel sıfatı olarak geçer: "Rahmân" ve "Rahîm" (Fatiha, 1/1). Merhamet, başkasının acısını fark etme, ona duyarlılık gösterme ve bu duyarlılıkla birlikte iyilikte bulunma eğilimidir. İslam düşüncesine göre merhamet sadece bir duygu değil, aynı zamanda bir ahlakî eylemdir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) "Merhamet etmeyene merhamet edilmez" buyurarak merhameti insan ilişkilerinin temel taşı yapmıştır.[133]

Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât adlı eserinde "rahmet" kelimesini sadece acıma değil, aynı zamanda "iyiliği isteme ve karşıdakinin yararını gözetme" anlamında açıklar. Bu da merhameti pasif bir duygudan çok aktif bir çaba olarak görmemizi sağlar.[134] Tasavvufi düşüncede merhamet, Allah'ın isimlerinden birinin insan üzerindeki tecellisidir. Dolayısıyla manevi danışmanlıkta merhamet, yalnızca profesyonel bir tutum değil, aynı zamanda bir kulluk sorumluluğudur.

Psikolojik literatürde merhamet, empatiye benzeyen fakat daha yapıcı ve yardım odaklı bir duygu olarak tanımlanır. Gilbert'a göre merhamet, başkasının acısına duyarlı olmanın yanı sıra bu acıyı azaltma yönünde çaba göstermeyi içerir.[135] Merhamet, insanın prososyal davranışlar geliştirmesinde temel motivasyonlardan biridir.

"Merhamet yorgunluğu'' terimi ise ilk olarak Carla Joinson tarafından 1992 yılında kullanılmıştır. Joinson, bu kavramı hemşirelik mesleğinde çalışanların duygusal tükenmişliğini tanımlamak için kullanmış; özellikle uzun süreli hasta bakımı yapan bireylerde görülen empatik yıpranmayı ifade etmiştir.[136] Sonraki yıllarda Charles Figley, bu kavramı yardım mesleklerinin geneline yayarak sekonder travmatik stres teorisiyle kavramsallaştırmıştır."

Figley'e göre merhamet yorgunluğunun belirtileri arasında kronik yorgunluk, empati kurmakta zorlanma, duygusal tepkisizlik, danışana karşı ilgisizlik, suçluluk hissi ve hatta

[133] Buhârî, Sahîh, "Tevhid", 2.
[134] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*,
[135] Paul Gilbert, *The Compassionate Mind* (London: Constable & Robinson, 2009).
[136] Carla Joinson, "Coping with Compassion Fatigue," *Nursing* 22/4 (1992), 116–121.

inanç sisteminde çatlama gibi olgular yer alır.[137] Türkiye'de yapılan çalışmalar da benzer şekilde manevi danışmanlık yapan bireylerde bu belirtilerin görülebildiğini ortaya koymuştur. Örneğin; Kılıç tarafından yapılan yüksek lisans tezinde, sağlık çalışanlarının neredeyse yarısının merhamet yorgunluğu yaşadığı, bu oranın ruhsal destek sunan görevlerde daha da yükseldiği tespit edilmiştir.[138]

İslam ahlakı açısından değerlendirildiğinde merhamet yorgunluğu, ölçüsüz empati ya da merhametin kişi üzerindeki yıpratıcı etkisine işaret eder. Gazâlî, İhyâ adlı eserinde, haddini aşan her duygunun zıddına döneceğini belirtir. Buna göre "ölçüsüz merhamet" bireyde ruhsal çökkünlüğe ve kendilik ihmaline neden olabilir.[139] Bu açıdan bakıldığında manevi danışmanın kendini koruması, sadece kendi sağlığı açısından değil, hizmetin sürdürülebilirliği açısından da dini bir sorumluluk haline gelmektedir.

Modern çalışmalar da bu bakış açısını destekler. Özellikle öz-şefkat, mindfulness, süpervizyon ve mesleki sınır koyma gibi stratejiler, merhamet yorgunluğunu azaltmaya yardımcı olmaktadır.[140] Türkiye'de manevi danışmanlık uygulamalarının henüz kurumsal düzeyde tam oturmamış olması, bu konuda destek mekanizmalarının eksik kalmasına neden olmaktadır.

Bu nedenle hem İslami gelenek hem de çağdaş bilimsel veri, merhametin hizmette esas olması gerektiğini, fakat bunun ölçülü ve profesyonelce yönetilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Aksi halde, danışman hem kendi içsel gücünü kaybetmekte, hem de danışana fayda sağlayacak pozisyonunu riske atmaktadır.

### 1.10. Merhamet Yorgunluğunun Nedenleri

Merhamet yorgunluğu, bakım verdiği kişinin çektiği sıkıntıları ve acıları kendisinde hissettiği için ortaya empati doğmaktadır. Buna bağlı olarak da merhamet yorgunluğuna neden olan iki sebep vardır. Bunlardan biri hastaya bakım verme, diğeri ise empatidir.[141]

Merhamet yorgunluğunun ortaya çıkmasında; merhamet stresi, hastaya uzun süre bakım yapmak, hastayla ilgili travmatik anıları ve bakım vericinin kendi hayatının ertelenmesi

---

[137] Charles R. Figley, "Compassion Fatigue: Psychotherapists' Chronic Lack of Self-Care," *Journal of Clinical Psychology* (2002).

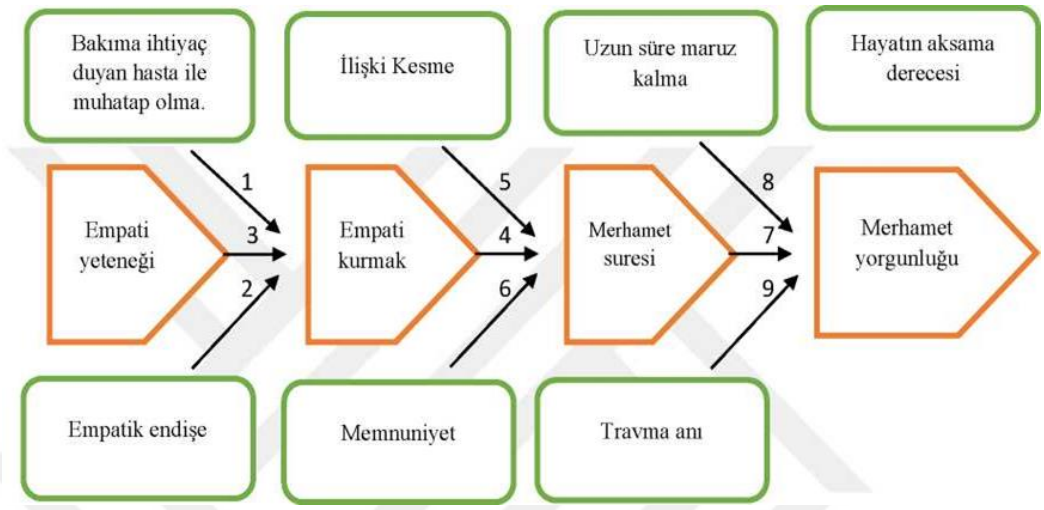
[138] Ayşe Gülçin Kılıç, *Sağlık Çalışanlarında Merhamet Yorgunluğu* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2022)..

[139] Gazâlî, *İhyâu Ulûmiddîn*, c. 3.

[140] Ali Ayten, "Dini Başa Çıkma Stratejileri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (2018).

[141] Charles Figley, *Treating Compassion Fatique*, (New York: Routledge, 2002).

gibi durumların neden olduğu söylenmektedir.[142] Figley, merhamet yorgunluğunun gelişim süreci ile ilgili 10 farklı değişkenden oluşan bir model geliştirmiştir.[143]




**Şekil 1.** Merhamet Stresi ve Yorgunluğu Modeli[144]

### 1.11. Merhamet Yorgunluğunun Belirtileri

Sağlık çalışanlarının, sürekli bir şekilde hasta ve yakınlarıyla iletişim ve temas kurmasından kaynaklı ve sürekli onlarla ilgilenip kendini ertelemesi ve strese maruz kalmasından dolayı merhamet yorgunluğu ortaya çıkmaktadır.[145] Bu süreçte sağlık profesyonellerinin bakım verdikleri hastalara karşı zamanla ilgisiz, duygusal yönden yorulmuş ve dikkatleri azalmış şekilde hizmet verdikleri görülmektedir.[146] Bunun sonucunda merhamet yorgunluğu yaşayan kişilerde fiziksel, sosyal, duygusal, zihinsel belirtiler ortaya çıkmaktadır. Fiziksel belirtiler olarak yorgunluk, şok, terleme, hızlı solunum, uyku bozuklukları, taşikardi, immün sistem etkileşimleri, baş dönmesi/baş ağrısı, kaygı bozukluğu, eklem ve kas ağrısı, hipo/hipertansiyon, gastrointestinal problemler gibi şikayetler ortaya çıkmaktadır.[147]

---

[142] Figley, *Treating Compassion Fatique.*

[143] Duygu Hiçdurmaz – Figen Arı İnci, "Eşduyum Yorgunluğu: Tanımı, Nedenleri ve Önlenmesi," *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* (2015), 297.

[144] Charles Figley, *Compassion Fatique: Coping With Secondary Travmatic Stress Disorder In Those Who Treat the Traumatized*, (New York: Brunner-Routledge, 1995), 250-251.

[145] S. Coetzee – H. Klopper, "Compassion Fatigue Within Nursing Practice: A Concept Analysis," *Nursing & Health Sciences* (2010), 235.

[146] Young-Hee Yang – Jong-Kyung Kim, "A Literature Review of Compassion Fatigue in Nursing," *Korean Journal of Adult Nursing* (2012), 38.

[147] Reem Jarrad – Sawsan Hammad – Tagreed Shawashi – Naser Mahmoud, "Compassion Fatigue and Substance Use Among Nurses," *Annals of General Psychiatry* (2018), 1.

Duygusal ve zihinsel belirtiler olarak kendini değersiz hissetme, güçsüzlük, ümit ve anlamsızlık, depresif ruh hali, huzursuzluk, odaklanamama, enerjide azalma, kendini geri çekme, artan hassasiyet ve alınganlık, sinirlilik, duygusal yorgunluk gibi belirtiler ortaya çıkmaktadır.[148]

Sosyal ve iş performansında yaşanılan durumlara tepki göstermeme, dikkat eksikliği, hastalara karşı alâka göstermeme, hastanın acılarının paylaşılmaması, hastalara gerektiği kadar ilgi göstermeme ve görevden kaçma, meslek hakkında olumsuz düşünceler, performans eksikliği, aşırı düzeyde madde kullanımı (sigara, alkol, uyuşturucu gibi) şeklinde görülmektedir. Bu görülen belirtiler daha çok hemşirelerin bakım vermekte olduğu hastalara empatik yaklaşım ile maruz kalmaları sonucunda meydana geldiği düşünülmektedir. Stresli dönemlerde yanıt vermeden aniden gelişen bir durum olduğu belirtilmektedir. Tedavi olunmadığında ise merhamet yorgunluğu eşliğinde depresyon, anksiyete ve başka psikolojik durumları da kendisiyle birlikte getirebilir. Bu belirtileri erken tespit ederek sağlık çalışanlarını korumak için önlemler alınmalıdır.

**Birinci Bölüm Değerlendirmesi**

Bu çalışma, bireylerin hem psikolojik hem de ruhsal ihtiyaçlarının arttığı günümüz toplumlarında, manevi danışmanlık hizmetlerinin önemini disiplinlerarası bir yaklaşımla ele almıştır. Kriz, kayıp, hastalık, yalnızlık ve ölüm gibi zorlayıcı yaşam deneyimleri, bireyleri anlam arayışına yöneltmekte ve bu süreçte inanç sistemleri önemli bir başvuru kaynağı haline gelmektedir. Bu doğrultuda manevi danışmanlık, bireyin değer dünyasını, dini ve içsel kaynaklarını dikkate alan özgün ve bütüncül bir yardım yaklaşımı olarak öne çıkmaktadır.

İslam toplumlarında uzun süredir gayriresmi olarak sürdürülen din temelli rehberlik faaliyetleri, son yıllarda akademik düzlemde yapılandırılmış; psikoloji, ilahiyat ve sosyal hizmet disiplinlerinin kesişiminde profesyonel bir meslek alanına dönüşmüştür. Türkiye'de özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı öncülüğünde hastaneler, cezaevleri, yurtlar ve afet bölgelerinde yürütülen uygulamalar, bu alanın kurumsallaşmasında önemli rol

[148] Nadine Najjar – Louanne W. Davis – Kathleen Beck-Coon – Caroline Carney Doebbeling, "Compassion Fatigue: A Review of the Research to Date and Relevance to Cancer-Care Providers," *Journal of Health Psychology* (2009), 267.

oynamaktadır. Aynı zamanda üniversitelerde açılan lisansüstü programlar ve artan akademik yayınlar, alana yönelik bilimsel ilgiyi ortaya koymaktadır.

Ancak manevi danışmanlık yalnızca hizmet alanını değil, aynı zamanda hizmet sunan danışmanın da ruhsal bütünlüğünü korumayı gerektiren bir meslektir. Empati, sabır, merhamet ve içsel dayanıklılık gerektiren bu süreç, zamanla danışmanlarda "merhamet yorgunluğu" ve tükenmişlik gibi psikolojik riskler doğurabilmektedir. Bu bağlamda, danışmanların duygusal yükünü hafifletmeye yönelik destek sistemleri, süpervizyon mekanizmaları ve etik rehberlik son derece önemlidir.

Manevi danışmanlık, İslam ahlakı ve klasik düşünürlerin (Gazâlî, Mevlânâ, Râgıb el-İsfahânî) öğretileriyle çağdaş psikoloji (Frankl, Rogers, Figley, Gilbert) arasında güçlü bir köprü kurma potansiyeline sahiptir. Ancak bu potansiyelin sürdürülebilir bir hizmet modeline dönüşebilmesi için:

- Alanın kurumsal ve teorik temelleri güçlendirilmelidir,
- Danışmanların hem dinî hem psikolojik açıdan yeterliliği sağlanmalıdır,
- Eğitim programları disiplinlerarası yapıda tasarlanmalıdır,
- Danışmanların mesleki sağlığı gözetilmelidir.

Sonuç olarak, manevi danışmanlık hem bireyin hem toplumun anlam, umut ve dayanışma ihtiyacına cevap verebilecek çağdaş bir destek sistemidir. Bu sistemin, sadece hizmet alanlarını değil; aynı zamanda danışmanın içsel bütünlüğünü koruyacak şekilde yapılandırılması, alana sürdürülebilirlik ve etkililik kazandıracaktır.

# İKİNCİ BÖLÜM

# MERHAMET YORGUNLUĞU

Bu bölümde, merhamet yorgunluğu olgusu hakkında yapılan uluslararası ve ulusal araştırmalar sistematik bir biçimde incelenecektir. Literatür tarama yöntemiyle hazırlanan bu bölümde amaç, alan yazında merhamet yorgunluğu ile ilgili kavramsal yaklaşımları, araştırma sonuçlarını ve teorik katkıları karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktır. Uluslararası kaynakların yanı sıra Türkiye'de yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri, akademik makaleler, saha çalışmaları ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ilgili yayınları da kapsamlı bir biçimde değerlendirilerek, konuya çok boyutlu bir bakış açısı kazandırılması hedeflenmektedir.

Bölüm boyunca, merhamet yorgunluğunu ile ilişkili kavramları, teorik modelleri ve İslamî gelenekteki karşılıkları detaylı şekilde analiz edilecek; aynı zamanda sahada çalışan manevi danışmanlar ve din görevlileri için bu bilgilerin nasıl uygulanabilir hale gelebileceği üzerine de değerlendirmeler yapılacaktır. Böylelikle merhamet yorgunluğu olgusu, yalnızca akademik bir tartışma alanı olarak değil, aynı zamanda meslekî bir farkındalık ve çözüm geliştirme zemini olarak da ele alınacaktır.

## 2.1. Türkiye'de Merhamet Yorgunluğu Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezler ve Bulguları

Merhamet yorgunluğu, yardım mesleklerinde çalışan bireylerin sürekli başkalarının acı, kayıp ve travmalarına tanıklık etmeleri sonucunda ortaya çıkan, duygusal ve psikolojik tükenmişlik durumudur. Figley, kavramı ilk tanımlayan araştırmacılardandır ve merhamet yorgunluğunu, "başkalarının acısına sürekli maruz kalma ve bu acıya yoğun empati gösterme sonucunda yardım edenin yaşadığı ikincil travmatik stres" olarak açıklar.[149]

Merhamet yorgunluğu, genellikle yüksek düzeyde empati kuran profesyonellerde görülür. Hemşireler, sosyal hizmet uzmanları, psikolojik danışmanlar, psikologlar, manevî danışmanlar ve travma mağdurlarıyla çalışan tüm meslek grupları risk altındadır.

[149] Figley, *Compassion Fatique: Coping With Secondary Travmatic Stress Disorder In Those Who Treat the Traumatized*, 7.

Stamm'a göre merhamet yorgunluğu, yardım eden kişilerin iş doyumunu azaltmakta, ruhsal sağlıklarını zayıflatmakta ve verdikleri hizmetin kalitesini düşürebilmektedir.[150]

Bu olgunun temelinde, bireyin sürekli olarak başkalarının acısına maruz kalması ve buna karşı duygusal kaynaklarının tükenmesi yatmaktadır. Yani merhamet yorgunluğu, kişisel bir yetersizlikten çok, mesleğin doğasından kaynaklanan yapısal bir risktir.[151]

Öte yandan, araştırmalar merhamet yorgunluğunun yalnızca olumsuz sonuçlar doğurmadığını, aynı zamanda "merhamet memnuniyeti" (compassion satisfaction) kavramının da bu süreçte önemli olduğunu ortaya koymuştur. Merhamet memnuniyeti, yardım eden bireyin yaptığı işten haz alması ve başkalarına faydalı olduğuna inanmasıdır. Bu duygu, merhamet yorgunluğunun olumsuz etkilerini azaltıcı bir işlev görebilir.[152]

Türkiye'de ise son yıllarda yapılan çalışmalar, özellikle sağlık çalışanları, sosyal hizmet uzmanları ve din görevlileri arasında merhamet yorgunluğunun giderek daha fazla araştırıldığını göstermektedir. Yapılan lisansüstü tezler, merhamet yorgunluğunun yaşam doyumu, dini tutum, ruhsal dayanıklılık gibi değişkenlerle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye'de merhamet yorgunluğu üzerine akademik ilgiler, son on yılda ciddi şekilde artmıştır. TC YÖK Ulusal Tez Merkezi taramasıyla belirlenen lisansüstü çalışmalar, empati, duygusal emek ve psikososyal yük arasında istatistiksel ve nitel ilişkiler kurmuştur. Örneğin Karakaş, Çelebi, Çingöl ve Zengin tarafından derlenen sağlık bilimleri tezleri analizinde, hemşireler arasında yapılan 28 çalışmanın incelenmesi sonucunda hemşirelerin merhamet düzeyi arttıkça merhamet yorgunluğu oranının düştüğü, bakım kalitesi algısı ve öz-şefkat uygulamalarının bu düzeyi belirgin biçimde etkilediği bulunmuştur.[153]

Polat & Erdem kamu ve vakıf hastanelerinde çalışmış 410 sağlık çalışanıyla gerçekleştirdikleri kesitsel çalışmada, merhamet yorgunluğu ölçeği ile iş doyumu ve motivasyon ölçekleri arasında negatif ilişki olduğunu; yüksek merhamet yorgunluğu düzeylerinin iş yaşam kalitesini düşürdüğünü saptamıştır. Buna bağlı olarak, mesleki

[150] Beth Hudnall Stamm, The Concise ProQOL Manual, 2. Baskı (Pocatello, ID: ProQOL.org, 2010), 12.
[151] Charles R. Figley, *Treating Compassion Fatigue* (New York: Brunner-Routledge, 2002), 3.
[152] Stamm, The Concise, 13.
[153] Mehmet Karakaş vd., "Türkiye'de Hemşirelik Alanında Merhamet Konusuna Yönelik Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi," *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* (2022).

formasyon eksikliğinin hem bireysel hem sistematik sonuçlara yol açtığı netleşmektedir.[154]

Gök "Merhametin Dayanılmaz Ağırlığı" adlı çalışmasında, hemşirelerde merhamet yorgunluğunun mesleki yaşam kalitesi üzerindeki etkilerini nicel yöntemlerle ortaya koymuş; hemşirelerin %60'ında yüksek düzey yorgunluk olduğunu belirtmiştir.[155]

Şeremet & Ekıncı, sağlık çalışanlarının duygularını ve merhamet tepkilerini analiz eden çalışmalarla, merhamet memnuniyeti ile merhamet yorgunluğu arasında ters yönlü ilişki olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda değerlendirmelerinde, merhamet memnuniyetinin profesyonel doyumu koruduğu ifade edilmiştir.[156]

Pehlivan "Pandemilerde Merhamet Yorgunluğu" makalesinde, COVID-19 döneminde enfeksiyonla mücadele eden sağlık çalışanlarının yüksek duygusal yüke maruz kaldıklarını, bu sürecin tükenmişliği ve psikolojik rahatsızlıkları artırdığını göstermiştir.[157]

Ayrıca Koca "Hemşirelerde Merhamet Yorgunluğu ve Etkili Faktörlerin İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezinde, yoğun bakım birimlerinde çalışan hemşirelerin merhamet düzeyi ile yorgunluk düzeyi arasında negatif ilişki olduğunu, merhamet eğitiminin yorgunluğu düşürücü etkisi olduğunu saptamıştır. Bu çalışmada, öz-şefkat eğitimi veren programların ruhsal empatiyi artırarak merhamet yorgunluğunu azaltabileceği önerilmiştir.[158]

Cingi ve Eroğlu yayımlanan makalelerinde, sağlık çalışanları arasında merhamet yorgunluğunun yaygınlığı araştırılmıştır. Araştırma, yaklaşık 200 katılımcı ile uygulanan ProQOL ölçeği sonucunda sağlık çalışanlarının %48'inde orta ve yüksek düzeyde merhamet yorgunluğu olduğunu göstermiştir. Bu bulgu, mesleki formasyondaki eksikliklerin psikolojik riskleri artırdığını net biçimde ortaya koyar.[159]

---

[154] Funda Nur Polat – Ramazan Erdem, "Merhamet Yorgunluğu Düzeyinin Çalışma Yaşam Kalitesiyle İlişkisi," *Süleyman Demirel Üniversitesi Dergisi* (2017).

[155] Gök G. A., "Merhamet Etmenin Dayanılmaz Ağırlığı," *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, (*2015).

[156] Gül G. Şeremet – Neşe Ekıncı, "Sağlık Çalışanlarında Merhamet Yorgunluğu," *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi 12* (2021).

[157] Tülay Pehlivan, "Pandemilerde Merhamet Yorgunluğu," *Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri* (2020).

[158] Fatma Koca, "Hemşirelerde Merhamet Yorgunluğu" (Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, 2018).

[159] Cansu C. Cingi - Emine Eroğlu, "Sağlık Çalışanlarında Merhamet Yorgunluğu*," Osmangazi Tıp Dergisi* 45/2 (2023): 165–171.

Yıldızhan yayımlanan doktora araştırmasında manevî danışmanlık hizmeti sunan kişilerin yaşadığı duygusal yıpranmayı incelemiştir. 40 manevî danışmanla yapılan nitel görüşmelerde, danışmanların %65'inin duygusal tükenmişlik, %50'sinin profesyonel izolasyon ve bağlanma sorunları yaşadığı belirtilmiştir. Yıldızhan bu durumun danışmanlık sürecindeki etik, eğitim ve süpervizyon eksikliğinden kaynaklandığını vurgular.[160]

Baygeldi ve Bilgin tarafından yayımlanan makalede, cezaevlerinde görev yapan manevi rehberlerin karşılaştıkları travmatik hikâyelerin, zamanla onların psikolojik bütünlüklerini zedelediği ve bireysel dayanıklılığı tehdit ettiği vurgulanmaktadır.[161] Özellikle suç, pişmanlık, yalnızlık gibi ağır duygularla dolu ortamlar, danışmanlar üzerinde derin bir psikolojik yük oluşturur. Bu yük, şayet düzenli süpervizyon ve kurum içi destekle hafifletilmezse, merhamet yorgunluğuna dönüşme riski taşır.

Şanver ve Tekin'in, cezaevlerinde tutukluların rehabilitasyonu ve resosyalizasyonunda manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin yerini inceleyen çalışmalarına göre, danışmanların başkalarının sıkıntılarına sürekli tanıklık etmesi psikolojik yükü artırabilir.[162] Bu durum, duygusal emek boyutunun yardım mesleklerinde ihmal edilemeyecek kadar güçlü bir etken olduğunu göstermektedirBu da zamanla ruhsal tükenme ve duyarsızlaşmaya neden olur. İlginç bir şekilde, bazı danışmanlar bu tükenmeyi "iman zayıflığı" veya "sabırsızlık" gibi dini terimlerle açıklamaya çalışmakta; ancak bu durum bilimsel açıdan aslında merhamet yorgunluğunun doğal bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Manevi danışmanlık mesleğinde çalışan bireylerin büyük çoğunluğu, yardım etme eylemini bir "ibadet niyeti"yle içselleştirmektedir. Sağlam bu bağlamda, bireylerin davranışlarını şekillendiren içsel motivasyon unsurlarının, duygusal dayanıklılık üzerinde kritik rol oynadığını vurgular. Özellikle çocuklarda davranışları şekillendiren faktörleri incelerken, bu motivasyonel eğilimlerin aynı zamanda danışmanın kendi duygusal

---

[160] Yıldızhan, *Hastanelerde Yürütülen Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerindeki Problemler ve Beklentiler.*

[161] Merve Reyhan Baygeldi - Vejdi Bilgin, "Hükümlülerin Sosyal Sermaye Deneyimlerinde Manevi Danışmanlık: Bursa H ve E Tipi Cezaevleri Örneği," *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 3(2 (2022): 267–292.

[162] Cevdet Tekin ve Mehmet Şanver, "Hükümlü ve Tutukluların Rehabilitasyon ve Resosyalizasyonunda Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinin Yeri ve Rolü," *Cezaevi Hizmetlerinde Manevî Danışmanlık ve Rehberlik,* ed. Mahmut Zengin ve ark. (İstanbul: Dem Yayınları, 2019), 259–286.

sınırlarını koruması bağlamında kaçınılmaz bir mesleki sorumluluk olduğunu ortaya koymaktadır.[163] Bu yaklaşım, yüksek bir niyetle yürütülen mesleğin sürdürülebilir olabilmesinin, yalnızca duygusal emek yoluyla değil; mesleki sınır bilinci ve psikolojik özerklikle de desteklenmesini gerektirdiğini göstermektedir .Zira sürekli olarak merhamet yükü altında kalan birey, zamanla duygusal olarak tükenmekte; bu da hem hizmet kalitesini hem de danışanın iyileşme sürecini olumsuz etkilemektedir.

Bu noktada, öz-şefkat, empatik sınır koyma, süpervizyon, kurumsal destek ve dini içsel kaynaklara yönelme gibi başa çıkma stratejilerinin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Kılınçer, manevi danışmanlık eğitimi alan ilahiyat fakültesi öğrencilerinin bu kavramlar hakkında bilgi sahibi olmadıklarını; sahaya çıktıklarında da ne yazık ki bu eksikliklerin yorgunluk oluşturduğunu belirtmektedir.[164]

Şanver, Kur'an'daki tebliğ yaklaşımının eğitim psikolojisi açısından değerlendirdiği çalışmasında, merhamet kavramının öğretim süreçlerindeki dönüşüm potansiyelini analiz etmiştir. Şanver'e göre, tebliğin başarısı sabırlı, empatik ve ölçülü bir öğretmenlik yaklaşımıyla mümkündür.[165] Bu yaklaşım modern manevi danışmanlıkta rehberin merhameti "hikmetle dengelenmiş" şekilde sunması gerektiğine işaret eder.

Coşkunsever tarafından yapılan araştırmada yüksek lisans öğrencilerinin manevî danışmanlık alanından beklentileri, somut uygulama alanları çerçevesinde açıklanmıştır. Katılımcılar, bu alanda hastaneler, aile ve dinî rehberlik büroları, okullar, cezaevleri, manevi yönelimli psikolojik danışmanlık ve ayrıca sanat/müzik terapisi alanlarında uzmanlaşmak istediklerini belirtmişlerdir. Katılımcılar, manevi danışmanın aynı zamanda manevî açıdan donanımlı olması ve dinî hassasiyetlere sahip bulunması gerektiğini vurgulamışlardır. Bunun yanı sıra, lisansüstü eğitim programında özellikle psikolojik danışma ilke ve teknikleri derslerinin yanı sıra staj ve süpervizyon uygulamalarının yer almasının gerekliliği üzerinde durulmuştur.[166] Bu bulgular, alandaki

[163] İsmail Sağlam, "Çocuklarda Davranışların Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörlere Teorik Bir Yaklaşım," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (Haziran 2001).

[164] Hatice Kılınçer, *Tıp, Psikoloji ve İlahiyat Öğrencilerinin Türkiye'deki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamalarına Yönelik Tutumları Üzerine Bir Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).

[165] Mehmet Şanver, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2004).

[166] Asude Coşkunsever, "Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Alanında Yüksek Lisans Yapan Öğrencilerin Alandan Beklentileri," *Dergiabant* 11/2 (Kasım 2023): 298–322.

profesyonel beklentilerin yalnızca teorik değil, aynı zamanda sahaya dönük pratik becerilerle desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sevdenur Şengezer, Osmanlı padişahları ile tasavvuf büyükleri arasındaki manevi danışmanlık ilişkilerinin modern uygulamalarda nasıl örnek olabileceğini ele almıştır. Danışmanlıkta mürşid modeliyle şekillenen bu yapı, danışanın duygusal yüklerini hafifletebilecek bir "irşad modeli" olarak önerilmiştir. Şengezer, bu tür modellemelerin günümüz hizmet sunumlarında danışmanın sınırlarını korumada etkili olduğunu belirtmiştir.[167]

Bu literatür taramasından çıkarılabilecek başlıca sonuçlar şu şekildedir:

- Merhamet düzeyiyle yorgunluk arasında genelde negatif ilişki vardır: merhamet uygulamaları, yorgunluğu düşürmektedir.
- Çalışan çoğunluğun %40-60'ı arası merhamet yorgunluğu seviyelerinde orta-yüksek düzeye ulaşmaktadır.
- İş doyumu, motivasyon ve yaşam kalitesi merhamet yorgunluğu ile ters orantılıdır.
- Pandemi gibi kriz dönemleri, hemşirelerde tükenmişliğin artmasına yol açmakta; bireysel ve sistemsel destek ihtiyacını artırmaktadır.
- Öz-şefkat, merhamet eğitimi, mindfulness gibi uygulamalar, yorgunluk riskini düşürmede etkili olarak önerilmektedir.

Türkiye'de merhamet yorgunluğu literatürü şekillenmiş olmakla birlikte, tezin birincil katkısı olarak aşağıdaki akademik boşluklara dikkat çekilebilir:

- Lisansüstü düzeyde yapılmış tezlerin çoğu hemşirelik alanında olup, manevî danışmanlık bağlamı henüz yeterince ele alınmamıştır.
- Nicel yöntemli karşılaştırmalı modeller oldukça sınırlıdır; özellikle danışan vs danışman perspektifi eksiktir.
- Ölçme araçlarının dini-manevî kaynaklarla birlikte geliştirilmesi sınırlı düzeydedir.

[167] Sevdenur Şengezer, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Açısından Osmanlı Padişahları ile Tasavvuf Büyüklerinin İlişkileri* (Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, 2023).

Bu nedenle çalışma, manevî danışmanlıkta merhamet yorgunluğu kavramına dair hem nitel hem nicel saha çalışmalarıyla bu literatürü daha da zenginleştirme potansiyeline sahiptir. Ayrıca, literatürde sınırlı düzeyde olan eğitim müdahaleleri literatürüne katkı sunacak öneriler geliştirilebilir.

### 2.2. Merhamet Yorgunluğu Üzerine Uluslararası Literatür

Merhamet yorgunluğu (compassion fatigue) kavramı ilk kez Carla Joinson tarafından 1992 yılında, hemşirelerin mesleki tükenmişliklerini ve duygusal yüklerini tanımlamak için kullanılmıştır. Joinson, bu durumu "yardım etme sürecinde kişinin içsel dengesini kaybetmesi ve tükenmiş hissetmesi" olarak tanımlar.[168] Kavram, kısa sürede sağlık alanının ötesine taşınarak, travma ve yoğun insani etkileşim barındıran tüm yardım mesleklerinde yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır.

Figley ise bu kavramı psikolojik travma kuramı bağlamında ele almış ve merhamet yorgunluğunu, "ikincil travmatik stres bozukluğu" (STS) olarak teorik zemine oturtmuştur.[169] Figley'e göre, danışmanlar, hemşireler, sosyal hizmet uzmanları ve manevi danışmanlar gibi bireylerin acılarına tanık olan profesyoneller, zamanla duygusal olarak yıpranır ve tükenmişliğe benzer bir yorgunluk geliştirirler. Bu durum bireysel, mesleki ve kurumsal düzeyde çeşitli olumsuz sonuçlara yol açabilir.

Bu alandaki ölçüm araçlarının başında Figley tarafından geliştirilen Professional Quality of Life Scale (ProQOL) gelir. Bu ölçek, üç temel boyutu — merhamet memnuniyeti (compassion satisfaction), tükenmişlik (burnout) ve ikincil travma stresini — ölçerek kişinin genel mesleki yaşam kalitesini değerlendirmeye imkân tanır.[170]

Neff tarafından geliştirilen öz-şefkat yaklaşımı da, bu alanda önemli bir teorik katkıdır. Neff'e göre öz-şefkat düzeyi yüksek bireyler, başkalarına yardım ederken yaşadıkları yükü daha kolay dengeleyebilirler ve daha az merhamet yorgunluğu yaşarlar.[171] Bu görüşü destekleyen araştırmalar, öz-şefkat eğitimi alan danışman ve hemşirelerin stres düzeylerinin düştüğünü, tükenmişlik semptomlarının azaldığını göstermektedir.[172]

---

168 Carla Joinson, "Coping with Compassion Fatigue," *Nursing* 22/4 (1992), 116–121.
169 Figley, *Compassion Fatigue: Coping with Secondary Traumatic Stress Disorder*.
170 Beth H. Stamm, *The Concise ProQOL Manual*, 2. bs. (Pocatello, ID., 2010).
171 Kristin D. Neff, "Self-Compassion: An Alternative Conceptualization of a Healthy Attitude Toward Oneself," *Self and Identity* 2/2 (2003), 85–101.
172 Joana Duarte – José Pinto-Gouveia – Bruna Cruz, "Professional Quality of Life and Self-Compassion in Healthcare Professionals," *Journal of Health Psychology* 21/4 (2016), 556–564.

Stamm ve Sinclair gibi araştırmacılar, COVID-19 pandemisi sürecinde sağlık çalışanlarında merhamet yorgunluğu düzeylerinin dramatik biçimde arttığını raporlamışlardır.[173][174] Pandemi koşullarında artan iş yükü, belirsizlik ve ölüm oranları bu durumun başlıca sebepleridir. Bu bağlamda yapılan sistematik derlemeler, merhamet yorgunluğunun psikolojik iyi oluş üzerinde kalıcı etkiler bıraktığını ve bu nedenle örgütsel müdahalelerin kaçınılmaz olduğunu ortaya koymuştur.

Güncel araştırmalar, manevi iyilik hâli ve sosyal desteğin, merhamet yorgunluğunu önemli ölçüde etkileyebildiğini göstermektedir. Örneğin, yoğun bakım hemşirelerinde manevi iyilik düzeyi arttıkça merhamet yorgunluğunun azaldığı görülmüştür.[175] Ayrıca, sosyal desteğin empati ile merhamet yorgunluğu arasındaki olası ilişkiyi azaltıcı etki gösterdiği yönünde güçlü kanıtlar vardır.[176] COVID-19 gibi küresel kriz dönemlerinde, psikologlar hem doğrudan hem de medya aracılığıyla dolaylı travmalar nedeniyle küresel ölçekte merhamet yorgunluğu yaşamaktadır. Manevi danışmanlar arasında ilginç şekilde, bu yorgunluk düzeyinin genellikle yüksek destek mekanizmalarıyla dengelendiği ve bu nedenle memnuniyet düzeylerinin yüksek olduğu gözlemlenmiştir.[177]

Araştırmalarda öne çıkan bir diğer bulgu, merhamet yorgunluğunun sadece bireysel değil, aynı zamanda örgütsel bir problem olduğudur. Örgütsel destek eksikliği, yetersiz süpervizyon, aşırı iş yükü ve belirsiz rol tanımları, merhamet yorgunluğunu tetikleyici faktörler arasındadır.[178] Bu kapsamda önerilen çözüm yolları arasında öz bakım uygulamaları, dinî ve manevi farkındalık eğitimleri, profesyonel destek grupları ve empatik sınır koyma becerileri yer almaktadır.[179]

---

[173] Shane Sinclair – Sarah Raffin-Bouchal vd., "Compassion Fatigue in Healthcare Providers During COVID-19: A Systematic Review," Palliative & Supportive Care 19/2 (2021), 180–187.

[174] Susan Hunsaker vd., "Factors That Influence the Development of Compassion Fatigue in Emergency Nurses," *Journal of Emergency Nursing* 41/1 (2015), 23–28.

[175] Meryem Ünlügedik, "The Effect of Spiritual Well-Being on Compassion Fatigue among Intensive Care Nurses: A Descriptive Study", *Journal of Religion and Health* (2023).

[176] Saeed Ariapooran – Bahram Abdolmaleki, "Compassion Fatigue in Nurses: The Role of Spiritual Well-Being, Emotion Regulation and Time Perspective", *Iranian Journal of Nursing and Midwifery Research* 28 (2023), 150-154.

[177] Stormy Malone – Rhonda K. Lewis, "Compassion Fatigue and Spiritual Leaders: A Pilot Study", *Journal of Pastoral Care & Counseling* 77/1 (2023), 64-72.

[178] Debra Wentzel – Petra Brysiewicz, "Integrative Review of Compassion Fatigue in Nurses," *Curationis* 40/1 (2017), 1–7.

[179] Figley, *Treating Compassion Fatigue*.

## 2.3. Merhamet Yorgunluğu ile İlişkili Değişkenler: Dini Tutum, Yaşam Doyumu ve Ruhsal Dayanıklılık Üzerinden Bir Değerlendirme

Merhamet yorgunluğu, tek başına ortaya çıkan yalıtılmış bir kavram olmaktan ziyade; bireyin inanç sistemi, yaşam algısı, içsel dayanıklılığı ve psikososyal bağlamla sıkı ilişki içindedir. Özellikle manevi danışmanlık alanında hizmet veren bireylerin bu yorgunluğu nasıl deneyimlediği, büyük ölçüde kişisel anlam dünyalarındaki yapı taşları ile ilişkilidir. Bu bölümde, merhamet yorgunluğunun üç temel değişkenle olan ilişkisi detaylı bir biçimde incelenecektir: dini tutum, yaşam doyumu ve ruhsal dayanıklılık.

### 2.3.1. Dini Tutum

Dini inançlar ve bunların bireyin iç dünyasındaki yansımaları, stresle baş etme biçimlerini ve duygusal dayanıklılığı doğrudan etkiler. Konu ile ilgili yapılan birçok çalışma, bireylerin pozitif dini yönelimlere sahip olduklarında merhamet yorgunluğu karşısında daha dirençli olduklarını göstermektedir. Kayıklı, makalesinde güçlü bir dini tutuma sahip bireylerin yardım etme davranışlarında daha sabırlı, daha bağışlayıcı ve daha içsel motivasyonla hareket ettiğini ve bu sayede tükenmişlik düzeylerinin daha düşük olduğunu bulmuştur.[180]

Benzer şekilde, Kaya tarafından manevi danışmanlar üzerinde yapılan çalışmada, "teolojik iç tutarlılığa sahip bireylerin" başkalarının acılarına daha anlamlı bir bağlamda şahitlik ettikleri ve bu bağlam sayesinde merhamet yorgunluğunu, "ilahi bir hizmet" bilinciyle dönüştürebildikleri ifade edilmiştir. Yani dini tutum, yalnızca koruyucu değil, aynı zamanda dönüştürücü bir rol de üstlenebilir.[181]

İslami literatürde de bu ilişkiyi destekleyen yaklaşımlar mevcuttur. Kur'ân'da "sabredenler ve bağışlayanlar"[182] övülürken, Hz. Peygamber'in hayatında da merhametin yorucu değil dönüştürücü bir erdem olarak yaşandığı görülmektedir. TDV İslam Ansiklopedisi'nde "merhamet" maddesi, bu yönüyle sabır, rıza ve tevekkül gibi kavramlarla birlikte ele alınır. Bu da dini tutumun yalnızca inançsal değil, davranışsal boyutlarıyla da danışmanlık mesleğinde önemli bir rol oynadığını gösterir.[183]

---

[180] Hasan Kayıklık, "Din Görevlilerinde Tükenmişlik," *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (ÇÜİFD) 7/2 (2007), 1–19.

[181] Ahmet Kaya, *Manevi Danışmanlık Hizmeti Verenlerde Dini Tutum ve Yardım Etme Eğilimi* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2021).

[182] Şûrâ 42/43.

[183] TDV İslam Ansiklopedisi, "Merhamet" md, (Ankara: TDV Yayınları).

### 2.3.2. Yaşam Doyumu

Merhamet yorgunluğunun bireyin genel yaşam doyumu üzerindeki etkisi literatürde sıkça incelenmiş, çoğu çalışmada bu iki kavram arasında ters yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani yardım mesleklerinde çalışan bireylerde merhamet yorgunluğu arttıkça yaşamdan alınan tatminin azaldığı gözlemlenmiştir. Tufan, "psikolojik iyi oluş ve yaşam doyumu" ilişkisini ele aldığı yüksek lisans tezinde, merhamet yorgunluğu yaşayan bireylerin yaşamdan aldıkları anlamın azaldığını ve varoluşsal sorgulamalarının arttığını ortaya koymuştur.[184]

Köksal ve Ayar tarafından yapılan nicel bir çalışmada, psikolojik danışmanlık merkezlerinde görev yapan 268 danışmanın yaşam doyumu düzeyi ile merhamet yorgunluğu arasındaki ilişki ölçülmüş, yüksek düzeyde ters korelasyon tespit edilmiştir. Bu çalışmaya göre, empatik yük taşıyan danışmanlar, özellikle kurumsal destek alamadıklarında duygusal anlamda yıpranmakta ve yaşamın diğer alanlarına karşı ilgisizlik göstermektedir.

Öte yandan, Balcı tarafından yürütülen bir doktora tezinde, dini temelli yaşam anlamı olan bireylerin, seküler yaşam doyumu ölçeklerine göre daha istikrarlı ve içsel doyum yaşadıkları belirtilmiştir. Bu durum, merhamet yorgunluğunu dindirme konusunda da bir avantaj sunmaktadır. Yani, manevi doyumun güçlü olduğu durumlarda, yaşam doyumu da azalmamakta; birey bu duygusal tükenmeyi "hayra hizmet" olarak yorumlayabilmektedir.

Bu bağlamda yaşam doyumu, sadece mutluluk ve refah düzeyi değil; kişinin kendisini anlamlı bir bütüne ait hissetmesi, yaptığı işe değer atfetmesi ve toplumsal katkısını hissedebilmesi ile de yakından ilişkilidir. Merhamet yorgunluğu bu aidiyet duygusunu aşındırdığında, yaşam doyumu da eşzamanlı olarak zarar görebilir. Danışmanların hem duygusal iyilik hâllerini hem de kişisel anlamlarını koruyabilmeleri için yalnızca psikolojik değil, manevi bir destek yapısına da ihtiyaçları vardır.

[184] Adem Tufan, *Atatürk Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Psikolojik İyi Oluş ile Yaşam Doyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022).

### 2.3.3. Psikolojik Dayanıklılık

Psikolojik dayanıklılık, kişinin stres, kriz veya duygusal yük karşısında yıkılmadan ayakta kalabilme kapasitesi olarak tanımlanır. Merhamet yorgunluğu ile psikolojik dayanıklılık arasında yapılan çalışmalar, bu iki değişkenin doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Özellikle travma, yas ve çaresizlikle iç içe çalışan danışmanlar için ruhsal dayanıklılık, bir çeşit "psikolojik bağışıklık sistemi" işlevi görür.

Türkiye'de cezaevlerinde görev yapan manevi danışmanlarla ilişki kuran ve çalışan gruplar arasında yer alan infaz koruma memurlarının görüşlerini inceleyen bir çalışma, duygusal yükün yalnızca hükümlüleri değil aynı zamanda danışmanları da etkilediğini göstermektedir. Katılımcılar, kendilerinin de manevi desteğe ihtiyaç duyduklarını ve bu hizmetin sadece dışarıya değil içerideki personel tarafından da sağlanmasının faydalı olacağına işaret etmiştir.[185] Bu bulgu, duygusal dayanıklılığı yüksek bireylerin hem empatik mesafeyi koruyup hem kendilerini koruyabildiklerini, ruhsal sağlıklarını sürdürebildiklerini gösteren literatürel altyapıya katkı sunar.

Uysal ve arkadaşlarının dinî başa çıkma biçimleriyle psikolojik sağlamlık ve yaşam doyumu arasındaki etkileşimi inceledikleri çalışmada, olumlu dinî başa çıkma yöntemlerini benimseyen bireylerin stres karşısında daha dirençli oldukları tespit edilmiştir. Bu bulgu, manevi dayanıklılığın sadece kriz anlarında ayakta kalabilme becerisi değil, aynı zamanda başkalarının acılarına rağmen "insanî kalabilme" niteliğini sürdürebilme gücünü de içerdiğini ortaya koymaktadır.[186] Psikolojik sağlamlıkla manevi başa çıkma arasındaki ilişkiyi ele alan güncel çalışmalar, bireylerin inanç temelli bir düşünce sistemi geliştirmelerinin stresle baş etme becerilerini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Bu bağlamda, öz-bilinç düzeyi yüksek ve inanç merkezli bir iç yapı geliştirmiş bireylerin, psikolojik yüklenmelere karşı daha dirençli oldukları söylenebilir.

İslami düşüncede bu bağlam, özellikle sabır (صبر), rıza (رضا) ve tevekkül (توكل) kavramlarıyla ifade edilmiştir. TDV İslam Ansiklopedisi, sabır maddesinde Hz. Eyyûb'un sabrı, Hz. Peygamber'in Uhud sonrası tavırları ve Hz. Yusuf'un iffet sınavını

---

[185] Elif Kara, "İnfaz Koruma Memurlarının Manevi Destek İhtiyaçları," *Ulusal Sosyal Hizmetler Dergisi* (2019).

[186] Veysel Uysal – Ayşe Kaya Göktepe – Sema Karagöz – Melike İlerisoy, "Dinî Başa Çıkma ile Umut, Hayat Memnuniyeti ve Psikolojik Sağlamlık Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Araştırma," *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2017), 139–160.

örnek göstererek "ruhsal direnci imanla temellendiren bir çizgi" çizer.[187] Bu yaklaşımlar, manevi danışmanın hem içsel olarak kendini yenilemesine hem de duygusal tahribat karşısında dayanıklılığını muhafaza etmesine imkân tanır.

Yukarıdaki literatür ve teorik tartışmalar göstermektedir ki, merhamet yorgunluğu sadece bir meslek hastalığı ya da psikolojik sorun değildir. Bu yorgunluk, bireyin anlam sistemi, yaşam görüşü ve ruhsal dengesiyle doğrudan bağlantılıdır. Özellikle dini tutumu güçlü, yaşamdan doyum alan ve ruhsal olarak dirençli bireylerde merhamet yorgunluğu daha az görülmekte ya da daha kolay yönetilebilmektedir.

Manevi danışmanlık gibi yoğun empati gerektiren mesleklerde çalışanlar için bu üç değişkenin dikkate alındığı bir eğitim ve destek yapısı, tükenmişliği önlemede büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla, bu bulgular sadece akademik değil, aynı zamanda uygulamaya dönük politikalar geliştirme açısından da dikkate değerdir.

### 2.4. Kuramsal Yaklaşımlar: Merhamet Yorgunluğuna Disiplinlerarası Bir Bakış

Merhamet yorgunluğu, yalnızca klinik psikoloji ya da sosyal hizmet bağlamında açıklanabilecek bir fenomen değildir. Bu kavram, özellikle yardım odaklı meslek gruplarındaki bireylerde gözlenen bir tükenmişlik biçimi olmakla birlikte, psikodinamik, davranışçı, bilişsel ve manevi teorilerle de kesişen yönlere sahiptir. Ayrıca din psikolojisi, travma teorisi ve manevî rehberlik gibi alanlarda da çok boyutlu açıklamalara muhtaçtır.

Bu bölümde, merhamet yorgunluğuna yönelik geliştirilen çeşitli kuramsal yaklaşımlar değerlendirilecek; hem Batı kökenli teorik çerçeveler (örneğin Figley, Stamm, Maslach) hem de İslamî yaklaşımların sunduğu özgün bakış açıları bir arada sunulacaktır.

Merhamet yorgunluğu kavramı, ilk olarak tıbbi ve psikolojik alanlarda ortaya çıkmış; ancak zamanla sosyal hizmet, hemşirelik, psikolojik danışmanlık, din psikolojisi ve manevi danışmanlık gibi çok çeşitli disiplinlerin ilgisini çekmiştir. Kavramın çok boyutlu doğası, kuramsal çerçevesinin de geniş ve disiplinler arası olmasını zorunlu kılmıştır. Bu bölümde, merhamet yorgunluğunu açıklamaya yönelik olarak geliştirilen başlıca kuramsal yaklaşımlar ele alınmakta; psikolojik, sosyolojik ve manevî perspektiflerden analizler sunulmaktadır.

[187] Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Sabır" md, (Ankara: TDV Yayınları).

### 2.4.1. Psikolojik Kuramlar

#### a) Figley'nin İkincil Travma Teorisi

Figley, merhamet yorgunluğunu "sekonder travmatik stres tepkisi" olarak tanımlamıştır. Ona göre, travma yaşayan bireylere sürekli yardım eden kişilerde, zamanla bu travmaların izleri sekonder (ikincil) olarak gelişir ve bu durum psikolojik olarak tükenmişliğe yol açar. Figley, bu süreci açıklarken "empathic engagement" (empatik katılım) kavramını öne çıkarmış ve danışmanların kendilerini danışanın acısına fazla kaptırmalarının tehlikesine dikkat çekmiştir.[188]

Bu süreci açıklarken Figley, empatik katılım (empathic engagement) kavramını öne çıkarmıştır.[189] Danışmanların veya sağlık profesyonellerinin kendilerini danışanın acısına fazla kaptırmaları, merhamet yorgunluğunun ortaya çıkmasında kritik bir risk faktörüdür.[190]

Merhamet yorgunluğu, travma sonrası stres bozukluğu ile benzer belirtiler gösterebilir. Özellikle travmatik olayları yeniden yaşama, kaçınma davranışları ve sürekli uyarılma gibi semptomlar görülür. Bu durum, bireysel veya birikici travma hikayeleri ile ilişkili olarak psikolojik tükenmişliği artırır.[191]

#### b) Stamm'ın Profesyonel Yaşam Kalitesi Modeli (ProQOL)

Beth Stamm, yardım profesyonellerinin deneyimlediği "merhamet yorgunluğu", "tükenmişlik" ve "merhamet memnuniyeti" arasında ayrım yapar. Geliştirdiği ProQOL ölçeği ile bu üç kavram arasındaki dengeyi ölçmeyi hedeflemiştir. Bu modele göre yüksek düzeyde merhamet yorgunluğu yaşayan bir birey aynı zamanda yüksek merhamet memnuniyeti de yaşayabilir; bu durumda bireyin içsel gücü tükenmeyi dengeleyebilir.[192] Bu yaklaşım, danışmanın öz-bakım düzeyine ve mesleki destek sistemine dikkat çekmesi açısından önemlidir.

---

[188] Figley, *Compassion Fatigue: Coping with Secondary Traumatic Stress Disorder.*
[189] Figley, *Compassion Fatique*, 4.
[190] Figley, *Compassion Fatique*, 19.
[191] Gülizar G. Şeremet – Nazmiye Ekinci, "Sağlık Çalışanlarında Merhamet Yorgunluğu, Merhamet Memnuniyeti, ve Merhamet Korkusu", *Vizyoner Dergisi*, 12/29 (2021), 332.
[192] Beth H. Stamm, "Measuring Compassion Satisfaction as well as Fatigue," *Lippincott's Case Management* 7/3 (2002), 118–120.

ProQOL modelinde ilk bileşen merhamet memnuniyetidir. Bu kavram, bireyin yardım etme sürecinden duyduğu tatmin ve olumlu duyguları ifade eder. Merhamet memnuniyeti yüksek olan bireyler, karşılaştıkları zorluklara rağmen mesleklerinden doyum alır ve mesleki motivasyonlarını korurlar.[193]

İkinci bileşen tükenmişliktir. Tükenmişlik, uzun süreli iş stresi, iş yükü ve yetersiz destek sistemleri sonucunda ortaya çıkan duygusal tükenmişlik, umutsuzluk ve etkisizlik hissini kapsar.[194]Stamm, tükenmişliğin merhamet yorgunluğundan ayrı bir olgu olduğunu vurgular; çünkü tükenmişlik daha çok iş koşullarıyla ilişkiliyken, merhamet yorgunluğu başkalarının travmalarına empatik katılım sonucu ortaya çıkar.[195]

Üçüncü bileşen ise merhamet yorgunluğudur. Bu kavram, yardım profesyonellerinin travma yaşamış bireylere sürekli tanıklık etmeleri ve empatik bağ kurmaları sonucu gelişir. Merhamet yorgunluğu, travma sonrası stres benzeri belirtiler gösterebilir ve profesyonelin hem psikolojik hem de fiziksel sağlığını etkileyebilir.[196]

Stamm, yüksek düzeyde merhamet yorgunluğu yaşayan bireylerin aynı zamanda yüksek merhamet memnuniyeti de deneyimleyebileceğini belirtir. Bu durum, bireyin içsel gücünün tükenmeyi dengeleyebileceğini ve mesleki doyumu koruyabileceğini gösterir.[197] Bu nedenle, bireylerin öz-bakım düzeyleri ve mesleki destek sistemleri, merhamet yorgunluğu ile başa çıkmada kritik rol oynar.[198]

ProQOL, 30 maddelik bir ölçek olarak tasarlanmıştır ve bireylerin merhamet memnuniyeti, tükenmişlik ve merhamet yorgunluğu düzeylerini ölçer. Ölçek, yardım mesleklerinde çalışan profesyonellerin psikolojik sağlıklarını izlemek, riskleri belirlemek ve müdahale stratejileri geliştirmek için yaygın şekilde kullanılmaktadır.[199] Stamm, ProQOL modelinin kullanımını destekleyen çalışmalarda, öz-bakım, süpervizyon, mesleki destek grupları ve farkındalık eğitimlerinin, merhamet yorgunluğunu azaltmada

[193] Stamm, Compassion Satisfaction and Fatigue (ProQOL) Version 5 (Buffalo, NY: University at Buffalo, 2009), 12.
[194] Stamm, *The Concise ProQOL Manual*, 10.
[195] Stamm, *The Concise ProQOL Manual*, 11.
[196] Stamm, *Compassion Satisfaction and Fatigue* (ProQOL) Version 5, 14.
[197] Stamm, *The Concise ProQOL Manual*, 15.
[198] Stamm, Professional Quality of Life Scale: Compassion Satisfaction and Compassion Fatigue Version 5 (Pocatello, ID: ProQOL.org, 2010), 18.
[199] Stamm, *The Concise ProQOL Manual*, 20.

etkili olduğunu göstermiştir. Bu stratejiler, profesyonellerin mesleki yaşam kalitesini artırmak ve psikolojik sağlıklarını korumak için uygulanabilir.[200]

Stamm'ın Profesyonel Yaşam Kalitesi Modeli, yardım mesleklerinde çalışan bireylerin merhamet yorgunluğu, tükenmişlik ve merhamet memnuniyetini bütüncül bir şekilde değerlendiren ve mesleki yaşam kalitesini artırmaya yönelik müdahaleleri destekleyen kapsamlı bir çerçeve sunar.[201]

### c) Maslach'ın Tükenmişlik Modeli

Maslach tükenmişliği üç boyutta açıklar: duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda azalma. Merhamet yorgunluğu, bu üç boyutun özellikle ilk ikisiyle örtüşmektedir. Duygusal yükün sürekli olarak birikmesi, danışmanlarda zamanla kendilerini değersiz ve etkisiz hissetme eğilimi doğurur.[202] Maslach modeli, merhamet yorgunluğunu iş ortamındaki yapısal eksikliklerle de ilişkilendirdiğinden, bireysel faktörlerin yanı sıra kurumsal riskleri de vurgular.

İlk boyut olan duygusal tükenme, bireyin mesleki sorumluluklarını yerine getirme kapasitesinin azalması ve sürekli stres altında kendini yorgun hissetmesi durumudur.[203] Merhamet yorgunluğu ile bağlantısı açıktır; çünkü danışmanlar, başkalarının travmalarına ve acılarına sürekli tanıklık ettiklerinde, kendi duygusal kaynaklarını hızla tüketirler. Bu birikimli duygusal yük, zamanla motivasyon kaybına ve mesleki performansta düşüşe yol açar.

İkinci boyut, duyarsızlaşma veya depersonalizasyon, bireyin işine ve danışanlarına karşı mesafeli, kayıtsız ve bazen alaycı bir tutum geliştirmesidir.[204] Merhamet yorgunluğu yaşayan danışmanlar, sürekli empati yükü altında kaldıklarında, kendilerini koruma amacıyla duygusal olarak çekilirler. Bu durum, empatik katılımın azalmasına ve danışanlara karşı duygusal duyarsızlaşmanın artmasına neden olabilir.in yanı sıra kurumsal riskleri de vurgular.

---

[200] Stamm, *Compassion Satisfaction and Fatigue* (ProQOL) Version 5, 22.
[201] Stamm, *The Concise ProQOL Manual*, 25.
[202] Christina Maslach – Susan E. Jackson, "The Measurement of Experienced Burnout," *Journal of Occupational Behavior* 2/2 (1981), 99–113.
[203] Maslach ve Jackson, "The Measurement of Experienced Burnout", 101.
[204] Maslach ve Jackson, "The Measurement of Experienced Burnout", 103.

Üçüncü boyut olan kişisel başarıda azalma, bireyin yaptığı işten tatmin duygusunun azalması ve kendini yetersiz, etkisiz hissetmesiyle ilgilidir.[205] Maslach, bu boyutun doğrudan iş ortamındaki yapısal eksikliklerle ilişkili olabileceğini vurgular. Örneğin, yeterli destek sistemlerinin olmaması, aşırı iş yükü veya uygun geri bildirim mekanizmalarının bulunmaması, bireyin tükenmişlik deneyimini derinleştirebilir.

Maslach modeli, merhamet yorgunluğunu yalnızca bireysel psikolojik süreçlerle açıklamakla kalmaz, aynı zamanda kurumsal ve yapısal faktörlerin önemini de ortaya koyar.[206] İş ortamındaki eksiklikler, yetersiz personel desteği, uzun çalışma saatleri ve yönetimsel destek eksikliği gibi faktörler, merhamet yorgunluğunun ve tükenmişliğin şiddetini artırabilir. Bu perspektif, yardım mesleklerinde çalışan bireyler için önleyici ve müdahaleci stratejilerin geliştirilmesinde önemlidir. Örneğin, kurumsal destek mekanizmalarının güçlendirilmesi, iş yükünün dengelenmesi, süpervizyon ve mesleki eğitimlerin düzenlenmesi, tükenmişlik riskini azaltabilir.[207]

Maslach'ın modelinin merhamet yorgunluğu ile örtüşmesi, literatürde sıkça vurgulanmaktadır. Duygusal tükenme ve duyarsızlaşma boyutları, empatiye dayalı mesleklerdeki yükü açıklamada özellikle kritiktir. Bu nedenle, tükenmişlik ve merhamet yorgunluğu kavramları birlikte ele alındığında, hem bireysel hem de kurumsal müdahaleler için kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır.[208]

Maslach'ın tükenmişlik modeli, merhamet yorgunluğunu bireysel psikolojik süreçler ve iş ortamındaki yapısal eksikliklerin birleşimi olarak anlamamıza olanak sağlar. Model, profesyonel yardım mesleklerinde çalışan bireylerin tükenmişlik risklerini azaltmak için hem kişisel hem de kurumsal stratejilerin geliştirilmesine rehberlik eder.[209]

### 2.4.2. Sosyolojik Yaklaşımlar

Sosyolojik yaklaşımlar, merhamet yorgunluğunu yalnızca bireysel bir zorluk olarak değil, aynı zamanda kurumsal ve toplumsal yapılarla ilişkili bir olgu olarak ele alır. Türkiye'de yapılan bir araştırma, sağlık yüksekokulu hemşirelik bölümü öğrencilerinin merhamet düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Örneklemde yer alan 494

[205] Maslach ve Jackson, *"The Measurement of Experienced Burnout"*, 104.
[206] Maslach ve Leiter, *The Truth About Burnout* (San Francisco: Jossey-Bass, 1997), 45–50.
[207] Maslach ve Leiter, *The Truth About Burnout*, 52–55.
[208] Stamm, Beth Hudnall, *The Concise ProQOL Manual*, 2010, 6–7.
[209] Maslach ve Leiter, The Truth About Burnout, 60.

öğrencinin merhamet ölçeği ortalaması 4,19 ± 0,44 olarak belirlenmiştir. Bu yüksek skor, yardım mesleklerinde "merhamet yükünün" duygusal dayanıklılık ve sınır koyma becerileri ile dengeli yönetilmesi gerektiğini işaret etmektedir.[210] Başka bir deyişle, manevi dayanıklılık, yalnızca stresli anlarda ayakta kalmayı değil, aynı zamanda başkalarının acılarına rağmen "insanî kalabilme" gücünü sürdürebilmeyi içerir ki bu, güçlü bir öz-bilinç ve inanç temelli iç yapı gerektirir.

Sosyologlar ayrıca "merhamet rejimi" kavramı üzerinde durur. Bu kavram, toplumların yardım ve empati anlayışlarının nasıl şekillendiğini ve çalışanlara ne tür duygusal yükler yüklendiğini açıklar. Bu yaklaşım özellikle sağlık ve manevî danışmanlık gibi "duygu yoğun" alanlarda çalışanların maruz kaldığı yapısal baskıların görünür hâle gelmesini sağlar.

### 2.4.3. Manevi ve İslamî Yaklaşımlar

Manevi danışmanlık bağlamında merhamet yorgunluğu, yalnızca duygusal bir tükenmişlik değil; aynı zamanda bir anlam ve değer krizi olarak da yorumlanabilir. Bu bakış açısı, danışmanın yalnızca profesyonel sınırlarını değil, aynı zamanda inançlarını, ahlaki sorumluluğunu ve manevî misyonunu da içerir.

Yıldızhan doktora tezinde, Hz. Peygamber'in hayatındaki örneklik üzerinden modern manevi danışmanlık ilkeleri analiz edilmiş ve özellikle empatik davranışın sınırlarının belirlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu sınırlar belirlenmediğinde danışmanların duygusal tükenmeye açık hâle geldiği, ancak ilahi perspektifle anlamlandırıldığında yorgunluğun bile sabır ve hikmet dairesinde erdemli bir çabaya dönüşebileceği ifade edilmiştir.[211]

İslami kaynaklarda sabır, tevekkül, rıza, hikmet ve şefkat gibi kavramlar, merhametle ilişkili olarak değerlendirilmektedir. Gazâlî, insanın kalp dünyasında yer alan "şefkat"in haddini aşmadan kullanılması gerektiğini savunur. Ona göre merhamet, hikmetle sınırlanmadığı zaman bireyi tüketecek bir duygusal yük hâline gelebilir.[212] Mevlânâ ise "acı çekenle empati"yi yüceltirken aynı zamanda "kendini unutma"nın tehlikelerine de

[210] Nurhan Çingöl vd, "Bir Sağlık Yüksekokulu Hemşirelik Bölümü Öğrencilerinin Merhamet Düzeylerinin İncelenmesi," *Klinik Psikiyatri Dergisi.*
[211] Yıldızhan, *Hastanelerde Yürütülen Manevî Danışmanlık ve Rehberlik.*
[212] Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmiddîn,* çev. A. Ertürk (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004).

dikkat çeker. Bu anlayış, modern merhamet yorgunluğu kuramlarıyla da birebir örtüşmektedir.[213]

TDV İslam Ansiklopedisi, "şefkat" ve "merhamet" maddelerinde bu kavramların Allah'a, peygamberlere ve salih kullara atfedilen sıfatlar olduğunu ve bu bağlamda insanın da sınırlarını bilerek merhametli olması gerektiğini vurgular.[214] Bu yaklaşım, manevî danışmanlara sadece mesleki değil, aynı zamanda ahlaki bir sorumluluk yükler.

Disiplinlerarası yaklaşımlar gösteriyor ki, merhamet yorgunluğu çok boyutlu bir olgudur. Psikolojik kuramlar bu durumun duygusal ve bilişsel yönlerini, sosyolojik kuramlar yapısal etkenlerini, manevî yaklaşımlar ise içsel anlam ve inanç boyutunu açığa çıkarır. Bu bağlamda, manevî danışmanlık alanında çalışan bireylerin hem teorik hem de manevî düzeyde bu kavramı tanımaları, başa çıkma stratejileri geliştirmeleri ve kişisel sınırlarını hikmetle belirlemeleri hayati bir önem taşımaktadır.

Bu kuramsal çerçeve doğrultusunda, bir sonraki bölümde merhamet yorgunluğu ile yakın ilişkili kavramlar üzerinde durulacak; kavramsal örtüşmeler, sınır çizgileri ve ayrışma noktaları derinlemesine analiz edilecektir. Bu, hem literatür zenginliğini artırmak hem de kavramlar arası muğlaklıkları ortadan kaldırmak adına kritik bir katkı sağlayacaktır.

### 2.5. Merhamet Yorgunluğu ile İlişkili Kavramlar

Merhamet yorgunluğu, yardım ve bakım odaklı mesleklerde çalışan bireylerin, başkalarının acılarına sürekli maruz kalmaları sonucunda yaşadıkları psikolojik tükenmişliğin özel bir türü olarak tanımlanır. Ancak bu olgu, tek başına ele alınması zor olan, birçok başka kavramla yakından ilişkili çok katmanlı bir fenomendir. Literatürde en çok tartışılan kavramlar arasında şefkat eksikliği, sekonder travmatik stres, tükenmişlik, öz-şefkat ve merhamet memnuniyeti yer alır. Bu kavramlar, merhamet yorgunluğunun hem oluşum sürecine hem de bireysel başa çıkma biçimlerine ışık tutar.[215]

---

[213] Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî*, haz. Abdülbâkî Gölpınarlı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008).

[214] *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, "Merhamet", "Şefkat", "Sabır" ve "Hikmet" md.leri. (Ankara: TDV Yayınları).

[215] Gülizar G. Şeremet – Nazmiye Ekinci, Sağlık Çalışanlarında Merhamet Yorgunluğu,Merhamet Memnuniyeti ve Merhamet Korkusu*, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi,* 12/29 (2021), 332-333.

### 2.5.1. Şefkat Eksikliği

Şefkat, bireyin başkalarının acısını fark etmesi, anlaması ve bu acıyı azaltmaya yönelik içsel bir eğilim duymasıdır.[216] Bu duygu, profesyonel yardım ilişkilerinde olumlu sonuçlar doğurabileceği gibi, zamanla duygusal yıpranmaya da yol açabilir. Şefkat eksikliği, genellikle merhamet yorgunluğu sürecinin ilerleyen safhalarında ortaya çıkar. Danışman, artık danışanın acısını umursamaz hâle gelebilir; bu da etik sorunlara, iletişim kopukluklarına ve danışmanlık ilişkisinde bozulmalara neden olur. Bu bağlamda, şefkatin eksilmesi, merhamet yorgunluğunun hem belirtisi hem de sonucu olabilir.

### 2.5.2. İkincil Travmatik Stres

Figley'nin geliştirdiği bu kavram, bireyin doğrudan travma yaşamasa bile, sürekli olarak travma yaşayan bireylerle ilgilenmesi nedeniyle benzer semptomlar göstermesi anlamına gelir.[217] Merhamet yorgunluğu, sekonder travmatik stresin özel bir formudur ve özellikle travma danışmanlığı, kriz psikolojisi, cezaevi rehberliği gibi alanlarda sıkça görülür.

Yapılan çalışmalar, yardım mesleklerinde çalışan bireylerin travmatik olaylara tanıklık etmesi sonucunda sekonder travma belirtilerinin ortaya çıkabileceğini göstermektedir. Örneğin, bir araştırma, sağlık çalışanlarında travma sonrası stres belirtileri ve duygusal tükenmenin; uyku bozuklukları, dikkat dağınıklığı ve özyalıtım gibi belirtilerle kendini gösterebildiğini ortaya koymuştur.[218] Bu çerçevede manevi danışmanların empatik bağ kurma süreci; danışanın acılarını içselleştirmeyi tetikleyebilmekte ve danışmanın da kendisini zihinsel ve duygusal olarak tüketmesine yol açabilmektedir.

### 2.5.3. Tükenmişlik

Tükenmişlik, Maslach ve Jackson tarafından tanımlanan üç boyutlu bir sendromdur: duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda azalma.[219] Merhamet yorgunluğu, bu kavramdan farklı olmakla birlikte, çoğu zaman onunla karıştırılır. Aralarındaki temel

---

[216] Kristin D. Neff, "The Development and Validation of a Scale to Measure Self-Compassion," *Self and Identity 2*/3 (2003), 223–250.

[217] Figley, *Compassion Fatigue: Coping with Secondary Traumatic Stress Disorder.*

[218] S. S. Zoroglu vd., "Çocukluk Dönemi İhmal ve İstismarı Sonrası Travmatik Belirtiler," *Anadolu Psikiyatri Dergisi* 2/2 (2001): 69–72.

[219] Christina Maslach – Susan E. Jackson, "Burnout in the Human Services," *Journal of Occupational Behavior* 2/2 (1981), 99–113.

fark, merhamet yorgunluğunun daha çok empati temelli ve duygusal emek yoğun mesleklerde görülmesidir.[220]

Yapılan bir çalışmada, 350 hemşire üzerinde gerçekleştirilen analiz sonucu psikolojik dayanıklılığının, merhamet memnuniyetini %12.7, tükenmişliği %19.5 ve merhamet yorgunluğunu %0.5 oranında açıklayan güçlü bir yordayıcı olduğu belirlenmiştir. Bu veriler, hemşirelik mesleğinde merhamet yorgunluğu ile tükenmişlik arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkiyi doğrulamakta; ancak her iki olgunun da farklı psikodinamik süreçlere dayandığını gözler önüne sermektedir.[221] Merhamet yorgunluğu, zamanla yardım etme motive kaybı ve duygusal duyarsızlaşma ile sonuçlanırken, tükenmişlik daha çok uzun süreli kronik iş stresi ve duygusal enerji tükenmesiyle ilişkilidir.[222]

### 2.5.4. Öz-Şefkat

Öz-şefkat, kişinin kendi başarısızlıklarını, acılarını ve yetersizliklerini yargılamadan kabul etmesi ve kendisine karşı nazik bir tutum geliştirmesidir. Kristin Neff tarafından geliştirilen öz-şefkat teorisi, merhamet yorgunluğunun önlenmesinde koruyucu bir faktör olarak tanımlanmıştır.[223] Öz-şefkat düzeyi yüksek bireyler, duygusal olarak daha dayanıklı olmakta ve yardım davranışlarında kendilerini daha az tüketmektedir.

Sağlık çalışanları üzerine yapılan araştırmalar, öz-bakım ve psikolojik dayanıklılık kavramlarına dair kritik bulgular sunmaktadır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yayımlanan bir dokümanda, travmatik deneyimlere doğrudan maruz kalan bireylerde merhamet yorgunluğunun sık görülen bir risk olduğuna dikkat çekilmektedir. Bununla birlikte, öz-bakım uygulamaları sayesinde hem merhamet yorgunluğu hem de tükenmişlik belirtilerinin önlenmesine destek olunabileceği vurgulanmıştır.[224] Bu bulgu, manevi danışmanlık bağlamında empati kurarken kendini ihmal etmeyen bireylerin (öz-şefkat ve içsel motivasyon geliştirenlerin) hem danışana hem de kendi ruhsal sağlığına katkı sağlayabildiğini göstermektedir.

---

[220] Başak Ü. Çimen vd., Kritik Birimlerde Çalışan Hemşirelerde Merhamet Yorgunluğu, Empati Eğilimi ve Mesleki Doyum Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *JARSS,*32/2 (2024), 112.

[221] Bahar Sevin - Neslihan Günüşen, "Hemşirelerin Psikolojik Dayanıklılığının Merhamet Yorgunluğu, Tükenmişlik ve Merhamet Memnuniyetini Yordayıcı Rolü," *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi* 14/4 (2021): 379–386.

[222] Sevin – Günüşen, Hemşirelerin Psikolojik Dayanıklılığı, 384.

[223] Neff, *Self-Compassion: An Alternative Conceptualization of a Healthy Attitude Toward Oneself.*

[224] Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, *Psikolojik Dayanıklılık ve Öz Bakım*, (2021), 11-13.

### 2.5.5. Merhamet Memnuniyeti

Merhamet memnuniyeti, yardım profesyonellerinin işlerinden aldığı tatmin ve anlam duygusudur. Beth Stamm'ın ProQOL modelinde bu kavram, merhamet yorgunluğunun karşıt kutbunda yer alır. Aynı mesleki ortamda çalışan iki bireyden biri tükenmişlik yaşarken, diğeri yardım etme eyleminden anlam çıkarabilir. Bu bağlamda merhamet memnuniyeti, sadece yorgunluğu değil, aynı zamanda iyileştirici bir mesleki motivasyonu da ifade eder.

Coşkunsever'in Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik adlı çalışmasında, dinî ve manevi doyum alan bireylerin zorlayıcı durumları daha anlamlı bulduğu ve bu durumun duygusal yükle baş etmelerinde önemli bir kaynak olduğunu vurgulamıştır.[225] Bu bulgu, merhamet yorgunluğunun yalnızca bir risk unsuru olmadığını; aynı zamanda bireyin içsel anlam ve değer bağlamında onarıcı bir potansiyel barındırdığını göstermektedir. Başka bir deyişle, yardım etme sürecinde yaşanan manevi tatmin, hem hizmet sunanın hem de danışanın ruhsal dayanıklılığını destekleyen bir fırsat haline dönüşebilir.

Bu bölümde incelenen kavramlar, merhamet yorgunluğunun sadece bireysel bir tükenmişlik biçimi değil, aynı zamanda geniş bir psikososyal ve mesleki bağlamla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Şefkat eksikliği, sekonder travmatik stres, tükenmişlik, öz-şefkat ve merhamet memnuniyeti gibi kavramlar; merhamet yorgunluğunun hem sebeplerini hem de sonuçlarını anlamada kritik rol oynar. Özellikle öz-şefkatin koruyucu etkisi ve merhamet memnuniyetinin güçlendirici potansiyeli, danışmanların meslek hayatlarında sağlıklı kalabilmeleri adına önemli ipuçları sunmaktadır.

Bu çok yönlü kavramsal çerçeve, hem teorik derinlik hem de uygulamaya dönük farkındalık sağlamaktadır. Ancak bu kavramlar, nihayetinde modern literatüre ait olup, İslam düşüncesindeki merhamet anlayışıyla da bütünleştiğinde daha anlamlı bir temele oturacaktır. Bu bağlamda bir sonraki bölümde, merhamet olgusunun Kur'ân, Hadis ve klasik İslam düşüncesindeki temsili ele alınacak; böylece merhamet yorgunluğu, İslamî kaynaklar ışığında daha özgün bir perspektiften değerlendirilecektir.

---

[225] Asude Coşkunsever, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik* (İstanbul: Dem Yayınları, 2018).

Bu kavramların daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıdaki tabloda temel özellikleri karşılaştırmalı olarak sunulmuştur:

**Tablo.1: Kavramsal Ayrım Tablosu**

| Kavram | Tanım | Temel Kaynak / Alan | Belirgin Özellikler | Manevî Danışmanlık Bağlamındaki Yansıması |
|---|---|---|---|---|
| **Merhamet Yorgunluğu** (Compassion Fatigue) | Başkalarının acı ve travmalarına sürekli tanık olma, yoğun empati kurma ve yardım etme sürecinden doğan duygusal tükenme durumu. | Figley (1995); Stamm (2005) | - Empati yükünden kaynaklanır<br>- Aniden gelişebilir<br>- Kişide duyarsızlaşma, tükenme ve isteksizlik oluşturur | Manevî danışmanlarda sürekli empati ve yoğun manevi destekten ötürü yorgunluk ve tükenme riski |
| **Tükenmişlik** (Burnout) | Uzun süreli iş yükü, stres ve yetersiz çalışma koşullarının yol açtığı fiziksel, duygusal ve zihinsel tükenme. | Maslach & Jackson (1981) | - İş yükü ve kurumsal stres kaynaklıdır<br>- Yavaş gelişir<br>- İşe ilgisizlik, motivasyon kaybı, verim düşüklüğü görülür | Manevî danışmanlarda iş yoğunluğu, kurumsal destek eksikliği ve sürekli hizmet yükü sonucu gelişebilir |
| **İkincil Travmatik Stres** (Secondary Traumatic Stress) | Travmatik olayları doğrudan yaşamamış, ancak mağdurların yaşadıklarını dinleyen kişilerde ortaya çıkan stres tepkileri. | Figley (1999); Bride (2004) | - Travmatik öykülere sürekli tanık olma sonucu gelişir<br>- PTSD'ye benzer semptomlar (flashback, kâbus, kaygı)<br>- Ani gelişebilir | Manevî danışmanlarda travma yaşamış bireylerle yapılan görüşmelerde yoğun biçimde ortaya |

Tablo.1, kavramların birbiriyle karıştırılmaması için hazırlanmıştır. Her üç kavram da birbirine yakın görünmekle birlikte:

- Merhamet yorgunluğu, doğrudan "empati yükü" ve yardım sürecinden kaynaklanır.[226]
- Tükenmişlik, iş yükü ve kurumsal koşullardan kaynaklanan uzun vadeli bir süreçtir.[227]

[226] Tuğba Pehlivan – Perihan Güner, Merhamet Yorgunluğu: Bilinenler, Bilinmeyenler, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi* 9/2 (2017), 130.

[227] Gökçe G. Birinci – Gülsen Erden, Yardım Çalışanlarında Üstlenmiş Travma, İkincil Travmatik Stres ve Tükenmişliğin Değerlendirilmesi, Türk Psikoloji Dergisi, 31/77 (2016), 11.

- İkincil travmatik stres, travma mağdurlarının yaşantılarına tanık olma sonucunda gelişir ve PTSD'ye benzer belirtiler gösterir.[228]

Bu ayrımlar sayesinde manevi danışmanlık bağlamında merhamet yorgunluğunun özgün boyutları daha net ortaya konulabilir. Tablodan da görüldüğü üzere, her üç kavram da yardım mesleklerinde çalışanları etkilemekte; ancak farklı nedenler, gelişim süreçleri ve belirtilerle ortaya çıkmaktadır. Merhamet yorgunluğu, özellikle empati yükünden doğması bakımından tükenmişlikten ayrılmaktadır. Tükenmişlik daha çok kurumsal iş yükü ve uzun süreli stresle bağlantılı iken; ikincil travmatik stres, danışmanların travma öykülerine tanık olmasıyla doğrudan ilişkilidir.

Bu ayrımların net biçimde yapılması, manevî danışmanlık bağlamında merhamet yorgunluğunun özgün boyutlarını anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Türkiye'deki literatürde bu kavramların zaman zaman birbirine karıştırıldığı göz önünde bulundurulduğunda, kavramsal ayrımın açıkça ortaya konulması bu çalışmanın özgün katkılarından biri olarak değerlendirilebilir.

### 2.6. Kur'ân ve Hadislerde Merhametin Yeri

Merhamet, İslam düşüncesinde hem ilahî bir sıfat hem de insanî bir erdem olarak öne çıkmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in "Rahmân" ve "Rahîm" isimleriyle başlaması, merhametin İslamî teolojideki merkezi konumunu açıkça ortaya koyar.[229] Hz. Peygamber'in (s.a.v) ahlâkının en belirgin yönlerinden biri olarak gösterilen merhamet, Kur'ân ve hadislerde hem Allah'ın kullarına yaklaşımını hem de insanların birbirlerine karşı takınması gereken tavrı tanımlar. Bu yönüyle merhamet, yalnızca bireysel bir duygu değil, toplumsal düzenin de temel ahlâkî ilkelerinden biridir.

#### 2.6.1. Kur'ân'da Merhametin Kavramsal Temsili

Kur'ân'da merhameti ifade eden en temel kelime kökü "ر-ح-م" (r-h-m)'dir. Bu kökten türeyen "rahmet", "rahmân", "rahîm" gibi kelimeler, Kur'ân'da 300'den fazla yerde geçmektedir. "Rahmân" ismi Allah'ın bütün varlıklara şamil olan genel merhametini; "Rahîm" ise müminlere yönelik özel ve sürekli merhametini ifade eder.[230]

---

[228] Dilara Varan – Çağatay Demirel, Travmanın Dolaylı Etkisi: İkincil Travmatik Stres Üzerine Bir Derleme*, İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi,* 5/2 (2024), 73.

[229] Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Rahmet" md, (Ankara:TDV Yayınları).

[230] Elmalılı Hamdi Yazır*, Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, (İstanbul: Azim Dağıtım, 2012).

Özellikle Fatiha Sûresi'nde geçen "Er-Rahmânir-Rahîm" ifadesi, merhametin Allah'ın zatî ve sübûtî sıfatlarından biri olduğunu gösterir. Ayrıca A'râf Sûresi 156. ayette geçen "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır" (وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ) ifadesi, Allah'ın merhametinin sınır tanımadığını, evrensel bir ilkeyle tüm varlığı kapsadığını belirtir.[231]

Kur'ân'da merhamet yalnızca Allah'a ait bir nitelik olarak değil, aynı zamanda müminlerde bulunması gereken bir erdem olarak da takdim edilmiştir. Tevbe Sûresi 128. ayette, Hz. Peygamber için "size karşı çok şefkatli ve merhametlidir (raûfun rahîm)" denilerek merhametin peygamber ahlakındaki yeri vurgulanmıştır. Bu ifade, peygamberlik misyonunun yalnızca tebliğ değil, aynı zamanda şefkatli bir rehberlik içerdiğini de gösterir.[232]

### 2.6.2. Hadislerde Merhametin Eğitici Rolü

Hadis külliyatında merhamet, hem ilahî hem de beşerî ilişkiler bağlamında geniş yer bulur. Ebû Dâvûd'da geçen meşhur hadiste Hz. Peygamber, "Merhamet etmeyene merhamet olunmaz" buyurarak (لَا يُرْحَمُ مَنْ لَا يَرْحَمُ) merhametin karşılıklı bir değer olduğunu bildirir.[233] Bu hadis, özellikle yardım mesleklerinde görev yapan bireyler için uyarıcı niteliktedir: Empati ve şefkat göstermeyen danışmanın, ilahî merhameti de hak etmeyeceği yönünde bir bilinç inşa eder.

Buhârî ve Müslim'in sahih rivayetlerinde geçen "Ben rahmet olarak gönderildim" (إِنَّمَا أَنَا رَحْمَةٌ مُهْدَاةٌ) hadisi, Hz. Peygamber'in mesajının özünü de merhametle ilişkilendirir.[234] Nitekim Hz. Peygamber, çocuklara, yaşlılara, hayvanlara ve hatta doğaya karşı bile merhametli olmayı emretmiş; merhameti hayatın bütününe sirayet ettirmiştir. Bu anlayış, merhamet yorgunluğu yaşayan bireyler için de örnek teşkil edebilir: Yorgunluğun kaynağı, ilahî bir terbiyeye dönüştürülebilir.

### 2.6.3. Merhametin Teolojik Boyutu

İslam inancında merhamet, yalnızca acıma ve şefkat hissiyle sınırlı değildir. Aynı zamanda bir davranış biçimi, bir irade ve bir adalet ilkesidir. İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân adlı tefsirinde Allah'ın rahmet sıfatını "şümullü ve hikmetli" bir rahmet

---

231 A'râf Suresi, 7/156.
232 Tevbe Suresi, 9/128.
233 Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Edeb", 58.
234 Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh, "Edeb",* 18; *Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, "Fedâil",* 78.

olarak açıklar; yani her şeyin yerli yerinde olması, rahmetin bir adaletle gerçekleşmesi anlamına gelir.[235]

Bu bağlamda merhamet, sadece zayıfa yönelen bir şefkat değil, aynı zamanda hak edene hakkını verme bilinciyle dengelenmiş bir yaklaşımdır. Bu da "hikmetli merhamet" anlayışını doğurur. Gazâlî, İhyâ-u Ulûmiddîn adlı eserinde, merhametin ölçüsüz kullanıldığında zarara yol açabileceğini, bu nedenle hikmetle yönlendirilmesi gerektiğini belirtir.[236]

### 2.6.4. Dinî Eğitimde Merhametin Yeri

Uludağ, "İslamda İrşad" başlıklı çalışmasında, mürşid kavramını ele alırken, irşad faaliyetinin temelinde merhametin yer aldığını ifade eder. Ona göre, mürşid kişilerin rehberliğinde esas olan, onları yargılamak değil; anlamak, kuşatmak ve yavaş yavaş dönüştürmektir. Bu yaklaşımın kaynağında ise Peygamberî bir merhamet modeli vardır.[237]

Özellikle manevi danışmanlık faaliyetlerinde bu modelin canlı tutulması, danışanın iyileşme sürecinde kritik rol oynar. TDV İslam Ansiklopedisi'nde "Rahmet" maddesinde de merhametin sadece Allah'a özgü olmadığı; peygamberlere, evliyalara ve dindar insanlara da yansıdığı belirtilir.[238]

### 2.6.5. Merhamet - Takvâ - Hikmet İlişkisi

İslam düşüncesinde merhamet, yalnız başına bir duygu değil; takvâ ve hikmetle dengelenmesi gereken bir ahlâkî ilkedir. Gazâlî, "İhyâu Ulûmiddîn" adlı eserinde, merhametin hikmetsiz olduğunda zulme dönüşebileceğini belirtir.[239] Ona göre, merhametli olmak, her durumda affetmek ya da taviz vermek değil; ne zaman ve nasıl merhametli olunması gerektiğini bilmekle ilgilidir. Bu, özellikle manevî danışmanlıkta "empatik mesafe" kavramıyla örtüşür.

İbn Kayyim el-Cevziyye ise, "Merhamet; Allah'ın kullarına en çok değer verdiği sıfattır. Ancak bu sıfat hikmetsiz kullanıldığında hem bireyi hem toplumu zayıflatır." diyerek,

---

[235] İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2005).
[236] Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmiddîn*, 85.
[237] Süleyman Uludağ*, İslamda İrşad* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012).
[238] Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, ''Rahmet'' md.
[239] Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmiddîn*, çev. A. Gölpınarlı, (İstanbul: Dergâh Yayınları).

dengeyi vurgular.[240] Bu anlayış, yardım mesleğinde çalışan kişilerin karşılaştığı "merhamet yorgunluğu" kavramıyla birebir ilişkilidir: Aşırı merhamet, tükenmişliğe; sınırsız şefkat, yıpranmaya yol açabilir.

### 2.6.6. İslamî Merhamet Anlayışı ile Modern Merhamet Yorgunluğu Arasındaki Köprü

Kur'ân ve hadislerdeki merhamet anlayışı ile modern psikolojideki "merhamet yorgunluğu" kavramı arasında doğrudan bir bağ kurmak mümkündür. Modern literatürde bu kavram, çoğunlukla negatif bir durum olarak ele alınırken; İslamî yaklaşımda merhamet, ruhu besleyen ve kişinin Allah'a yakınlaşmasına vesile olan bir erdemdir. Ancak bu erdemin de sınırsız kullanımı değil, ölçülü ve hikmetli olması önerilir.

Bu açıdan bakıldığında, Kur'ân ve hadislerdeki merhamet öğretisi, yardım mesleklerindeki profesyonellerin yaşadığı duygusal tükenmişliğe karşı bir "ahlâkî kalkan" işlevi görebilir. Danışman, yardım ettiği kişilere karşı duyduğu merhameti ilâhî bir değer olarak görüp; bunu görevine anlam katan bir sorumluluk olarak değerlendirebilir.

Kur'ân ve hadislerdeki merhamet tasavvuru, yalnızca bir duyguya değil, aynı zamanda bir hayat tarzına ve sorumluluk bilincine işaret etmektedir. Allah'ın "Rahmân" ve "Rahîm" sıfatlarıyla sürekli tecelli eden ilâhî rahmet, müminler için de bir örneklik teşkil eder. Hz. Peygamber'in hayatındaki şefkat merkezli yaklaşım, hem bireysel ilişkilerde hem de toplumsal düzlemde merhametin nasıl bir terbiye aracına dönüştüğünü gösterir. Hadislerdeki vurgu ise, merhametin çift yönlü bir erdem olduğuna; hem başkasına yöneltilmesi hem de insanın kendi iç dünyasına dönük merhametli bir tutum geliştirmesi gerektiğine işaret eder.

## 2.7. İslam Düşüncesinde Merhamet ve Psikolojik Dayanıklılık

İslam düşüncesinde merhamet, insanın hem yaratılış gayesi hem de içsel olgunluğunun bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Merhamet, sadece başkasına acımak değil; hikmetle sınırlandırılmış, ahlaki bir sorumluluk olarak anlaşılmıştır. Bu anlayış, psikolojik dayanıklılık kavramıyla da yakından ilişkilidir. Manevi olgunluk, yalnızca başkalarının acısına duyarlı olmakla değil; aynı zamanda kendi iç dünyasında dengeyi

[240] İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medârîcü's-Sâlikîn* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998).

kurabilmekle mümkündür. Gazâlî, Mevlânâ ve Râgıb el-İsfahânî gibi büyük İslam düşünürleri, merhametin ve sabrın birlikte yürütülmesi gereken bir ruhsal yolculuk olduğunu vurgulamışlardır.

### 2.7.1. Gazâlî: Hikmetli Merhamet ve Kalp Terbiyesi

Gazâlî'ye göre insan kalbi, merhamet gibi yüce duygularla ya arınır ya da bunların sınırlarını bilemediğinde yozlaşır. Ona göre merhamet, eğer hikmetle dengelenmezse "zulme sebep olabilir".[241] Gazâlî, İhyâ-u Ulûmiddîn adlı eserinde "merhametli olmak her zaman iyilik değildir; bazen adaletin önüne geçebilir" diyerek, danışanla kurulan ilişkide ölçüyü ve dengeyi esas alır. Aşırı merhamet, danışmanın sınırlarını aşmasına; bu da hem danışan hem de danışman için yıpratıcı sonuçlara neden olabilir.

Gazâlî'ye göre kalbin merhametle yoğrulması, ancak "nefsin terbiyesi" ile mümkündür. Psikolojik dayanıklılık da bu terbiyenin sonucudur. Danışmanın sabrı, tevekkülü ve içsel istikameti; sadece mesleki yeterlilik değil, aynı zamanda ahlaki bir sorumluluktur.[242]

### 2.7.2. Mevlânâ: Merhamet, Acıyı Dönüştüren Bir Aşk

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, merhameti yalnızca acımak değil, "canı cana katmak" olarak tanımlar. Ona göre gerçek merhamet, karşıdakinin derdine ortak olmaktan değil; o derde hikmetle yön vermekten geçer. Mesnevî'de geçen "Merhametli olan, acı çeker ama bu acıyı sevgiye dönüştürmeyi bilir" sözü,[243] danışmanın duygusal sınırlarını belirlemesi açısından anlamlıdır.

Mevlânâ'nın öğretileri, özellikle manevî danışmanlar için ruhsal dayanıklılığın kaynağını aşk, sabır ve hizmet olarak gösterir. Yorgunluk, bu yolda engel değil; bilakis arınma vesilesidir. Bu perspektif, modern merhamet yorgunluğu kavramını, İslamî bir anlam derinliğine taşır.

### 2.7.3. Râgıb el-İsfahânî: Merhametin Ontolojik Temeli ve Ruhun Gücü

Râgıb el-İsfahânî, merhameti sadece bir duygu değil, "insan fıtratına işlenmiş bir eğilim" olarak değerlendirir. Müfredât adlı eserinde, rahmetin ilahî kökenli olduğunu ve insanın yaratılışına kodlandığını vurgular.[244] Ona göre merhamet, insanı hayvandan ayıran en

---

[241] Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmiddîn,* 305.
[242] Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî*, Sabr ve Şükür* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2006).
[243] Mevlânâ, *Mesnevî,* 150.
[244] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. (İstanbul: İSAM Yayınları 2004).

temel erdemlerden biridir. Ancak bu erdemin sahih kullanımı, akıl ve hikmetle mümkündür.

Râgıb'a göre ruhsal dayanıklılık, merhametin "taşkınlığa" dönüşmesini engelleyen içsel filtredir. Bu düşünce, manevî danışmanlıkta "empatik sınır" olarak ifade edilen yaklaşımı destekler. Danışman, danışana acırken, kendi içsel dengesini koruyamazsa hem profesyonel hem de manevî bir çöküş yaşayabilir.

### 2.7.4. Sabrın ve Tevekkülün Ruhsal Direnci

İslam düşüncesinde ruhsal dayanıklılık, sadece psikolojik direnç değil; aynı zamanda sabır, tevekkül ve rıza kavramlarıyla inşa edilir. Kur'ân'da "Allah sabredenlerle beraberdir" ayeti,[245] danışanla bu ayeti, bu sürecin ilahî onayla desteklendiğini gösterir. Manevi danışman ilişki sürecinde sabrın anlamını yeniden keşfeder. Merhamet yorgunluğu yaşayan bir birey için sabır, acıya katlanmak değil; anlamla dayanmak anlamına gelir.

### 2.7.5. Manevi Danışmanlıkta Dayanıklılığın Kaynağı

Manevi danışmanlık alanı, hem zihinsel hem de duygusal yüklerin yüksek olduğu bir hizmet alanıdır. Danışman, sürekli olarak acıya, kayba, çaresizliğe tanıklık eder. Bu süreçte danışmanın tükenmemesi, ancak içsel bir ruhsal dirençle mümkündür. Gazâlî'nin hikmetli merhamet anlayışı, Mevlânâ'nın aşk merkezli sabır eğitimi ve Râgıb'ın fıtrat temelli rahmet yorumları, danışmanın içsel dünyasında sağlam bir dayanak oluşturur.

Bu dayanıklılık sadece profesyonel koruma değil, aynı zamanda insanın kendi iç âlemini inşa etme biçimidir. Bu yönüyle merhamet yorgunluğu, bir eksiklik değil; ruhsal olgunluğa giden yolda bir fırsat olarak da görülebilir.

Bu bölümde, İslam düşüncesinin temel metinlerinden ve klasik âlimlerinden hareketle merhametin nasıl bir ruh terbiyesi aracı olduğu ve ruhsal dayanıklılıkla ne şekilde ilişkilendirildiği ortaya konmuştur. Gazâlî'nin hikmetle sınırlandırılmış merhamet anlayışı, Mevlânâ'nın sevgiyi dönüştürücü bir güç olarak gören yaklaşımı ve Râgıb el-İsfahânî'nin merhameti insanın ontolojik özü olarak değerlendirmesi, manevi danışman için önemli birer teorik ve ahlaki çerçeve sunmaktadır.

[245] Bakara Suresi, 2/153.

İslamî metinlerde merhamet, sınırsız bir empati veya duygusal zayıflık değil; aksine, ölçülü, bilinçli ve ilahî bir sorumluluk duygusuyla yönlendirilen bir içsel beceri olarak tarif edilmektedir. Bu yönüyle merhamet yorgunluğu yalnızca psikolojik bir tükenme hâli değil, aynı zamanda manevi bir denge yitimidir. Danışman, içsel dayanıklılığını bu dengeyi koruyarak sağlayabilir.

Bu bağlamda, bir sonraki başlık altında İslam geleneğinin uygulamalı bilgeliğinden hareketle, manevî danışmanın merhametini nasıl dengelemesi gerektiği; hikmet, sabır, sınır çizme, tevekkül ve sorumluluk duygusu gibi kavramlar etrafında ele alınacaktır. Böylece klasik bilgeliğin güncel mesleki sorunlara nasıl çözüm sunduğu da gözler önüne serilecektir.

### 2.8. Manevi Danışmanlıkta Merhametin Dengelenmesi: İslam Geleneğinden İlkeler

Manevi danışmanlık, yoğun bir duygusal emek süreci gerektiren bir meslektir. Danışman, acı çeken bireylerle sürekli temas hâlinde bulunur ve bu temas zamanla duygusal yorgunluk, sınır ihlalleri ve tükenmişlik gibi riskleri beraberinde getirir. Merhamet yorgunluğu bu bağlamda yalnızca bir psikolojik tükenmişlik değil, aynı zamanda "ölçüsüz merhametin" getirdiği bir meslekî deformasyondur. Bu nedenle İslam düşüncesinde öne çıkan "hikmetli merhamet", manevi danışmanın mesleki sağlığını koruyabilmesi açısından kritik bir ilke hâline gelir.

#### 2.8.1. Hikmet ile Merhamet Arasındaki Denge

Gazâlî'ye göre her erdem, kendi ölçüsü içinde değerlidir. Merhamet dahi hikmetsiz olduğunda zulme dönüşebilir. İhyâ'da geçen ifadesiyle: "Merhametin çoğu, zamanında verilmediğinde kötülük doğurur; zira her şey yerinde güzeldir."[246] Bu anlayış, danışmanın her durumda yardım etmesi gerekmediğini; bazen danışanı kendi içsel gücüyle yüzleşmeye yönlendirmenin daha faydalı olabileceğini gösterir. Gazâlî, danışmanın görevin "ruhen desteklemek" olduğunu, ama bu desteğin mutlaka "bilgelikle sınırlandırılması" gerektiğini belirtir.[247]

[246] Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmiddîn,* 300.
[247] Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmiddîn*, 315.

### 2.8.2. Sınır Çizmek: Mürşidlikte Ölçü ve Sorumluluk

Manevi danışmanlıkta, danışman-danışan ilişkisi bazen "mürşid-mürit" ilişkisine benzer. Bu durum danışmanda "tanrısal kurtarıcı rolüne bürünme" riskini doğurur. İmam Rabbânî, bu tür ilişkilerde mürşidin rehberlik ederken kendi nefsiyle sınırlarını koruması gerektiğini sıkça vurgular. İslâmî geleneğe göre mürşid, danışanın sorunlarını üzerine alan değil, onu kendi içsel çözüm kaynaklarıyla tanıştıran kişidir.

Bu çerçevede danışman, sürekli "acıyı paylaşan" değil, bazen "acıyı sınırlayan" kişi olmalıdır. Aksi takdirde danışmanın kendi ruhsal sınırları aşılır, içsel yorgunluk kronikleşir.

### 2.8.3. Tevekkül ve Sabır: Ruhsal Koruma Kalkanı

İslam geleneğinde tevekkül, danışmanın her şeye müdahale etme arzusunu terbiye eder. Sürekli çözüm üretme baskısı, danışmanın psikolojik dayanıklılığını tüketebilir. Ancak tevekkül, "sonuç Allah'a aittir" inancını içselleştiren bir danışmana duygusal bir alan açar. Sabır ise sadece pasif bir bekleyiş değil, aktif bir içsel direniştir.[248]

Atâullah el-İskenderî'ye göre sabır, ruhun "hakkı teslim" hâlidir.[249] Bu da danışmanın karşısındaki danışanı mutlak biçimde iyileştirme sorumluluğunu terk etmesini ve kendisini manevi olarak teslimiyete yönlendirmesini sağlar.

### 2.8.4. Niyet, İhlâs ve Meslekî Arınma

Merhametin dengelenmesi, sadece teknik beceri değil; aynı zamanda ahlaki bir safiyet gerektirir. İslam ahlakında "ihlâs" ve "niyetin temizliği", kişinin yaptığı yardımın da faydasını belirler. Bu bağlamda manevî danışman, hizmet ederken içtenliğini ve niyetini sürekli gözden geçirmeli; kendini yüceltmeye, kontrol etmeye ya da bağımlı ilişkilere sürüklemeye karşı uyanık olmalıdır.

Mevlânâ, "Başkasına merhamet ederken kendini tanrılaştırma. Sen sadece bir aynasın" diyerek, danışmanın haddini bilmesinin merhametin hakikatini koruyacağını belirtir.[250]

---

[248] İmam Rabbânî, *Mektûbât* (İstanbul: Bedir Yayınları, 2005).
[249] İbn Atâullah el-İskenderî, *Hikem-i Atâiyye* (İstanbul: Sufi Kitap, 2015).
[250] Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Fîhî Mâ Fîh,* çev. A. Gölpınarlı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008).

### 2.8.5. Kendini Korumak da Bir Sorumluluktur

İslami gelenek, bireyin önce kendi nefsini arındırmasını; sonra başkalarına yönelmesini önerir. "Kendini ıslah etmeyen başkasını ıslah edemez" ilkesi, manevi danışmanın içsel bakımını öncelemesini meşrulaştırır. Bu anlamda öz-bakım, sadece kişisel bir ihtiyaç değil; meslekî ve dini bir sorumluluktur.

Râgıb el-İsfahânî, insanın başkasına şifa olabilmesi için önce kendi iç yaralarını fark etmesi gerektiğini savunur.[251] Bu düşünce, öz-şefkat ve öz-farkındalık temelli psikolojik yaklaşımlarla da örtüşmektedir.

### 2.8.6. "Az Merhamet Zâlimliktir, Çok Merhamet İhanettir" Dengesi

Bu söz, tasavvuf geleneğinde sıkça tekrar edilen bir ilkedir. Danışmanın her acıya koşması, zamanla danışanı bağımlı kılar ve gelişimini engeller. Bu nedenle İslamî geleneğin rehberliği, "aşırılıklardan korunma" ilkesini merkeze alır. Merhamet, hikmetten koparsa zarara dönüşebilir; sınırsız merhamet, hem danışmanı hem danışanı çökertir.

Bu bölümde, İslam düşüncesinin temel rehberlik ilkeleri bağlamında merhametin nasıl dengelenmesi gerektiği, klasik âlimlerin görüşleri ışığında açıklanmıştır. Gazâlî'nin hikmete dayalı sınırlandırma vurgusu, Mevlânâ'nın ilahi aşk ile denge anlayışı, Râgıb el-İsfahânî'nin merhametin ontolojik derinliği üzerindeki yorumları; manevi danışman için duygusal dengeyi sağlayan güçlü referanslar sunmuştur. Ayrıca mürşidlikteki sorumluluk, sabır ve tevekkül, danışman kimliğini ruhsal olarak koruyan önemli kavramlar olarak öne çıkmıştır.

Bu çerçevede danışmanın hem kendini hem de danışanı ihmal etmeden yürüteceği merhamet temelli bir ilişki biçimi, yalnızca mesleki başarıya değil; aynı zamanda manevî istikrar ve bireysel arınmaya da zemin hazırlamaktadır. Bu değerlendirmeler ışığında şimdi, bu bölümde ele alınan tüm kavramsal, kuramsal ve teolojik çerçeveyi toparlayan genel bir sonuç kısmına geçiyoruz.

[251] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, 315.

**İkinci Bölüm Değerlendirmesi**

Bu bölümde merhamet yorgunluğu olgusu, psikolojik, kuramsal ve İslamî bakış açılarıyla çok yönlü biçimde ele alınmıştır. Kavramsal olarak "merhamet yorgunluğu" ilk kez Joinson tarafından tanımlanmış ve zamanla yardım mesleklerinde çalışan bireylerin karşılaştığı yaygın bir meslekî tükenmişlik biçimi olarak literatürde yerini almıştır. Özellikle sekonder travmatik stres, tükenmişlik, öz-şefkat ve merhamet memnuniyeti gibi kavramlarla yakın ilişki içinde olduğu gösterilmiştir.

Kuramsal düzeyde Figley, Stamm ve Maslach gibi isimlerin geliştirdiği modeller, merhamet yorgunluğunun dinamiklerini ve etkilerini açıklamada önemli katkılar sunmuştur. Ancak bu teorik çerçevelerin çoğu, Batı merkezli yaklaşımlara dayanmaktadır. Bu nedenle, merhamet yorgunluğu gibi bir olgunun İslam düşüncesi içindeki yeri, anlamı ve çözüm yolları da ayrıca incelenmiş; bu bağlamda Kur'ân, Hadis ve klasik âlimlerin görüşlerine başvurulmuştur.

Kur'ân'da rahmet kavramının Allah'a özgü olmakla birlikte, insanın da yaratılışsal bir vasfı olduğu vurgulanmış; Hz. Peygamber'in (s.a.v) örnekliğinde bu duygunun nasıl davranışa dönüştüğü gösterilmiştir. Hadislerde ise merhametin sınırları, dengesi ve hikmetle ilişkilendirilmesi gerektiği açık biçimde ifade edilmiştir. Merhamet yalnızca acımak değil, gerektiğinde "sabırla mesafe koymak" olarak da tanımlanmıştır.

# ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

# ALAN DENEYİMLERİNDEN ÇIKARIMLAR

Bu bölümde, manevi danışmanlık alanında gözlemlenen merhamet yorgunluğu olgusu, teorik tartışmalardan ziyade uygulama temelli saha verileri üzerinden ele alınacaktır.[252] Önceki bölümlerde kavramsal ve teolojik çerçevesi ayrıntılı biçimde incelenen merhamet yorgunluğu, bu aşamada bir danışman adayının sahadaki deneyimleri, danışanlarla kurduğu ilişkiler ve uygulama süreçlerinde elde edilen bulgular çerçevesinde değerlendirilecektir.[253] Özellikle sağlık profesyonelleri ve manevi danışmanlar arasında yapılan çalışmalar, merhamet yorgunluğunun mesleki deneyimler üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır.[254]

Araştırmacının yaklaşık dört aylık bir staj sürecinde, psikolojik danışmanlık merkezinde gerçekleştirilen bireysel görüşmeler, cezaevi ziyaretleri sırasında gözlemlenen danışan-profesyonel etkileşimler ve manevi danışmanlık uygulama dersleri kapsamında yürütülen çalışmalar başlıca veri kaynaklarını oluşturmaktadır. Araştırmacı staj süresince haftada üç gün, sabah 09:00-15:00 saatleri arasında merkeze giderek uygulamalarda yer almış; cezaevine ise dört kez, hafta bir olacak şekilde 4-5 saat süreyle ziyaret gerçekleştirmiştir. Ayrıca "dini tutum" ile "psikolojik iyi oluş" arasındaki ilişkiyi konu edinen bir makale ve "yaşam doyumu" ile "dinî tutum" arasındaki bağlantıyı inceleyen saha projesi, staj sürecinin veri temellerini oluşturmaktadır. Bu bağlamda amaç, yalnızca bilgi sunmak değil; aynı zamanda danışman adayı konumunda bulunan araştırmacının sahadaki deneyimlerini, duygusal süreçlerini ve içsel dönüşümlerini görünür kılmaktır.

Bölüm, klasik akademik anlatım kalıplarının ötesine geçerek anlatı temelli bir yöntemle yapılandırılmıştır. Gözlem verileri, danışanlarla kurulan ilişkilerde ortaya çıkan duygu durumları, danışman rolü çerçevesinde yaşanan içsel çatışmalar, süpervizyon

---

[252] Ertümer, A. G., & Kaya, E*., Sağlık profesyonellerinin merhamet yorgunluğu düzeyinin hasta güvenliğine etkisi,* Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 25(1), 139-154, 2022.

[253] Yılmaz, G., & Üstün, B., *Hemşirelerde profesyonel yaşam kalitesi: Merhamet yorgunluğu ve merhamet memnuniyeti kavramsal modeli*, Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, 10(3), 358-367, 2018.

[254] Pehlivan, Tülay, *Merhamet yorgunluğu: Bilinenler, bilinmeyenler*, Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, 10(3),

süreçlerindeki yetersizlikler, kurumsal destek mekanizmalarının sınırlılıkları ve uygulama alanında tespit edilen boşluklar, analizin temel unsurlarını teşkil etmektedir. Böylelikle, çoğu akademik çalışmada arka planda kalan "yaşantısal boyutlar" bu bölümde merkezi bir konum kazanmıştır.

Sonuç olarak bu bölüm, manevi danışmanlık hizmetinin hem toplumsal düzlemde ortaya koyduğu katkıyı hem de danışmanın kendi iç dünyasında meydana getirdiği dönüşümleri eş zamanlı olarak ortaya koymayı hedeflemektedir. Sahada edinilen her deneyim, yalnızca bir danışma pratiği değil, aynı zamanda danışman için bir manevî öğrenme ve öz-farkındalık süreci niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle bölüm, akademik bir değerlendirme olmanın ötesinde, saha temelli bir tanıklık ve kişisel içgörülerin ifadesi olarak önem arz etmektedir.

### 3.1. Staj Sürecinde Karşılaşılan Merhamet Yorgunluğu Belirtileri ve Gözlemler

Dört aylık staj süreci boyunca psikolojik danışmanlık merkezinde yürütülen çalışmalar, hem danışmanlık pratiğini öğrenme hem de sahada merhamet yorgunluğunun etkilerini gözlemleme bakımından önemli bir deneysel ortam işlevi görmüştür. Stajın ilk evrelerinde araştırmacı, danışanlarla kurduğu empatik bağ, meslekî motivasyonu artırıcı bir unsur olarak öne çıkarken; süreç ilerledikçe özellikle travma geçmişi, aile içi şiddet, yas ve kayıp temalı vakaların duygusal yükünün giderek yoğunlaştığı gözlenmiştir. Bu süreçte, danışman adayının karşılaştığı duygusal yük, danışanların yaşadığı travmaların ve acıların danışman üzerinde yarattığı duygusal etkileri ifade etmektedir. Duygusal yük, bireylerin başkalarının duygusal ihtiyaçlarına yanıt verirken yaşadıkları duygusal ve psikolojik baskıyı ifade eder. Bu kavram, özellikle sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler gibi yardım odaklı mesleklerde çalışan profesyonellerin karşılaştığı duygusal zorlukları tanımlamak için kullanılır. Danışmanlık ve terapötik süreçlerde, danışanın yaşadığı travmalar ve duygusal acılar, danışman üzerinde duygusal bir yük oluşturabilir.[255]. Bu durum, danışman adayında "duygusal rezonans" yaratarak, literatürde compassion fatigue kavramıyla ifade edilen duygusal tükenme ve empati aşınmasının belirtileriyle örtüşmüştür.[256] Duygusal rezonans, danışanın duygusal durumunun danışman tarafından hissedilmesi ve buna uygun duygusal yanıtların verilmesi sürecini tanımlar. Bu durum,

[255] Orhan, Serdar, (2019). Duygusal yük kavramının tanımı ve analizi. Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), 270-291.

[256] Carla Joinson, "Coping with Compassion Fatigue," *Nursing* 22/4 (1992): 116–121.

danışman ile danışan arasında duygusal bir bağ kurarak, terapötik süreci derinleştirebilir; ancak aynı zamanda danışmanın duygusal sınırlarını zorlayarak tükenmişlik hissine neden olabilir.[257] Merhamet yorgunluğu (compassion fatigue) ise, yardım sağlayıcılarının, özellikle travma yaşamış bireylere bakım verirken, duygusal ve fiziksel tükenmişlik yaşaması durumudur. Bu durum, empati ve şefkat gösterme yeteneğinin azalmasına, duygusal uzaklaşmaya ve profesyonel performansın düşmesine yol açabilir.[258]

Bu gözlemler, tematik analiz yaklaşımıyla üç başlık altında sistematize edilebilir:

**Tema 1: Duygusal Sınırların Belirlenmesindeki Güçlükler**

Staj sürecinde en belirgin bulgulardan biri, danışman adayının danışanın yaşadığı acıya aşırı odaklanması ve empatik rezonansın kişisel duygusal dünyada yıpratıcı etkilere yol açmasıdır. Özellikle travmatik öyküler karşısında, danışanın yaşadığı duyguların içselleştirilmesi sonucu duygusal tükenme belirtileri ortaya çıkmıştır. Literatürde, merhamet yorgunluğunun en temel göstergelerinden biri olarak "duygusal sınır koyma güçlüğü" vurgulanmaktadır.[259] Nitekim, empati kapasitesinin tükenmeye başlaması, danışmanların kendi ruhsal iyilik hallerini tehdit eden önemli bir risk faktörü olarak değerlendirilmektedir.

**Tema 2: Kurumsal Destek ve Süpervizyon Eksiklikleri**

Bir diğer gözlem alanı, kurum içi süpervizyon süreçlerinin ve psikososyal destek mekanizmalarının yetersizliğidir. Danışman adaylarının duygusal yüklerini paylaşabilecekleri, deneyimlerini profesyonel rehberlik eşliğinde değerlendirebilecekleri sistemlerin sınırlı olması, merhamet yorgunluğunu artıran bir etken olarak öne çıkmaktadır. Nitekim Figley,[260] merhamet yorgunluğunun önlenmesinde kurumsal destek ve süpervizyonun kritik rolünü vurgulamaktadır. Sahadaki bulgular, danışmanlık kurumlarında bu destek mekanizmalarının güçlendirilmesi gereğini ortaya koymaktadır.

---

[257] Atak, Tuğba – Mustafa Özekes (2019). Demanslı hastalarla ilgilenen aile üyelerinin bakım veren yükü ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri. Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, 10(3), 358-367.

[258] Gaye A. Gök (2013). Merhamet etmenin dayanılmaz ağırlığı: Hemşirelerde merhamet yorgunluğu. Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi, 10(3), 358-367.

[259] Ayşegül Hiçdurmaz – Zeynep Arı İnci, "Eşduyum (Merhamet) Yorgunluğu: Belirtileri ve Yardım Çalışanlarında Görgül Bulgular," *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 7/3 (2015): 295–305, https://doi.org/10.18863/pgy.64069.

[260] Figley, *Treating Compassion Fatique*.

**Tema 3: Öz-Bakım Alışkanlıklarının Yetersizliği**

Şahsi gözlemlerim, yaklaşık 20 danışman adayının öz-bakım stratejilerini yeterince sistematik biçimde uygulamadıklarını göstermektedir. Özellikle yoğun danışan görüşmeleri sonrasında stres azaltıcı faaliyetlere yeterince zaman ayrılmaması, tükenmişliği artıran bir etken olarak dikkat çekmiştir. Neff,[261] öz-şefkat ve öz-bakımın, profesyonellerin psikolojik dayanıklılığını korumada temel işlev gördüğünü belirtmektedir. Staj süreci bulguları da öz-bakım pratiklerinin yetersizliğinin, merhamet yorgunluğunu tetikleyen unsurlardan biri olduğunu doğrulamaktadır.

### 3.1.1. Duygusal Doygunluk ve İçsel Gelgitler

Staj sürecinin özellikle ikinci ayından itibaren, danışanlarla kurulan yoğun empatik bağın meslekî sınırların belirsizleşmesine yol açtığı gözlemlenmiştir. Danışanların aktardığı travmatik yaşam öykülerine aşırı odaklanma, mesai saatlerinin ötesinde de zihinsel meşguliyet yaratmış; vakaların gece saatlerinde dahi zihinde tekrar edilmesine neden olmuştur. Bu durum, günlük yaşamın rutin sorunlarının geri plana itilmesi ve danışan odaklı bir duygu yüklenmesi ile sonuçlanmıştır.[262]

**Tema 1: İkincil Travmanın Etkisi**

Figley, merhamet yorgunluğunu "başkalarının travmalarına sürekli tanıklık etmenin yarattığı ikincil travma" olarak tanımlamaktadır.[263] Bu tanım, staj sürecinde yaşanan duygusal dalgalanmaları açıklayan güçlü bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Danışanın travmasına tekrar tekrar maruz kalmak, empatik rezonansı güçlendirmekle birlikte danışman adayında ikincil travmatik stres belirtilerini de tetiklemiştir.

**Tema 2: Psikosomatik Belirtiler**

Gözlemler, merhamet yorgunluğunun yalnızca duygusal boyutta değil, psikosomatik düzeyde de yansımaları olduğunu ortaya koymaktadır. Uykusuzluk, dikkat dağınıklığı ve baş ağrısı gibi fiziksel belirtiler, literatürde sıkça vurgulanan merhamet yorgunluğu

[261] Neff, ''Self- Compassion: AnAlternative Conceptualization of a Healthy Attitude Toward Oneself'' 85-101.
[262] Figley, *Compassion Fatigue: Coping with Secondary Traumatic Stress Disorder.*
[263] Figley, *Teating Compassion Fatigue*.

semptomlarıyla örtüşmektedir.[264] Bu bulgular, danışman adayının duygusal yüklenmesinin bedensel bir karşılık bulduğunu göstermektedir.

### 3.1.2. Profesyonel Sınırlar ve Yorgunluk

Staj sürecinde dikkat çeken bir diğer husus, 'yardım etme motivasyonu' ile 'profesyonel sınırların korunması' arasındaki hassas dengedir. Bazı vakalarda danışanın yalnızca kendini ifade etmesine imkân tanımak yerine, sorunlarını çözmeye yönelik aşırı yönelim gösterilmiştir. Bu yaklaşım kısa vadede danışanla yakınlık geliştirmeyi kolaylaştırsa da, uzun vadede danışmanda belirgin bir yorgunluk ve çaresizlik duygusuna yol açmıştır. Maslach'ın tükenmişlik modeli, bu tür aşırı yüklenmelerin, bireyin kişisel başarısında düşüşe ve işlevsellik kaybına neden olabileceğini belirtir.[265] Bazı vakalarda danışanı yalnızca dinleyici olarak kalmak yerine sorununu çözmeye dönük fazla hamlelerde bulunmak, kısa vadede yakınlık kazandırırken uzun vadede yoğun yorgunluk ve çaresizlik hissi oluşturdu. Bu durum, Söylev'in manevî danışmanlık sürecinde, danışmanın hem manevi hem psikolojik açıdan dengede kalmasının önemini vurgulamasıyla örtüşmektedir.[266]

### 3.1.3. Gözlemsel Analiz Sonuçları

Staj sürecinde merhamet yorgunluğunu bizzat deneyimlemek, danışman adayının sahada daha sağlıklı ve sürdürülebilir biçimde çalışabilmesi için stratejiler geliştirmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle haftalık grup süpervizyonları sırasında diğer danışman adaylarının da benzer duygusal yorgunluk yaşadığının fark edilmesi, merhamet yorgunluğunun kişisel bir zayıflık değil; mesleğin doğasından kaynaklanan yapısal bir risk olduğunu ortaya koymuştur.

**Tema 1: Mesleki Riskin Fark Edilmesi**

Merhamet yorgunluğunun bireysel bir yetersizlik değil, danışma süreçlerinin doğal bir sonucu olduğunun görülmesi, danışman adayının mesleğe yönelik algısında önemli bir

---

[264] Hiçdurmaz - İnci*, "Eşduyum (Merhamet) Yorgunluğu: Belirtileri ve Yardım Çalışanlarında Görgül Bulgular,"* 295–305.

[265] Christina Maslach – Susan E. Jackson, "Burnout in the Human Services," *Journal of Occupational Behavior* 2/2 (1981): 99–113.

[266] Ömer Faruk Söylev, "Psikolojik Yardım Hizmetleri Bağlamında Türkiye'de Dinî Danışma ve Rehberlik," *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1 (2015): 287–308.

değişim yaratmıştır. Bu farkındalık, duygusal yüklenmeyi kişisel bir başarısızlık değil, mesleki bir risk faktörü olarak konumlandırma imkânı sağlamıştır.[267]

**Tema 2: Akran Desteğinin Gücü**

Grup süpervizyonları ve meslektaş paylaşımları, danışman adayının yaşadığı duygusal yükü hafifletici bir işlev görmüştür. Literatürde de vurgulandığı üzere, destek grupları ve akran paylaşımları, özellikle sağlık çalışanlarında merhamet yorgunluğunu azaltmada önemli bir koruyucu faktör olarak değerlendirilmektedir.[268] Bu bağlamda staj süresince gerçekleştirilen meslektaş paylaşımları, danışman adayının öz-farkındalığını güçlendirmiş ve mesleki dayanıklılığını artırmıştır.

### 3.1.4. İslamî Perspektiften Yorum

Staj sürecinde elde edilen deneyimler, manevî danışmanlık pratiğinde merhametin yalnızca empatik bir yaklaşım değil, aynı zamanda hikmetle sınır çizebilme yetisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda, danışmanın hem kendi sınırlarını tanıması hem de danışana faydalı olacak ölçüde bir yakınlık kurması, İslamî ilkeler ışığında anlam kazanmaktadır.

**Tema 1: Sınır Bilinci ve Takvâ**

Kur'ân'da yer alan "Gücünüz yettiğince Allah'tan sakının"[269] ayeti, danışman açısından yalnızca dinî bir emir değil; aynı zamanda sınır bilinci kazandıran bir etik çerçeve işlevi görmektedir. Bu yaklaşım, danışmanın kendi kapasitesini zorlayacak ölçüde duygusal yüklenmeye girmemesini ve hizmet sürecinde denge gözetmesini gerekli kılar.

**Tema 2: Kolaylaştırıcı ve Dengeli Yaklaşım**

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin"[270] hadisi ise, danışmanlık süreçlerinde hem danışan hem de danışman için koruyucu bir denge öğretisi sunmaktadır. Danışmanın, yardım hizmetini kolaylaştırıcı ve umut aşılayıcı bir şekilde yürütmesi, merhamet yorgunluğunu azaltıcı bir yönelim sağlamaktadır.

---

[267] Zeynep Aslan – Sümeyye Baykara, "Akran Paylaşımının Merhamet Yorgunluğu Üzerine Etkisi," *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi* 5/2 (2024).
[268] Charles R. Figley, *Treating Compassion Fatigue*,
[269] Tegabün 64/16.
[270] Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "İlim", 12; Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh,* "Cihâd", 6.

**Tema 3: Manevi İlkelerin Pratik Rehberliği**

Sahada edinilen gözlemler, İslamî değerlerin yalnızca teorik ilkeler olarak kalmadığını, aksine danışma süreçlerinde pratik bir rehberlik sunduğunu göstermiştir. Özellikle sınır bilinci ve denge ilkesi, danışman adayının merhamet yorgunluğu ile baş etmesinde önemli bir manevi dayanak noktası olmuştur.

### 3.1.5. Öznel Çıkarımlar

Staj sürecinin sonunda edinilen deneyimler, merhamet yorgunluğunun bireysel bir zayıflık değil; doğru yönetilmediğinde ortaya çıkan doğal bir sonuç olduğunu göstermiştir. Özellikle danışmanlık pratiğinde duygusal mesafe, öz-bakım ve düzenli süpervizyonun kritik stratejiler olduğu anlaşılmıştır.

**Tema 1: Mesleki Tükenmişliğin Doğal Riskleri**

Maslach ve Jackson, insanlarla yoğun etkileşim gerektiren mesleklerde tükenmişliğin mesleğin doğasından kaynaklandığını ve duygusal yükün sağlıklı yönetilmediğinde merhamet yorgunluğuna dönüştüğünü vurgulamaktadır.[271] Bu bulgu, merhamet yorgunluğunu kişisel bir yetersizlikten ziyade mesleki bir risk olarak değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

**Tema 2: Psikolojik Dayanıklılık**

Pehlivan'ın pandemi dönemindeki sağlık çalışanları üzerine yaptığı araştırma, psikolojik dayanıklılığın artırıcı stratejilerin merhamet yorgunluğunu azaltmada etkili olduğunu göstermektedir.[272] Benzer şekilde staj sürecinde de öz-bakım eksiklikleri, duygusal yükü artırıcı bir faktör olarak öne çıkmıştır.

**Tema 3: Manevî İlkelerle Modern Tekniklerin Bütünleşmesi**

Ayten ve Düzgüner'in hazırladığı rehberde ise, manevî danışmanlık uygulamalarında mesleki süpervizyonun yanı sıra İslamî değerlerin rehberlik işlevi görebileceği vurgulanmaktadır.[273] Staj süreci de göstermiştir ki, hem manevi rehberlik ilkelerinden hem de modern psikolojik tekniklerden yararlanmak, danışman adayının kendi duygusal dengesini koruması açısından temel bir gerekliliktir.

---

[271] Maslach – Jackson, "The Measurement of Experienced Burnout," 99–113.
[272] Pehlivan*, "Pandemilerde Merhamet Yorgunluğu",* 93.
[273] Diyanet İşleri Başkanlığı, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri: Temel Bilgiler Kılavuzu,* 46.

### 3.2. Cezaevi Ziyaretinde Duygusal Yük ve Empatik Gerilimler

Cezaevi ortamına yapılan ilk ziyaret, manevî danışmanlık bağlamında merhamet yorgunluğunun daha karmaşık bir boyutunu gözlemleme fırsatı sunmuştur. Cezaevinin duvarları ardında karşılaşılan mahkûmların duygusal yıkımı, yalnızlıkları ve pişmanlıkları, danışman adayında hem insani hem de mesleki düzeyde yoğun bir etki bırakmıştır. Özellikle suçluluk ve pişmanlık anlatılarının iç içe geçtiği bireysel görüşmeler, danışmanda hem yardım etme arzusu hem de "hak edilmiş ceza" düşüncesi arasında içsel bir gerilim yaratmıştır. Bu tür çatışmalar, literatürde merhamet yorgunluğunu derinleştiren önemli faktörler arasında yer almaktadır.[274]

**Tema 1: Empatik Aşırı Yüklenme ve İkincil Travma**

Mahkumların yoğun duygusal aktarımı, danışmanda "empatik aşırı yüklenme"ye sebep olmuş, bu durum zamanla ikincil travmatik stres belirtilerine yol açmıştır. Figley, travmatik anlatılara sürekli maruz kalan profesyonellerde, empatik rezonansın tükenmeye dönüştüğünü ve bunun uzun vadede duyarsızlaşma ya da yorgunluk ürettiğini ifade etmektedir.[275] Ziyaret sonrasında hissedilen boşluk, suçluluk ve yoğun üzüntü, bu sürecin psiko-duygusal göstergeleri olarak değerlendirilebilir.

**Tema 2: İslami Perspektifin Dengeleyici Rolü**

İslami öğretiler, cezaevi bağlamında yaşanan merhamet yorgunluğunu dengeleyici bir perspektif sunmaktadır. Kur'ân'da yer alan "Kim bir canı kurtarırsa, tüm insanlığı kurtarmış gibidir"[276] ayeti, danışmanlık hizmetinin manevi sorumluluğunu hatırlatırken; bu görevin bireysel kahramanlık yerine kolektif bir sorumluluk olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in mahkûmlara yönelik bağışlayıcı ve umut verici yaklaşımı,[277] danışmanın danışanla kurduğu ilişkide suçluluk duymadan yardım etmesine ahlaki meşruiyet kazandırmaktadır.

**Tema 3: Kurumsal Destek Eksikliği**

Cezaevlerinde manevî danışmanlık yapan uzmanlar üzerine gerçekleştirilen araştırmalar, danışmanların sıklıkla tükenmişlik, yalnızlık ve duygusal yıpranma yaşadıklarını

[274] Tekin – Şanver, "*Hükümlü ve Tutukluların Rehabilitasyon ve Resosyalizasyonunda Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinin Yeri ve Rolü,"* 259–286.
[275] Figley*, Compassion Fatigue: Coping with Secondary Traumatic Stress Disorder.*
[276] Mâide 5/32.
[277] Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Edeb," 18; Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Fedâil," 78.

göstermektedir. İbrahim Aşlamacı ve Adem Yılmaz'ın cezaevi hizmetleri üzerine yaptıkları doktora çalışmasında, kurumsal destek mekanizmalarının eksikliğinin bu yorgunluğu kronikleştirdiği vurgulanmaktadır.[278] Bu bulgu, kısa süreli ziyaretlerde dahi gözlemlenen duygusal yükün, uzun süreli görevlerde çok daha yoğun bir biçimde yaşandığını göstermektedir.

**Tema 4: Manevi Danışman İçin Dayanıklılık Stratejileri**

Cezaevi gibi yüksek stresli ortamlarda görev yapan manevî danışmanların yalnızca empati ve bilgiyle değil, aynı zamanda ruhî dayanıklılık, bilinçli mesafe ve düzenli öz-bakım yöntemleriyle donatılması gerektiği açıktır. Zira sürekli olarak acı ve pişmanlık öykülerine tanıklık etmek, danışmanın içsel sesini bastırmasına ve zamanla tükenmesine yol açabilmektedir. Bu nedenle düzenli süpervizyon, akran desteği ve kurum içi psikososyal destek mekanizmaları hayati önem taşımaktadır.

### 3.3. Yaşam Doyumu ile Dinî Tutum Arasındaki İlişki: Saha Projesinden Bulgular ve Kişisel Yorumlar

Manevi danışmanlık uygulama dersi kapsamında yürütülen saha projesinin amacı, bireylerin yaşam doyumu düzeyleri ile dinî tutumları arasındaki ilişkiyi incelemek olmuştur. Çalışmaya farklı sosyo-demografik özelliklere sahip üniversite öğrencileri ve çeşitli meslek gruplarından bireyler dâhil edilmiştir. Araştırmada Yaşam Doyumu Ölçeği ve Dini Tutum Ölçeği kullanılmış, elde edilen veriler istatistiksel yöntemlerle analiz edilmiştir.

**Tema 1: Dini Yönelim ve Yaşam Doyumu Arasındaki Pozitif İlişki**

Elde edilen bulgular, dinî tutum düzeyi yüksek bireylerin yaşam doyumu puanlarının da daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bu sonuç, bireylerin anlam arayışı, aidiyet duygusu ve umut gibi psikolojik iyi oluş boyutlarında dinin işlevsel bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Nitekim Köse'nin üniversite gençleriyle yaptığı araştırmada da, içten dinî yönelime sahip bireylerin yaşam doyumlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.[279] Bu paralellik, çalışmanın bulgularını desteklemektedir.

---

[278] İbrahim Aşlamacı ve Adem Yılmaz, "Cezaevlerinde Yürütülen Din Hizmetleri ve Manevi Rehberliğin Niteliği: Cezaevi Vaizlerinin Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Araştırma," *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019): 141–174, https://doi.org/10.18505/cuid.522707.

[279] Ali Köse, "Üniversite Gençlerinde Dinî Yönelim ve Yaşam Doyumu İlişkisi," *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/3 (2012), 45–67.

**Tema 2: İnancın Niteliği ve Psikolojik İşlevsellik**

Bununla birlikte, bazı katılımcılarda dinî yönelim yüksek olmasına rağmen yaşam doyumu düşüktür. Bu bulgu, "taklit düzeyinde inanç" ya da "problemli dinî algı" kavramlarıyla açıklanabilir. Allport'un içten-dıştan dinî yönelim ayrımı, bu durumu anlamada önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır.[280] İçten ve sorgulanmış bir inanç, bireyin yaşam doyumunu artırırken; dışsal ve şekilci bir yönelim aynı etkiyi göstermemektedir.

**Tema 3: Katılımcı Görüşleri ve Manevi İşlevsellik**

Proje kapsamında yapılan yüz yüze kısa görüşmeler, bu bulguları derinleştirmiştir. Bir katılımcının "Allah'a inanıyorum ama yaşadığım travmalardan sonra yaşamdan keyif alamıyorum" ifadesi, yalnızca inancın varlığının yeterli olmadığını; asıl önemli olanın inancın birey üzerindeki manevî işlevselliği olduğunu göstermektedir. Din, bireyin hayatına anlam, umut ve güven kattığında yaşam doyumu artmakta; aksi hâlde inanç, psikolojik iyilik hâline katkıda bulunmamaktadır.[281]

**Tema 4: Manevi Danışmanlığın Katkısı**

Araştırma bulguları, manevi danışmanlığın sahadaki önemini de göstermektedir. Katılımcılar, yaşadıkları sorunları yalnızca psikolojik kavramlarla değil, dinî semboller üzerinden de anlamlandırma eğilimindedir. Bu bağlamda manevi danışmanın rehberliği, bireyin yaşamla bağını yeniden kurmasına ve yaşam doyumunu artırmasına katkı sağlayabilir.[282]

**Tema 5: İslami Perspektiften Değerlendirme**

İslâm düşüncesi de yaşam doyumu ile dinî tutum arasındaki ilişkiyi destekler niteliktedir. Kur'ân'da "Kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur"[283] buyrularak, ruhsal bütünlüğün ilahi bağlamda anlam kazanacağına işaret edilmektedir. Mevlânâ'nın "İnsanın derdi neyse ilacı da oradadır" sözü, içsel sıkıntıların çözümünde manevî kaynakların değerini

[280] Gordon W. Allport, *The Individual and His Religion: A Psychological Interpretation* (New York: Macmillan, 1950).
[281] Pargament*, Spiritually Integrated Psychotherapy: Understanding and Addressing the Sacred*.
[282] Diyanet İşleri Başkanlığı, *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri: Temel Bilgiler Kılavuzu,* 44-45.
[283] Ra'd 13/28.

vurgulamaktadır.[284] Bu manevi perspektif, danışmanlık sürecine derinlik katan önemli bir referans noktasıdır.

### 3.4. Dini Tutum ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişki: Makale Temelli Bir Değerlendirme

Hazırlanan makalenin temel amacı, bireylerin dinî tutumları ile psikolojik iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Literatür taramaları, son yıllarda psikoloji ile din arasındaki ilişkinin daha yoğun biçimde araştırıldığını, özellikle psikolojik dayanıklılık, yaşam anlamı, stresle başa çıkma ve umut gibi kavramların dinî tutumlarla doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.[285] Araştırmada kullanılan Dinî Tutum Ölçeği ve Psikolojik İyi Oluş Ölçeği ile elde edilen bulgular, bu tartışmaları destekleyen veriler sunmuştur.

#### Tema 1: İçsel Dinî Yönelim ve Psikolojik Dayanıklılık

Araştırma bulgularına göre, içten (intrinsik) dinî yönelim ile psikolojik iyi oluş arasında güçlü bir pozitif ilişki saptanmıştır. Bu, Allport'un "içsel–dışsal dinî yönelim" ayrımıyla örtüşmektedir.[286] İçten dinî yönelim, bireyin inancını yalnızca sosyal bir aidiyet olarak değil, içselleştirilmiş bir yaşam tarzı olarak benimsemesini ifade etmektedir. İçselleştirilmiş dinî inanç, bireylerin travma karşısında daha dirençli, umutlu ve anlam odaklı davranmalarına katkı sağlamaktadır.

Bu sonuç, Koenig'in Religion and Mental Health adlı çalışmasında ulaştığı bulgularla paraleldir. Koenig, dinin hem psikolojik dayanıklılığı artırdığını hem de depresyon ve anksiyete düzeylerini azaltmada işlevsel bir rol oynadığını belirtmektedir.[287]

#### Tema 2: Psikolojik İyi Oluşun Çok Boyutluluğu

Psikolojik iyi oluş yalnızca mutluluk ya da stresin yokluğu değildir. Ryff'in Psikolojik İyi Oluş Modeli, bireyin yaşamda bir amaç sahibi olması, kişilerarası ilişkilerinde derinlik kurabilmesi, çevresine uyum sağlayabilmesi ve potansiyelini geliştirmesi gibi boyutları

---

[284] Rûmî*, Mesnevî*, 45.
[285] Koenig, *Religion and Mental Health: Research and Clinical Application,* 178.
[286] Gordon W. Allport, *The Individual and His Religion: A Psychological Interpretation* (New York: Macmillan, 1950), 101.
[287] Koenig, Religion and Mental Health, 44.

kapsamaktadır.[288] Bu model, dinî tutumların bireylerin psikolojik bütünlüğüne nasıl katkı sağladığını açıklamak için verimli bir çerçeve sunmaktadır.

Nitekim saha projesinde gözlemlenen veriler, bireylerin içsel dinî yönelimleriyle bu boyutlarda daha yüksek puanlar aldığını ortaya koymuştur. Dindarlık, özellikle anlam, umut ve sabır kavramları üzerinden psikolojik iyiliği desteklemektedir.

**Tema 3: Dini Başa Çıkma Stratejileri ve Pozitif Psikoloji Bulguları**

Dini başa çıkma stratejilerinin psikolojik iyilik üzerindeki etkileri literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır. Ayten, dua, sabır ve sadaka gibi dinî başa çıkma biçimlerinin stresle mücadelede işlevsel olduğunu ve genç bireylerde sınav kaygısını azalttığını ortaya koymuştur.[289] Pargament de, olumlu dinî başa çıkmanın psikolojik sağlamlığı (resilience) artırdığını, depresyon ve kaygıyı azalttığını belirtmektedir.[290] COVID-19 sürecine dair yapılan araştırmalar, dinî pratiklerin belirsizlik dönemlerinde bireylere güven ve dayanıklılık kazandırdığını göstermiştir.

**Tema 4: Dini İnançların Manevi Danışman Üzerindeki Güçlendirici Rolü**

Altıntaş'ın cezaevlerinde görev yapan manevî danışmanlarla yaptığı araştırma, danışmanların kendi dinî inançlarının, mesleki dayanıklılıklarını artıran bir faktör olduğunu ortaya koymuştur.[291] Bu bulgu, manevi danışmanın yalnızca dinî bilgi aktaran bir figür olmadığını; aynı zamanda inançlarından güç devşirerek danışana psikolojik destek sunan bir rehber olduğunu göstermektedir. Bu nedenle manevi danışmanlık hizmeti, yalnızca danışan için değil, danışmanın kendisi için de bir psikolojik güç kaynağı üretmektedir.

### 3.5. Manevi Danışman Kimliği Gelişim Sürecine İlişkin Kişisel Refleksiyonlar

Manevi danışmanlık eğitimi süreci, yalnızca teorik bilgi ediniminden ibaret değildir; aynı zamanda danışman adayının kendi iç dünyasıyla yüzleşmesini, ruhsal denge arayışını ve ahlaki farkındalık kazanmasını gerekli kılar. Dört aylık staj, cezaevi ziyareti, bireysel

---

[288] Carol D. Ryff, "Happiness is Everything, or is It? Explorations on the Meaning of Psychological Well-Being," *Journal of Personality and Social Psychology* 57/6 (1989), 1069–1081.

[289] Ali Ayten, "Dini Başa Çıkma Stratejileri," *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/3 (2018), 25–47.

[290] Pargament, *Spiritually Integrated Psychotherapy: Understanding and Addressing the Sacred*, 98.

[291] Muhammed Esat Altıntaş, "Ceza İnfaz Kurumlarında Gerçekleştirilen Manevî Rehberlik ve Din Hizmetleri Üzerine Nitel Bir Araştırma (Kayseri Örneği)", *Diyanet İlmi Dergi* 55 (2019): 81–119.

görüşmeler ve akademik çalışmalar, mesleki yetkinliğin yanında kişisel manevî sorumluluk bilincini de pekiştirmiştir.

**Tema 1: Bilgi ile Hikmet Arasındaki Fark**

İlk farkındalıklardan biri, dinî bilgiye sahip olmak ile bu bilgiyi hikmetle sunmak arasındaki ayrımdır. Saha gözlemlerinde pek çok danışanın asıl ihtiyacının "hazır çözümler" değil, "anlam arayışı" olduğu görülmüştür. Bu noktada Gazâlî'nin ilim tasnifi yol gösterici olmuştur. Ona göre bilgi, aklî ve naklî olarak ayrılabilir; fakat asıl olan bilgiyi hikmete dönüştürmektir.[292] Manevi danışmanlık da yalnızca bilgiyi aktarmak değil, aynı zamanda onu yaşanmış bir rehberliğe dönüştürme sorumluluğu taşır.

**Tema 2: İçsel Denge ve Ruhsal Dayanıklılık**

Cezaevi ziyaretleri veya travmatik geçmişe sahip danışanlarla yapılan görüşmeler, danışmanın yalnızca empati değil, aynı zamanda sükûnet, sabır ve içsel dengeye de ihtiyaç duyduğunu göstermiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sabır ve basiret temelinde yürüttüğü rehberlik örneği,[293] bu noktada danışmana güçlü bir model sunmaktadır.

**Tema 3: Danışman–Danışan İlişkisinde Yol Arkadaşlığı**

Manevi danışman kimliğinin oluşmasında önemli bir unsur da, danışanla birlikte yürüyen bir rehberlik anlayışıdır. Uludağ, mürşid–mürid ilişkisinin doğasını analiz ederken, mürşidin yalnızca nasihat eden değil; aynı zamanda müridiyle yol arkadaşlığı yapan bir figür olduğunu vurgular.[294] Bu yaklaşım, manevî danışmanlığın yukarıdan bakan otoriter bir rol değil; birlikte yolculuk eden bir bilgelik olarak inşa edilmesi gerektiğini göstermektedir.

**Tema 4: Sabırla İnşa Edilen Bir Kimlik**

Saha deneyimleri, manevi danışman kimliğinin sabırla olgunlaştığını göstermektedir. Danışanın hızına göre hareket etmek, yargılamamak ve beklemek, danışmanın da içsel olgunluğunu artıran bir süreçtir. İmam Rabbânî'nin şu ifadesi bu noktada rehber edici olmuştur: "Hizmet ehli, gönül alan olur; gönül kıran değil."[295] Manevi danışmanlık

---

[292] Gazâlî*, İhyâu Ulûmiddîn*, 320.
[293] Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Sabır," 10; Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Birr," 11.
[294] Uludağ, *İrşadın İktidarı*, 205.
[295] İmam Rabbânî*, Mektûbât,* 315.

sürecinde sabır, yalnızca bir yöntem değil, kimliğin inşa edici bir boyutu olarak öne çıkmaktadır.

**Tema 5: Manevi Danışman Kimliği ve İçsel Kaynaklar**

Manevi danışman kimliği, yalnızca akademik eğitimle değil; sürekli iç gözlem, ahlaki duyarlılık, ruhsal denge ve manevi kaynaklarla beslenerek oluşmaktadır. Danışanla kurulan her ilişki, danışmanın kendine tuttuğu bir ayna niteliğindedir. Bu aynada görülen en açık gerçek, manevi danışmanın da bir yolcu olduğudur. Bu yolculuğun istikameti ise hikmet, dua ve tevekkül gibi içsel kaynaklarla korunabilmektedir.

## 3.6. Süpervizyon, Mesleki Sınırlar ve Öz Bakım Uygulamaları Üzerine Kişisel Değerlendirme

Manevi danışmanlık pratiğinde, yoğun empatik katılım ve travmatik öykülere tanıklık, danışman üzerinde ciddi bir duygusal yük oluşturabilmektedir. Bu nedenle süpervizyon, meslekî sınırlar ve öz bakım, mesleğin sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir. Staj sürecinde yaşanan deneyimler, bu üç alanın ihmal edilmesi hâlinde danışmanlarda tükenmişlik, ikincil travma ve merhamet yorgunluğu riskinin arttığını ortaya koymuştur.

**Tema 1: Süpervizyonun Önemi**

Süpervizyon desteğinin sınırlı kaldığı durumlarda, danışman kendisini yalnız ve belirsizlik içinde hissedebilmektedir. Özellikle zor vakalar sonrasında yaşanan duygusal yükün paylaşılmaması, tükenmişlik belirtilerini artırmaktadır. Figley, travmatik öykülere sürekli maruz kalan profesyonellerde "ikincil travmatik stres"in gelişebileceğini ve bunun zamanla merhamet yorgunluğuna dönüşebileceğini ifade etmektedir.[296] Maslach ve Jackson da, insanlarla yoğun etkileşim içinde olan mesleklerde süpervizyon eksikliğinin tükenmişlik sendromunu hızlandırdığını vurgulamaktadır.[297] Bu bağlamda süpervizyon yalnızca bir kontrol aracı değil, danışmanın kişisel gelişimini destekleyen bir öğrenme alanıdır.

**Tema 2: Mesleki Sınırların Korunması**

Staj deneyimi, empati ile aşırı özdeşleşme arasındaki sınırın ne kadar hassas olduğunu göstermiştir. Bazı vakalarda danışanın yaşadığı sıkıntıyı kendi sorunlarım gibi taşımam,

[296] Figley, Compassion Fatigue: *Coping with Secondary Traumatic Stress Disorder,* 14.
[297] Maslach – Jackson, *"*The Measurement of Experienced Burnout*,"* 99–113.

meslekî sınırlarımın belirsizleşmesine yol açmıştır. Corey ve Corey, etkili bir danışmanın hem samimi hem de mesafeli olabilmesi gerektiğini, bu dengenin bozulmasının terapötik ilişkiyi zedeleyeceğini belirtmektedir.[298] Bu nedenle profesyonel sınırlar, danışmanın hem danışanı hem de kendisini koruyan etik bir zorunluluktur.

**Tema 3: Öz Bakımın Mesleki Dayanıklılıktaki Rolü**

Öz bakım, yalnızca fiziksel dinlenme değil; ruhsal dengeyi koruma, duygusal boşalım sağlama ve manevi kaynaklarla iç huzuru destekleme sürecidir. Adıgüzel'in çalışmasında, nefes egzersizleri ve gevşeme teknikleri, manevî danışmanların stres düzeylerini azaltmada ve duygusal dengeyi sağlamada işlevsel yöntemler olarak önerilmiştir.[299] Staj sürecinde ise dua, tefekkür, doğa ile temas ve kendini affetme gibi pratikler öz bakımın temel bileşenleri olarak öne çıkmıştır.

**Tema 4: İslami Perspektiften Yorum**

İslam geleneği, danışmanın önce kendi iç dünyasını inşa etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Gazâlî'nin "Kendini bilmeyen başkasına rehberlik edemez" ifadesi, danışmanın içsel bütünlüğünü sağlamadan rehberlik yapamayacağını hatırlatmaktadır.[300] Kur'ân'da geçen "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi bir ateşten koruyun"[301] ayeti de, manevî danışmanın önce kendi ruhsal dengesini koruması gerektiğine işaret etmektedir.

Süpervizyon, meslekî sınırlar ve öz bakım; manevî danışmanın mesleki kalitesini ve insanî bütünlüğünü koruyan üç sacayağıdır. Bu üç alanın kişisel bir disiplin hâline getirilmesi, meslekî sürdürülebilirlik ve danışmanlık hizmetinin niteliği açısından vazgeçilmezdir. Aksi hâlde sürekli verme hâlinde olan danışman, kendi iç dünyasını beslemediğinde tükenmeye mahkûm olacaktır.

### 3.7. Sahadan Öğrendiğim: Ne Zaman Merhamet, Ne Zaman Mesafe?

Manevi danışmanlık süreci, yalnızca bilgi aktarımına değil; danışmanın empati ile profesyonel mesafe arasında hassas bir denge kurmasına da bağlıdır. Sahada edinilen deneyimler, "merhamet yorgunluğu" olgusunun, çoğu zaman bu dengenin ihmalinden

---

[298] Gerald Corey – Marianne Schneider Corey, *Becoming a Helper,* 8. baskı (Boston: Cengage Learning, 2020).

[299] Mehmet Adıgüzel, "Manevî Danışmanlarda Öz Bakım Stratejileri: Bir Nitel Araştırma," *Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 5/2 (2021), 145–167.

[300] Gazâlî, *İhyâu Ulûmiddîn*, 215.

[301] Tahrîm 66/6.

kaynaklandığını göstermiştir. Bu bağlamda danışman, sürekli şu temel soruyla yüzleşmektedir: "Ne zaman merhamet, ne zaman mesafe?"

**Tema 1: Aşırı Empatinin Bedeli ve Merhamet Yorgunluğu**

Stajın ilk dönemlerinde danışanların yaşadığı acıları fazlasıyla içselleştirmek, duygusal tükenmeyi hızlandırmıştır. Figley'nin tanımladığı compassion fatigue, başkalarının travmalarına sürekli tanıklık etmenin profesyonellerde ikincil travmatik stres ve duygusal tükenme yaratabileceğini ortaya koymaktadır.[302] Benzer şekilde Karagöz, hemşirelerde yaptığı çalışmada, empati yükünün psikolojik dayanıklılığı zayıflattığını ve tükenmişlik belirtilerini artırdığını belirtmiştir.[303] Sosyal hizmet alanında yapılan araştırmalar da, özellikle dezavantajlı gruplarla çalışan meslek elemanlarının yoğun empati nedeniyle tükenmişlik riski taşıdığını vurgulamaktadır.[304]

**Tema 2: Mesafe Koymanın İşlevi**

Saha gözlemleri, mesafe koymanın merhametsizlik değil; aksine danışanın kendi kaynaklarını keşfetmesine fırsat sunduğunu göstermiştir. Neff'in öz-şefkat çalışmaları, bireyin başkalarına faydalı olabilmesi için önce kendine şefkat göstermesi gerektiğini, bunun da sınır koyma becerisini içerdiğini belirtir.[305] Benzer şekilde Uysal, Kaya Göktepe, Karagöz ve İlerisoy tarafından yapılan araştırmada, dinî başa çıkma ile psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkide "kendini koruyabilme" faktörünün aracı bir rol üstlendiği tespit edilmiştir.[306] Bu bulgular, profesyonel mesafenin aslında danışanın yararına olan bir sınır olduğunu göstermektedir.

**Tema 3: İslamî Perspektifte Merhamet ve İlke Dengesi**

İslam geleneği, merhameti sınırsız bir özdeşleşme değil; hikmetle dengelenmiş bir şefkat olarak tanımlar. Kur'ân-ı Kerîm'de, "Onlar birbirlerine karşı merhametlidir; fakat hakkı savunmada kararlıdırlar" (Fetih 48/29) ifadesi, bu dengeye işaret etmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) örnekliğinde de merhamet, danışanı tamamen yüklenmek değil;

---

302 Figley, *Compassion Fatigue: Coping with Secondary Traumatic Stress Disorder in Those Who Treat the Traumatized*.

303 Sema. Karagöz, "Hemşirelerde Tükenmişlik ve Dini Başa Çıkma İlişkisinde Psikolojik Dayanıklılığın Aracı Rolü," *Hitit İlahiyat Dergisi* 21/1 (2022), 749–784.

304 Gürsu, *Manevi Danışmanlar İçin Kılavuz: Danışma, İlke, Beceri ve Teknikleri*, 30.

305 Neff, "*Self-Compassion: An Alternative Conceptualization of a Healthy Attitude Toward Oneself,"* 85–101.

306 Uysal – Göktepe – Karagöz – İlerisoy, *"Dinî Başa Çıkma ile Umut, Hayat Memnuniyeti ve Psikolojik Sağlamlık Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Araştırma*,", 139–160.

ona yol gösterirken adalet ve basireti korumak şeklinde tezahür etmiştir. Mâverdî'nin Edebü'd-dünya ve'd-dîn adlı eserinde geliştirdiği "tedbirli merhamet" kavramı, merhametin akılla dengelenmediğinde faydadan çok zarar getirebileceğini vurgulamaktadır.[307]

**Tema 4: Meslekî Yeterlilik ve Sosyal Hizmet Perspektifi**

İlhan Topuz'un çalışması, manevi danışmanlarda empati, duygusal duyarlılık ve rehberlik yeterliliklerinin önemli olduğunu; ancak bu yeterliliklerin süpervizyon ve meslekî sınırlarla desteklenmediğinde tükenmişlik riskini artırdığını göstermektedir.[308] Benzer şekilde sosyal hizmet literatüründe de, meslek elemanlarının "duygusal mesafe" becerisini geliştirmesi, meslekî sürdürülebilirliğin temel koşulu olarak ifade edilmektedir.[309] Bu bağlamda, manevi danışmanlığın sosyal hizmet disipliniyle kesiştiği en önemli nokta, hem empatiyi hem de profesyonel mesafeyi aynı anda yönetebilme becerisidir.

Sahada edinilen en önemli içgörü, merhametin danışanı "taşımak" değil, "ona eşlik etmek" olduğudur. Danışmanın görevi, danışanın yükünü kendi üzerine almak değil; onunla birlikte yürüyerek kendi içsel kaynaklarını bulmasına rehberlik etmektir. Bu nedenle merhamet, yalnızca danışana yöneltilmiş bir şefkat değil; aynı zamanda danışmanın kendi sınırlarını da merhametle koruyabilme becerisidir.

**Üçüncü Bölüm Değerlendirmesi**

Bu bölümde yer alan tüm alt başlıklar, yalnızca akademik çerçevede değil, aynı zamanda bizzat sahada kazanılmış kişisel deneyim ve içgörülere dayalı olarak şekillenmiştir. Manevi danışmanlık uygulamaları, kitaplardan ya da ders notlarından öğrenilemeyecek kadar çok boyutludur. Sahada danışanlarla kurulan her bir ilişki, danışmanın sadece bilgi düzeyini değil, duygusal kapasitesini, ruhsal dayanıklılığını ve meslekî bilincini de yeniden inşa etmektedir.

Cezaevi ziyaretinden danışmanlık merkezindeki görüşmelere, yaşam doyumu ve dini tutum odaklı proje ve makalelerden öz bakım ve süpervizyon ihtiyacına kadar pek çok

---

[307] Ebû'l-Hasan el-Mâverdî, Edebü'd-dünya ve'd-dîn, haz. Ali Özdemir (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016).

[308] Topuz, *"Din Görevlilerinin Manevî Danışmanlık Yeterlilikleri*," 95–120.

[309] Ege, "*Türkiye'de Manevi Danışman Yetiştirme Eğitimi Arayışları: Yüksek Din Öğretiminin Yapısı, İstihdam Alanı ve Uluslararası Standartlar Açısından Bir İnceleme,"* 815–832.

alanda edinilen bu tecrübeler, “manevi danışman” kimliğinin salt teorik bir unvan değil; sabırla, gözlemle, iç muhasebeyle ve zamanla oluşan bir hâl olduğunu ortaya koymuştur.

Danışmanlık sürecinde en çok karşılaşılan zorluklardan biri olan merhamet yorgunluğu, bu bölüm boyunca hem yaşanmışlıklarla hem de literatürle desteklenerek ele alınmıştır. Merhamet yorgunluğunun yalnızca bir “meslekî risk” değil, aynı zamanda ihmal edilirse danışman kimliğini aşındırabilecek bir “manevi yıpranma” olduğu görülmüştür. Bu nedenle öz bakım, sınırlar, süpervizyon ve ruhsal derinlik, yalnızca önerilen değil, zaruri olan pratiklerdir.

Ayrıca İslam düşüncesinin klasik kaynakları, bu deneyimlerin yorumlanmasında önemli bir zemin sunmuştur. Hz. Peygamber’in danışanlara yaklaşımı, Gazâlî’nin ilim-hikmet dengesi, Mâverdî’nin tedbirli merhamet anlayışı ve Mevlânâ’nın sabırlı rehberliği; yalnızca geçmişin bilgeliği değil, bugünün manevî danışmanına da yön gösteren birer pusuladır.

Bu bölümde anlatılan her deneyim, akademik bilginin sahadaki karşılığı ve sahadaki her gözlem de teorik bilgiyi dönüştüren bir yapı taşı olmuştur. Manevî danışman, danışanın yanında olmakla kalmaz; kendi iç yolculuğunda da sürekli olarak yeniden inşa olur. Bu yüzden bu alan, yalnızca yardım değil; birlikte dönüşüm alanıdır.

# SONUÇ VE ÖNERİLER

## Sonuç

Bu çalışmada manevi danışmanlık bağlamında merhamet yorgunluğu olgusu ele alınmış, literatür taraması ve staj deneyimlerinden elde edilen bulgular ışığında değerlendirilmiştir. Araştırma sorularına ilişkin ulaşılan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

Araştırma sorusu 1 için: Manevi danışmanlık bağlamında merhamet yorgunluğu, yoğun empati ve sürekli stresin sonucu olarak gelişen, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma ile karakterize edilen bir olgudur. Manevi danışmanlar da yardım meslekleri içerisinde bu riski taşımaktadır.

Araştırma sorusu 2 için: Merhamet yorgunluğunun ortaya çıkmasına yol açan başlıca faktörler; bireysel düzeyde empatik yükün artması, kişisel sınırların korunamaması ve öz-bakım pratiklerinin yetersizliği; kurumsal düzeyde ise süpervizyon eksiklikleri, iş yükünün fazlalığı ve meslekî yalnızlıktır.

Araştırma sorusu 3 için: Merhamet yorgunluğu kavramsal olarak tükenmişlik ve ikincil travmatik stresle benzerlik göstermektedir. Ancak tükenmişlikten farklı olarak doğrudan yardım sürecinin yarattığı empati yüküyle ilişkilidir. İkincil travmatik stresle örtüşen yönleri bulunsa da, bireysel farklılıkların etkisiyle özgün bir boyut kazanmaktadır.

Araştırma sorusu 4 için: Manevi danışmanların merhamet yorgunluğunu önleme ve başa çıkma süreçlerinde öz-bakım uygulamaları, duygusal sınırların korunması, süpervizyon mekanizmalarının işler kılınması ve mesleki dayanışmanın güçlendirilmesi öne çıkan stratejiler olmuştur.

Araştırma sorusu 5 için: Literatürde ulaşılan bulgular, Türkiye bağlamında manevi danışmanlık uygulamaları ve staj deneyimleriyle örtüşmektedir. Özellikle duygusal sınırların zorlanması, kurumsal destek eksikliği ve öz-bakımın ihmal edilmesi hem akademik çalışmalarda hem de saha gözlemlerinde belirgin biçimde ortaya çıkmıştır.

Genel değerlendirme olarak, bu sonuçlar çalışmanın giriş bölümünde ortaya konan problem ve varsayımları desteklemektedir: Manevi danışmanların merhamet yorgunluğu açısından risk altında olduğu, bu olgunun hem bireysel hem de kurumsal faktörlerle şekillendiği ve profesyonel kimlik gelişiminde dikkate alınması gereken kritik bir alan

olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, manevi danışmanlık mesleğinin sürdürülebilirliği ve danışmanların ruhsal sağlığının korunması için hem bireysel hem de yapısal düzeyde önleyici stratejilerin geliştirilmesi zorunlu görünmektedir.

## Öneriler

Araştırmadan elde edilen bulgulara dayanarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

### 1. Bireysel Düzeyde

- Manevi danışmanların öz-bakım pratiklerini güçlendirmeleri (düzenli dinlenme, sınır koyma, manevî/ibadet pratikleri).
- Empati yönetimi ve duygusal dayanıklılık konularında eğitimler düzenlenmesi.
- Manevi danışmanlık mesleki formasyon programlarında merhamet yorgunluğu konusuna özel ders ve seminerlerin verilmesi.

### 2. Kurumsal Düzeyde

- Manevi danışmanlara yönelik süpervizyon mekanizmaları kurulmalı; danışmanların düzenli aralıklarla deneyimlerini paylaşabileceği meslekî destek grupları oluşturulmalı.
- Kurumsal iş yükü dengeli dağıtılmalı; yoğun travmatik durumlarla çalışan danışmanlara psikososyal destek sağlanmalı.
- Dini kurumlar ve eğitim kurumları, danışmanların psikolojik iyi oluşunu destekleyici hizmet içi eğitimler organize etmeli.

### 3. Akademik Düzeyde

- Türkiye'de manevi danışmanlık bağlamında merhamet yorgunluğu konusundaki akademik çalışmalar artırılmalı.
- Gelecek araştırmalarda nitel saha çalışmaları (görüşme, odak grup) ve nicel ölçek uygulamaları yapılmalı.
- Uluslararası literatür ile Türkiye'deki uygulamalar karşılaştırmalı olarak incelenmeli.

## KAYNAKÇA


Adıgüzel, Mehmet. "Manevi Danışmanlarda Öz Bakım Stratejileri: Bir Nitel Araştırma." Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi 5/2 (2021): 145–167.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, *Psikolojik Dayanıklılık ve Öz Bakım*, (2021), 11-13.

Akaü Muharrem. Dine ve Kültüre Duyarlı Psikolojik Danışmanlık-1: Manevi Danışmanlık Perspektifinden Kuramsal Analizler, *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi,* 2 (2020).

Aktay, Elif N. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Perspektifinden Nefs Psikolojisi ve Nefs Psikoterapisi, *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 8 (2023).

Allport, Gordon W. The Individual and His Religion: A Psychological Interpretation. New York: Macmillan, 1950.

Altaş, Nurullah. "Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma)." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999), 59–78.

Altıntaş, Muhammed Esat. "Ceza İnfaz Kurumlarında Gerçekleştirilen Manevi Rehberlik ve Din Hizmetleri Üzerine Nitel Bir Araştırma (Kayseri Örneği)." *Diyanet İlmi Dergisi* 55 (2019): 81–119.

Ariapooran, Saeed – Abdolmaleki, Bahram. "Compassion Fatigue in Nurses: The Role of Spiritual Well-Being, Emotion Regulation and Time Perspective". *Iranian Journal of Nursing and Midwifery Research* 28 (2023), 150-154.

Aslan, Zeynep – Baykara, Sümeyye. "Akran Paylaşımının Merhamet Yorgunluğu Üzerine Etkisi." Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi 5/2 (2024).

Asya, Ayşe Sedef. *Köy Hocası Mecmuası'nın Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bağlamında Değerlendirilmesi.* Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2023.

Aşlamacı, İbrahim – Yılmaz, Adem. "Cezaevlerinde Yürütülen Din Hizmetleri ve Manevi Rehberliğin Niteliği: Cezaevi Vaizlerinin Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Araştırma." Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 23/1 (2019): 141–174. https://doi.org/10.18505/cuid.522707.

Atak, Tuğba – Özekes Mustafa, Demanslı hastalarla ilgilenen aile üyelerinin bakım veren yükü ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi,* 10(3), 358-367, 2019.

Ayten, Ali. *Mutluluğun Peşinde*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018.

Ayten, Ali. “Dini Başa Çıkma Stratejileri.” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* (2018).

Ayten, Ali – Koç, Mustafa – Tınaz, Nuri. “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik.” *Değerler Eğitimi Dergisi* (2016).

Ayten, Ali – Düzgüner, Sevde. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri: Temel Bilgiler Kılavuzu.* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

Baygeldi, Merve Reyhan – Bilgin, Vejdi. “Hükümlülerin Sosyal Sermaye Deneyimlerinde Manevi Danışmanlık: Bursa H ve E Tipi Cezaevleri Örneği.*” Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 3/2 (2022), 267–292.

Belhî, Ebû Zeyd. *Mesâlihu’l-Ebdân ve’l-Enfûs*. Thk. Muhammed Ebu’l-Kalem. Kahire: Mektebetü’l-Nahda, 1984.

Bilgili, Mehmet. “Din Görevlilerinde İş Stresi ve Dinî Başa Çıkma.” Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2025.

Birinci, Gökçe G. – Erden Gülsen. Yardım Çalışanlarında Üslenmiş Travma, İkincil Travmatik Stres ve Tükenmişliğin Değerlendirilmesi, *Türk Psikoloji Dergisi,* 31/77 2016.

Bogdan, Robert C. – Sari Knopp Biklen. *Qualitative Research for Education: An Intrduction to Theory and Methods.* 5. Baskı. Boston: Pearson, 2007.

Bowen, Glenn A. “Document Analysis as a Qualitative Research Method.” *Qualitative Research Journal* 9/2 (2009), 27-40.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu’s-Sahîh*.

Cebeci, Suat. *Dini Danışmanlık ve Rehberlik.* İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.

Cingi, Cansu C. – Eroğlu, Emine. “Sağlık Çalışanlarında Merhamet Yorgunluğu.” *Osmangazi Tıp Dergisi* 45/2 (2023), 165–171.

Coetzee, S. – Klopper, H. “Compassion Fatigue Within Nursing Practice: A Concept Analysis.” *Nursing & Health Sciences* (2010), 235–245.

Coşkunsever, Asude. “Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Alanında Yüksek Lisans Yapan Öğrencilerin Alandan Beklentileri.” *Dergiabant* 11/2 (2023), 298–322.

Coşkunsever, Asude. “Sosyal Hizmet Kurumlarında Manevî Danışmanlık ve Rehberlik (Yetiştirme Yurtları ve Çocuk Destek Merkezleri Örneği).” Türk Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi 2 (2020): 235–241.

Coşkunsever, Asude. Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2018.

Corey, Gerald – Corey, Marianne Schneider. Becoming a Helper. 8. baskı. Boston: Cengage Learning, 2020.

Creswell, John W. *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni.* Çev. M. Bütün - S. B. Demir. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2021.

Çakir, Berra. *Manevi Danışmanlık Açısından Algılanan Stres, Başa Çıkma, Psikolojik Dayanıklılık ve Tevekkül Arasındaki iİlişkiler Üzerine Bir Araştırma,* Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, (2023).

Çimen, Başak Ü. Vd. Kritik birimlerde Çalışan Hemşirekerde Merhamet Yorgunluğu, Empati Eğilimi ve Mesleki Doyum Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *JARSS,* 32/2 (2024), 112.

Çingöl, Nurhan vd. "Bir Sağlık Yüksekokulu Hemşirelik Bölümü Öğrencilerinin Merhamet Düzeylerinin İncelenmesi." *Klinik Psikiyatri Dergisi*.

Diyanet İşleri Başkanlığı. *Aile ve Dini Rehberlik Merkezlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*. Ankara: DİB Yayınları, 2020.

Diyanet İşleri Başkanlığı. *Gençlere Yönelik Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri.* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

Diyanet İşleri Başkanlığı. *Huzurevi, Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*. Ankara: DİB Yayınları, 2020.

Diyanet İşleri Başkanlığı. *Manevi Danışmanlık Rehberi.* Ankara: DİB Yayınları, 2021.

Diyanet İşleri Başkanlığı. *Manevi Rehberlik Hizmetleri Projesi Tanıtım Raporu*. Ankara: DİB Yayınları, 2015.

Duarte, Joana – Pinto-Gouveia, José – Cruz, Bruna. "Professional Quality of Life and Self-Compassion in Healthcare Professionals." *Journal of Health Psychology* 21/4 (2016), 556–564.

Kara, Elif, "İnfaz Koruma Memurlarının Manevi Destek İhtiyaçları." *Ulusal Sosyal Hizmetler Dergisi* (2019).

Elmalılı Hamdi Yazır*, Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*. İstanbul: Azim Dağıtım, 2012.

Ege, Remziye. "Türkiye'de Manevi Danışman Yetiştirme Eğitimi Arayışları: Yüksek Din Öğretiminin Yapısı, İstihdam Alanı ve Uluslararası Standartlar Açısından Bir İnceleme*." Journal of Islamic Research* (2021), 817–835.

Ertümer, A. Gülen – Kaya, E. "Sağlık Profesyonellerinin Merhamet Yorgunluğu Düzeyinin Hasta Güvenliğine Etkisi." *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi* (2022).

Fârâbî, Ebû Nasr. *el-Medînetü'l-Fâzıla*. Thk. Albert N. Nader. Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1995.

Figley, Charles R. *Compassion Fatigue: Coping with Secondary Traumatic Stress Disorder in Those Who Treat the Traumatized.* New York: Brunner/Mazel, 1995.

Figley, Charles R. Compassion Fatigue: *Coping With Secondary Traumatic Stress Disorder in Those Who Treat the Traumatized.* New York: Brunner-Routledge, 1995.

Figley, Charles R. *Treating Compassion Fatigue*. New York: Routledge, 2002.

Figley, Charles R. "Compassion Fatigue: Psychotherapists' Chronic Lack of Self-Care." *Journal of Clinical Psychology* (2002).

Frankl, Viktor E. *İnsanın Anlam Arayışı*. Çev. Şahika Tokel. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2016.

Gazâlî. *İhyâ-u Ulûmiddîn*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.

Gazâlî, Ebû Hâmid. İhyâu Ulûmiddîn. Çev. A. Ertürk. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2012.

Gazâlî. *İhyâu Ulûmiddîn*. Cilt 3. İstanbul: Hüner Yayınevi, 1993.

Gazâlî, Ebû Hâmid. İhyâʾ *ʿUlûm al-Dîn.* Thk. Abdülkadir el-Arnaût. Beyrut: Dâr İhyâʾi't-Turâs, 2005.

Gilbert, Paul. *The Compassionate Mind*. London: Constable & Robinson, 2009.

Gold, Raymond L. ''Roles in Sociological Field Observations.'' Docial Forces 36/3 (1958), 217-223.

Gök, G. Atilla. "Merhamet Etmenin Dayanılmaz Ağırlığı." *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* (2015).

Gürkan, Emre – Akbaş, Muhammed. Manevi Danışmanlık ve Psikoterapi: Dünyada ve Türkiye'de Manevi Danışmanlığın Gelişimi, *Psikoloji Dergisi*, (2024).

Gürsu, Orhan. Manevi Danışmanlar İçin Kılavuz: Danışma, İlke, Beceri ve Teknikleri. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2022.

Gürsu, Orhan – Ay, Yaşar. "Din, Manevi İyi Oluş ve Yaşlılık." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (2018), 62.

Hiçdurmaz, Duygu – İnci, Figen Arı. "Eşduyum Yorgunluğu: Tanımı, Nedenleri ve Önlenmesi." *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* (2015), 297.

Hochschild, Arlie Russell. *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling.* Berkeley: University of California Press, 1983.

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Hökelekli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din.* İstanbul: Dem Yayınları, 2009.

Hunsaker, Susan vd. "Factors That Influence the Development of Compassion Fatigue in Emergency Nurses." *Journal of Emergency Nursing* 41/1 (2015), 23–28.

İbn Atâullah el-İskenderî. *Hikem-i Atâiyye*. İstanbul: Sufi Kitap, 2015.

İbn Kayyim el-Cevziyye. *Medârîcü's-Sâlikîn*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998.

İbn Sînâ. *el-Kanûn fi't-Tıbb.* Thk. İbrahim Şemseddin. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec. *Sabr ve Şükür*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2006.

İmam Rabbânî. *Mektûbât.* İstanbul: Bedir Yayınları, 2005.

Joinson, Carla. "Coping with Compassion Fatigue." *Nursing* 22/4 (1992), 116–121.

Karaca, Faruk. "Dindarlık, Maneviyat ve Toplumsal Dayanışma." *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/3 (2018), 25–47.

Karagöz, Sema. "Hemşirelerde Tükenmişlik ve Dini Başa Çıkma İlişkisinde Psikolojik Dayanıklılığın Aracı Rolü." *Hitit İlahiyat Dergisi* 21/1 (2022), 749–784.

Karakaş, Mehmet vd. "Türkiye'de Hemşirelik Alanında Merhamet Konusuna Yönelik Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi." *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* (2022).

Karaman, Kasım. *"Ceza İnfaz Kurumlarında Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinde Vaka Örnekleri."* Cezaevi Hizmetlerinde Manevî Danışmanlık ve Rehberlik. İstanbul: ISAM Yayınları, 2019. 191–240.

Karataş, Zeynep. "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri". *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2015), 62-80.

Kartal, Bilal. "Din Psikolojisinin Din Hizmetlerine Katkıları Bağlamında Yenilikçi Arayışlar." *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2016).

Kaya, Ahmet. *Manevi Danışmanlık Hizmeti Verenlerde Dini Tutum ve Yardım Etme Eğilimi.* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2021.

Kaya, Sümeyye Nur. "Sosyal Hizmetlerde Manevî Danışmanlık ve Rehberlik." *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 2 (2020), 235–241.

Kayıklık, Hasan. “Din Görevlilerinde Tükenmişlik.” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2007), 1–19.

Kayıklık, Hasan. *Din Psikolojisi Bireysel Dindarlık Üzerine,* Karahan Kitapevi, 2024.

Keskinoğlu, Muhammed Ş. – Ekşi Halil, İslami Manevi Danışmanlık Teknikleri, *Spiritual Psychology and Counseling*, 4/3 (2019).

Kılınçer, Hatice. *Tıp, Psikoloji ve İlahiyat Öğrencilerinin Türkiye’deki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamalarına Yönelik Tutumları Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017.

Kindî, Yaʿkûb b. İshâk. *Risâle fî Defʿi’l-Ahzân*. Thk. Ahmed Fuad el-Ahvânî. Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1950.

Koca, Fatma. *Hemşirelerde Merhamet Yorgunluğu*. Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, 2018.

Koç, Mustafa. “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Aile ve Dini Rehberlik Merkezlerinde Sunulan Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinin Eğitimsel Yeterliliklerinin Geliştirilmesine Yönelik Sertifika Programı Önerisi.” Türk Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi 9 (2024), 165–262.

Koç, Mustafa. Türkiye’deki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Çalışmaları Bağlamında ‘Olağanüstü Durumlarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Sempozyumu’ (2020) Üzerine Bibliyometrik Analizler, *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi,* 10 (2024).

Koenig, Harold G. *Spirituality in Patient Care. Philadelphia: Templeton Foundation Press*, 2007.

Koenig, Harold G. *Religion and Mental Health: Research and Clinical Application.* London: Academic Press, 2018.

Köse, Ali. “Üniversite Gençlerinde Dinî Yönelim ve Yaşam Doyumu İlişkisi.” Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 12/3 (2012): 45–67.

Kula, M. Naci. “Ah Etmek ya da Af Etmek: Manevî Danışmanlık Açısından Hapishane Olgusuna Hz. Yusuf Örneği ile Bakmak.” Cezaevi Hizmetlerinde Manevî Danışmanlık ve Rehberlik içinde. İstanbul: Dem Yayınları, 2019.

Kur’an-ı Kerim, *Âl-i İmrân 3/104; A’râf 7/156; Tevbe 9/128; Şûrâ 43.*

Malone, Stormy – Lewis, Rhonda K. “Compassion Fatigue and Spiritual Leaders: A Pilot Study”. *Journal of Pastoral Care & Counseling* 77/1 (2023), 64-72.

Maslach, Christina – Jackson, Susan E. “The Measurement of Experienced Burnout.” *Journal of Occupational Behavior* 2/2 (1981), 99–113.

Maslach, Christina – Jackson, Susan E. “Burnout in the Human Services.” *Journal of Occupational Behavior* 2/2 (1981), 99–113.

Maslach, Christina – Schaufeli, Wilmar – Leiter, Michael. “Job Burnout.” *Annual Review of Psychology* (2001).

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî. Mesnevî. Haz. Abdülbâkî Gölpınarlı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

Najjar, Nadine – Davis, Louanne W. – Beck-Coon, Kathleen – Doebbeling, Caroline C. “Compassion Fatigue: A Review of the Research to Date and Relevance to Cancer-Care Providers.” *Journal of Health Psychology* (2009), 267.

Nas, Eşref. Merhamet Konusunda Yapılmış Araştırmaların İncelenmesi, *APJEC,* 5/1 (2022).

Neff, Kristin D. “Self-Compassion: An Alternative Conceptualization of a Healthy Attitude Toward Oneself.” *Self and Identity* 2/2 (2003), 85–101.

Neff, Kristin D. “The Development and Validation of a Scale to Measure Self-Compassion*.” Self and Identity* 2/3 (2003), 223–250.

Neff, Kristin D. “Self-Compassion: An Alternative Conceptualization of a Healthy Attitude Toward Oneself.” www.self-compassion.org.

Ok, Üzeyir. *Dinsel Danışmanlığın Teorik Çatısı*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

Okumuşlar, Sami, ed. I. *Ulusal Din Psikolojisi ve Manevî Bakım Çalıştayı Tebliğ Kitabı.* Ankara: Harika Liman Ltd. Şti., 2012.

Orhan, Serdar, Duygusal yük kavramının tanımı ve analizi, *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi,* 5(1), 270-291, 2019.

Özkan, Aysun. *Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık: Bir Karma Yöntem Araştırması.* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Özkan, Aysun. *Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinde Manevî Danışmanlık Uygulamaları.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2022.

Pargament, Kenneth I. *Spiritually Integrated Psychotherapy: Understanding and Addressing.* New York: Guilford Press, 2007.

Pehlivan, Tülay – Perihan Güner. Merhamet Yorgunluğu: Bilinenler, Bilinmeyenler, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi,* 10/3, 2018.

Pehlivan, Tülay. "Pandemilerde Merhamet Yorgunluğu." *Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri* (2020).

Polat, Funda Nur – Erdem, Ramazan. "Merhamet Yorgunluğu Düzeyinin Çalışma Yaşam Kalitesiyle İlişkisi*." Süleyman Demirel Üniversitesi Dergisi* (2017).

Puchalski, Christina – Ferrell, Betty. *Making Health Care Whole: Integrating Spirituality into Patient Care.* West Conshohocken: Templeton Press, 2010.

Rabbânî, İmam. Mektûbât. İstanbul: Bedir Yayınları, 2005.

Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân.* Beyrut: Dâru'l-Ma'rifa, 2006.

Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2004.

Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-i. Mesnevî. Haz. Abdülbâkî Gölpınarlı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

Ryff, Carol D. "Happiness is Everything, or is It? Explorations on the Meaning of Psychological Well-Being." Journal of Personality and Social Psychology 57/6 (1989): 1069–1081.

Sağlam, İsmail. "Çocuklarda Davranışların Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörlere Teorik Bir Yaklaşım." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2001).

Sevin, Bahar – Günüşen, Neslihan. "Hemşirelerin Psikolojik Dayanıklılığının Merhamet Yorgunluğu, Tükenmişlik ve Merhamet Memnuniyetini Yordayıcı Rolü." *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi* 14/4 (2021), 379–386.

Sinclair, Shane – Raffin-Bouchal, Sarah vd. "Compassion Fatigue in Healthcare Providers During COVID-19: A Systematic Review." *Palliative & Supportive Care* 19/2 (2021), 180–187.

Söylev, Ömer Faruk. "Psikolojik Yardım Hizmetleri Bağlamında Türkiye'de Dinî Danışma ve Rehberlik." İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi 1 (2015): 287–308.

Söylev, Ömer Faruk. *Türkiye'de Dini Danışma ve Rehberlik – Alanları, İmkânları ve Yöntemleri.* Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Spradley, James P. *Participant Observation*, New York: Holt, Rinehart and Winston, 1980.

Stamm, Beth H. *The Concise ProQOL Manual*. 2. Baskı. Pocatello, ID., 2010.

Stamm, Beth H. “Measuring Compassion Satisfaction as well as Fatigue.” *Lippincott's Case Management* 7/3 (2002), 118–120.

Şahin, Zuhal Ağılkaya. *Psikoloji ve Psikoterapide Din.* İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2020.

Şanver, Mehmet. *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi.* İstanbul: Pınar Yayınları, 2004.

Şengezer, Sevde. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Açısından Osmanlı Padişahları ile Tasavvuf Büyüklerinin İlişkileri.* Yüksesk Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2023.

Şeremet, Gül G. – Ekıncı, Neşe. “Sağlık Çalışanlarında Merhamet Yorgunluğu.” (Derleme).

TDV İslâm Ansiklopedisi. “*Maneviyat”* md. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

TDV İslam Ansiklopedisi. *“Merhamet”* md. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

TDV İslâm Ansiklopedisi. *“Mürşid”* md. Cilt 31. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

TDV İslam Ansiklopedisi. *“Rahmet”* md. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

TDV İslam Ansiklopedisi. *“Sabır”* md. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Tekin, Cevdet – Şanver, Mehmet. “Hükümlü ve Tutukluların Rehabilitasyon ve Resosyalizasyonunda Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinin Yeri ve Rolü.” *Cezaevi Hizmetlerinde Manevî Danışmanlık ve Rehberlik içinde,* ed. Mahmut Zengin vd. İstanbul: Dem Yayınları, 2019.

Topuz, İlhan. *Din Görevlilerinin Manevî Danışmanlık Yeterlilikleri.* Isparta: Manas Yayıncılık, 2014.

Topuz, İlhan. *“*Din Görevlilerinin Manevî Danışmanlık Yeterlilikleri*.” SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2015).

Tufan, Adem. *Atatürk Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Psikolojik İyi Oluş ile Yaşam Doyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.* Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2022.

Turan, Mehmet Emin*. Ergenlerde Kariyer ve Yetenek Gelişimi*… Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2013.

Türk Dil Kurumu. Türkçe Sözlük. Ankara: TDK Yayınları, t.y.

Uludağ, Süleyman. *İslam'da İrşad*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2010.

Ulusal Meslek Standardı Manevi Danışman (Seviye 6) – Taslak,” MYK Portalı,

Uysal, Veysel – Kaya Göktepe, Ayşe – Karagöz, Sema – İlerisoy, Melike. "Dinî Başa Çıkma ile Umut, Hayat Memnuniyeti ve Psikolojik Sağlamlık Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Araştırma." *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2017), 139–160.

Ünal, Ayşe G. G. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Perspektifinden Sistem Haklılaştırma Teorisi: Uygulama Alanları ve İmkanı, *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi,* 11 (2025).

Ünlügedik, Meryem. "The Effect of Spiritual Well-Being on Compassion Fatigue among Intensive Care Nurses: A Descriptive Study". *Journal of Religion and Health* (2023).

Varan, Dilara- Demirel Çağatay. "Travmanın Dolaylı Etkisi: İkicil Travmatik Stres Üzerine Bir Derleme", *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum bilimleri Dergisi, 5/2* (2024), 73.

Wentzel, Debra – Brysiewicz, Petra. "Integrative Review of Compassion Fatigue in Nurses." *Curationis* 40/1 (2017), 1–7.

World Health Organization. *WHOQOL and Spirituality, Religiousness and Personal Beliefs (SRPB).* Geneva: WHO, 1998.

Yabanigül, Ayşenur vd. Ed. Ekşi Halil, *Manevi Yönelimli Psikolojik Danışma*, Nobel Akademik Yayıncılık, 2024.

Yang, Young-Hee – Kim, Jong-Kyung. "A Literature Review of Compassion Fatigue in Nursing*." Korean Journal of Adult Nursing* (2012), 38.

Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* 12. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021.

Yılmaz, Gülay – Üstün Besti. Hemşirelerde Profesyonel Yaşam Kalitesi:Merhamet Memnuniyeti ve Merhamet Yorgunluğu. Psikiyatri Hemşireliği Dergisi 10/3 (2018), 358-367.

Yıldızhan, Şeref. *Hastanelerde Yürütülen Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerindeki Problemler ve Beklentiler.* Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2023.

Zoroğlu, S. S. vd. "Çocukluk Dönemi İhmal ve İstismarı Sonrası Travmatik Belirtiler." *Anadolu Psikiyatri Dergisi* 2/2 (2001), 69–72.